

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

Διπλωματική Εργασία
«Το Φαινόμενο του Υβριδικού Πολέμου από την Αρχαιότητα έως Σήμερα. Μελέτες Περίπτωσης».

Του
Νικόλαου Χαραλαμπόπουλου

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Νικόλαος Βασιλειάδης

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2020

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Νικόλαος Χαραλαμπόπουλος

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΣΥΝΟΨΗ

Ο πόλεμος εμφανίστηκε στην ζωή του ανθρώπου όταν σχημάτισε τις πρώτες του ομάδες. Ήταν πάντα το έσχατο μέσο για την επιβολή της θέλησης μίας οντότητας έναντι μίας άλλης. Αν και δεν μπορεί να δοθεί ένας καθολικά αποδεκτός ορισμός του πολέμου, εντούτοις μπορεί να οριστεί από τα χαρακτηριστικά του. Τα βασικότερα από αυτά είναι ότι αποτελεί βίαια ένοπλη σύγκρουση και ότι δημιουργεί εκτεταμένες απώλειες σε ανθρώπινες ζωές. Ωστόσο, αυτή η περιγραφή δεν είναι ικανή να περιλάβει όλες τις μορφές πολέμου. Για τον λόγο αυτό, ο πόλεμος που γίνεται μεταξύ ένοπλων τμημάτων καθιερώθηκε να αναφέρεται ως συμβατικός πόλεμος ενώ όλες οι άλλες εναλλακτικές μορφές πολέμου συνιστούν το σύνολο των λεγόμενων ασύμμετρων απειλών. Σε αυτές περιλαμβάνονται η τρομοκρατία, το οργανωμένο έγκλημα, ο πληροφοριακός πόλεμος, ο πολιτικός πόλεμος, η κατασκοπεία, ο κυβερνοπόλεμος, ο ανταρτοπόλεμος, ο οικονομικός εκβιασμός, οι εξεγέρσεις, η προπαγάνδα και ο ψυχολογικός πόλεμος. Οι μορφές αυτές πολέμου, όπως και ο συμβατικός πόλεμος, εξαρτώνται σημαντικά από την ανάπτυξη της τεχνολογίας κάθε εποχής, προσδίδοντας πλεονεκτήματα στην μία ή την άλλη πλευρά, ανάλογα με τον βαθμό εφαρμογής των καινοτομιών αυτών. Ο υβριδικός πόλεμος αποτελεί το συνδυασμό δύο ή περισσότερων μορφών πολέμου. Στις περισσότερες περιπτώσεις, μία από τις μορφές που συμμετέχουν στον συνδυασμό αυτό είναι ο συμβατικός πόλεμος και μάλιστα αυτός εκδηλώνεται στα τελευταία στάδια. Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος είναι ένα παράδειγμα υβριδικού πολέμου στην αρχαιότητα, όπου σημαντικό ρόλο φαίνεται να έπαιξε η κατασκοπεία. Στην περίπτωση της Ελληνικής Επανάστασης καθοριστική ήταν η διεξαγωγή επιχειρήσεων ανταρτοπόλεμου. Στην περίπτωση της σύγκρουσης της Χεζμπολάχ με το Ισραήλ, χρησιμοποιήθηκε τόσο η τρομοκρατία όσο και η προπαγάνδα καθώς και ο πληροφοριακός πόλεμος. Η περίπτωση της «Πορτοκαλί» Επανάστασης εντάσσεται ασφαλώς στις εξεγέρσεις ενώ στην περίπτωση της Συρίας συνδυάστηκαν πρακτικές τρομοκρατίας, προπαγάνδας και εξεγέρσεων. Η περίπτωση της σύγχρονης Ελλάδας μπορεί να αποτελέσει ένα αντικείμενο μελέτης υβριδικού πολέμου σε εξέλιξη. Σε αυτόν συνδυάζονται ο οικονομικός εκβιασμός, η κατασκοπεία ενώ

παράλληλα υποβόσκουν απειλές για εξεγέρσεις και τρομοκρατία. Ο υβριδικός πόλεμος είναι μορφή πολέμου που εξελίσσεται διαρκώς και η αντιμετώπιση του απαιτεί εγρήγορση διότι δεν εκδηλώνεται στο προσκήνιο παρά μόνο όταν είναι πλέον αργά.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
Κεφάλαιο 1: Έννοια και Χαρακτηριστικά του Υβριδικού Πολέμου.....	5
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	5
ΥΒΡΙΔΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ.....	8
ΣΥΜΒΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ.....	10
ΑΣΥΜΜΕΤΡΕΣ ΑΠΕΙΛΕΣ	11
ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ.....	12
ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟ ΕΓΚΛΗΜΑ	15
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	18
ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΙΑ.....	20
ΚΥΒΕΡΝΟΠΟΛΕΜΟ.....	21
ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	23
ΑΝΤΑΡΤΟΠΟΛΕΜΟΣ.....	25
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΕΚΒΙΑΣΜΟΣ	26
ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ	28
ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ.....	29
Κεφάλαιο 2: Ο Υβριδικός Πόλεμος στην Ιστορία	34
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	34
ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΣΤΑΘΜΗΤΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ....	35
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ.....	37
ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΙΑΣ.....	39
ΚΙΝΑ	41
ΠΟΛΕΜΟΣ ΡΩΣΙΑΣ – ΓΕΩΡΓΙΑΣ.....	43

ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΧΕΖΜΠΟΛΑΧ – ΙΣΡΑΗΛ	46
Η ΠΟΡΤΟΚΑΛΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ	50
ΚΡΙΜΑΪΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	51
ΣΥΡΙΑ	54
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ	56
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	58
Κεφάλαιο 3: Συμπεράσματα και Προτάσεις	66
ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΜΟΡΦΩΝ ΠΟΛΕΜΟΥ	66
ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΑΚΤΙΚΩΝ	66
ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ	68
ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	69
ΑΝΑΦΟΡΕΣ	71

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο πόλεμος είναι μία κατάσταση που ορίζεται ως σύγκρουση μεταξύ πολιτικών ομάδων και περιλαμβάνει εχθροπραξίες μεγάλης διάρκειας, με τις συνέπειές του να είναι καταστροφικές σε ανθρώπινες ζωές και υποδομές. Οι κοινωνικές επιστήμες εμπλουτίζουν τον όρο με επιπλέον ποιοτικά χαρακτηριστικά καθώς χαρακτηρίζουν επιπλέον ως πόλεμο συγκρούσεις, οι οποίες ξεκινούν και διεξάγονται σύμφωνα με κοινωνικά ορισμένες μορφές και τον κατατάσσουν στους θεσμούς που αναγνωρίζονται από το εθιμικό δίκαιο και τον νόμο. Οι στρατιωτικοί συγγραφείς, συνήθως περιορίζουν την ερμηνεία του όρου σε εχθροπραξίες, όπου τα συμμετέχοντα μέρη παρουσιάζουν ίδια σχεδόν επίπεδα δυναμικής, κάτι που κάνει την έκβαση του να καθίσταται εξ' αρχής αβέβαιη (Frankel 2019).

Η προσπάθεια των εμπλεκόμενων στον πόλεμο να επικρατήσουν, τους κάνει να χρησιμοποιούν κάθε διαθέσιμο μέσο και τεχνική – συχνά εκτός των συμβατικών. Η απομάκρυνση από τις συμβατικές μορφές πολέμου προσδιορίζει μία επέκταση του, τον υβριδικό πόλεμο. Ο υβριδικός πόλεμος είναι μια στρατιωτική στρατηγική που χρησιμοποιεί πολιτικό πόλεμο (political warfare)¹ και συνδυάζει τον συμβατικό πόλεμο, τον ανταρτοπόλεμο, τον κυβερνοπόλεμο και άλλες ποικίλες μορφές μη στρατιωτικών τεχνικών για εξασθένιση του αντιπάλου και την επίτευξη της επιβολής επ' αυτού (Fleming 2011). Συχνά για την ίδια έννοια χρησιμοποιούνται οι όροι υβριδική απειλή ή επιρροή.

Σαν έννοια ο υβριδικός πόλεμος εμφανίστηκε έντονα την τρέχουσα χιλιετία. Ωστόσο, αναφορές του υπάρχουν από την αρχαιότητα, σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, με ποικίλες μορφές και με διαφορετική ένταση. Σε κάθε περίπτωση αποτελεί ένα μέσο είτε για την επαύξηση της συμβατικής στρατιωτικής ισχύος του ισχυρού ή την αντιστάθμιση του ελλείμματος συμβατικής στρατιωτικής ισχύος του ανίσχυρου. Στην ιστορική πορεία της ανθρωπότητας υπάρχουν πολλά παραδείγματα όπου οι τεχνικές του υβριδικού πολέμου, όχι μόνο χρησιμοποιήθηκαν αλλά ήταν και καθοριστικές για την έκβαση του πολέμου. Τις περισσότερες φορές ο υβριδικός πόλεμος διεξάγεται δίχως να έχει κηρυχθεί, με

---

¹ Ο πολιτικός πόλεμος είναι η χρήση πολιτικών μέσων για τον εξαναγκασμό του στόχου να προσαρμοστεί στην οικεία βούληση. Ο όρος πολιτικός περιγράφει την υπολογισμένη αλληλεπίδραση μεταξύ κυβέρνησης και κοινού-στόχου, συμπεριλαμβανομένης της κυβέρνησης άλλου κράτους, του στρατού και / ή του γενικού πληθυσμού.

την χρήση αδιάφανων μηχανισμών. Αυτό συμβαίνει ακριβώς, διότι είναι πολυεπίπεδος και πολύμορφος και στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην καινοτομία και τον αιφνιδιασμό.

Για έθνη, τα οποία υπολείπονται σε ανθρώπινο δυναμικό και διαθέτουν περιορισμένους οικονομικούς πόρους, η επένδυση σε μορφές υβριδικού πολέμου είναι μία λύση για την ισχυροποίηση τους. Ο παράγοντας που διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό, αλλά όχι αποκλειστικά, τις μορφές του σε κάθε ιστορική περίοδο είναι η τεχνολογία. Στο σύγχρονο επιχειρησιακό περιβάλλον οι τεχνολογίες της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών έχουν αποκτήσει σημαντικό ρόλο σε μεγάλο φάσμα των εκφάνσεων της ζωής του ανθρώπου. Παράλληλα παρουσιάζουν ευπάθειες οι οποίες όταν δεν αντιμετωπίζονται έγκαιρα και αποτελεσματικά οδηγούν σε κατάρρευση ολόκληρων πληροφοριακών συστημάτων (συμπεριλαμβανομένων των κάθε είδους αμυντικών πληροφοριακών συστημάτων). Οι περισσότερες σύγχρονες υβριδικές απειλές έχουν ως αντικείμενο την ομαλή λειτουργία των πληροφοριακών συστημάτων και δύνανται να υλοποιηθούν με χαμηλό κόστος. Σε κάθε περίοδο, το αντικείμενο των απειλών διέφερε ενώ διαχρονικά παραμένουν σαν χαρακτηριστικά τους η καινοτομία τους και το χαμηλό κόστος υλοποίησης τους, σε σχέση με το πλήγμα που επιφέρουν στον αντίπαλο.

Η παρούσα μελέτη έχει ως αντικείμενο την παρουσίαση των μορφών υβριδικού πολέμου, όπως παρουσιάστηκαν σε συγκρούσεις από την αρχαιότητα μέχρι την σύγχρονη εποχή. Μέσα από την παρουσίαση αυτή ελέγχεται ο ρόλος τους διαχρονικά, στην επιβολή της θέλησης αυτού που εκδηλώνει τις δράσεις του. Καταδεικνύεται επίσης, με ποιές μορφές και με ποιους τρόπους μπορεί να εκδηλωθεί στην σύγχρονη εποχή καθώς και ποιες προϋποθέσεις θα πρέπει να πληρούνται. Το κείμενο είναι διαρθρωμένο ως εξής:

- Κεφάλαιο 1^ο Έννοια και Χαρακτηριστικά του Υβριδικού πολέμου:
Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται ορισμοί που έχουν προταθεί για τον υβριδικό πόλεμο και αναλύονται τα γενικά χαρακτηριστικά του γνωρίσματα. Η έννοια του υβριδικού πολέμου παρουσιάζεται σαν συνδυασμός συμμετρικών και ασύμμετρων μορφών πολέμου. Επιχειρείται επίσης και μία κατηγοριοποίηση των μορφών του με

βάση το πώς εμφανίστηκαν κυρίως οι ασύμμετρες απειλές στην ιστορία.

- Κεφάλαιο 2^ο Ο υβριδικός πόλεμος στην ιστορία: Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι μορφές με τις οποίες εκδηλώθηκαν επιχειρήσεις υβριδικού πολέμου με την καταγραφή συγκεκριμένων ιστορικών παραδειγμάτων και τα αποτελέσματά τους. Η καλυπτόμενη περίοδος εκτείνεται από την αρχαιότητα μέχρι την σύγχρονη εποχή. Επιλέχθηκαν χαρακτηριστικές περιπτώσεις για την μεθοδολογία και τη χρήση του υβριδικού πολέμου σε κάθε εποχή.
- Κεφάλαιο 3^ο Συμπεράσματα και προτάσεις: Μετά την αποσαφήνιση των όρων και των εννοιών που σχετίζονται με τον υβριδικό πόλεμο και τα χαρακτηριστικά του, περιγράφεται η εξέλιξη του στον ρου της ιστορίας και αξιολογούνται οι εκφάνσεις του υβριδικού πολέμου σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, όπως αυτές παρουσιάστηκαν μέσα από το 2^ο Κεφάλαιο. Από την αξιολόγηση αυτή αποτιμάται η δυναμική του και καταγράφονται οι τρόποι με τους οποίους μπορεί να εκδηλωθεί στο σύγχρονο επιχειρησιακό περιβάλλον. Επιχειρείται να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αν οι υβριδικές απειλές θα πρέπει να αποτελούν αντικείμενο της στρατηγικής σχεδίασης των συμβατικών πολεμικών συγκρούσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΈΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΥΒΡΙΔΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Προκειμένου να είναι δυνατός ο εντοπισμός των ιστορικών οροσήμων εμφάνισης υβριδικών πολέμων στον ρου της ιστορίας, είναι απαραίτητο εξ' αρχής να προσδιοριστεί σε τι συνίσταται ο υβριδικός πόλεμος. Καθώς πρόκειται για έναν σύνθετο όρο, προσδιορίζεται αρχικά η γενικότερη έννοια του πολέμου. Στην συνέχεια επιχειρείται να οριστεί η έννοια του υβριδικού πολέμου μέσα από την σκιαγράφηση των χαρακτηριστικών του.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ετυμολογικά η λέξη πόλεμος περιγράφεται ως το αντίθετο της ειρήνης, η ένοπλη σύγκρουση μεταξύ κρατών, λαών, ομάδων μια ευρείας έκτασης στρατιωτική σύρραξη, που διαρκεί ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Ιδιαίτερα, αυτό που χαρακτηρίζει τον πόλεμο είναι η εκτεταμένη χρήση ένοπλης βίας, η απώλεια της ζωής και της υγείας ενός μεγάλου αριθμού ανθρώπων καθώς και η καταστροφή υλικών και υποδομών. Συνήθως, πριν από τον πόλεμο παρατηρούνται διενέξεις μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών σε διπλωματικό επίπεδο. Από την γενική αυτή αλήθεια είναι εμπνευσμένη η ρήση ενός από τους μεγαλύτερους θεωρητικούς του πολέμου, του Κλαούζεβιτς, ότι «ο πόλεμος αποτελεί την συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα». Το Διεθνές Δίκαιο αναφέρει ότι, ένας πόλεμος διεξάγεται μόνο μεταξύ κρατών τα οποία αναγνωρίζονται ως κυρίαρχες πολιτικές οντότητες. Αποτελεί τον έσχατο τρόπο με τον οποίο μπορεί να επιλυθούν οι διαφορές μεταξύ δύο κρατών ή συμμαχιών κρατών. Ο τρόπος αυτό αποδοκιμάζεται ρητά από τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Ο όρος πόλεμος χρησιμοποιείται συχνά και καταχρηστικά για να χαρακτηριστεί έντονος και σκληρός αγώνας για επικράτηση σε ποικίλες και διαφορετικής σημασίας ανθρώπινες δραστηριότητες.

Καθώς ο πόλεμος αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε το έσχατο μέσο επίλυσης διαφορών μεταξύ κρατών ή συμμαχιών κρατών, συνοδεύεται από πράξεις που στόχο έχουν την εξόντωση του αντιπάλου. Αυτό συνεπάγεται ότι οι εμπλεκόμενοι είναι πολύ πιθανό να καταφεύγουν σε απάνθρωπες μεθόδους με

οδυνηρά αποτελέσματα για την ανθρωπότητα. Ο Όμηρος συνδέει τον Οδυσσέα με την άποψη ότι, ο πόλεμος επιφέρει πολλά δεινά και κανένα καλό. Προκειμένου να αντιμετωπίζεται η σκληρότητα του πολέμου, έχει θεσπιστεί το αντίστοιχο Δίκαιο, ως ένα τμήμα του Διεθνούς Δικαίου. Στόχος του Δικαίου του Πολέμου είναι η επάνοδος στην ειρηνική κατάσταση μέσα από την ρύθμιση της έντασης των εχθροπραξιών, μέσω της συμμόρφωσης σε σχετικούς κανόνες. Οι κανόνες αυτοί, κατά κύριο λόγο καθορίζουν περιορισμούς στην ισχύ που χρησιμοποιούν οι αντιμαχόμενοι, με την τήρησή τους να αποτελεί δείγμα του πολιτισμού. Ωστόσο, η ιστορία έχει σε αρκετές περιπτώσεις, αποδείξει ότι το Δίκαιο του Πολέμου συχνά καταπατείται προκειμένου οι αντίπαλοι να καταφέρουν καίρια πλήγματα ο ένας στον άλλο. Έτσι, έχουν καταγραφεί πολλές περιπτώσεις όπου αυτοί που παραβίασαν τους κανόνες του λογοδότησαν σε αρμόδια δικαιοδοτικά όργανα μετά την λήξη του πολέμου, ειδικότερα αν ευρίσκοντο στην πλευρά των ηττημένων (U.S. AIR FORCE DOCTRINE 2019).

Οι πόλεμοι που διεξάγονται ανήκουν σε δύο βασικές κατηγορίες, ανάλογα με το ποιοι συμμετέχουν σε αυτούς:

- Διακρατικοί: Στις περιπτώσεις αυτές οι αντίπαλοι ανήκουν σε διαφορετικά κράτη ή συνασπισμούς - συμμαχίες κρατών. Τα κίνητρα τους σχετίζονται με τα κυριαρχικά δικαιώματα τους, την επιβουλή και την προστασία τους. Ανάλογα με τα κίνητρα αυτά, διακρίνονται σε αμυντικούς πολέμους και επιθετικούς. Τα κίνητρα επίσης είναι αυτά που καθορίζουν τις αιτίες και τις αφορμές των πολέμων που μπορεί να είναι η εξασφάλιση της ασφάλειας, η πρόσβαση σε πλουτοπαραγωγικούς πόρους, η εδαφική επέκταση, η διατήρηση της επιθυμητής ισχύουσας διεθνούς πραγματικότητας, η προστασία ζωτικών πόρων. Η επιδίωξη των αντιμαχόμενων στους διακρατικούς πολέμους είναι η εξόντωση του αντιπάλου σε ολοκληρωτικό βαθμό.
- Εσωτερικοί: Διεξάγονται μεταξύ αντιπάλων οι οποίοι ανήκουν στην ίδια επίσημη κρατική οντότητα. Αναφέρονται και ως εμφύλιοι πόλεμοι. Αποτελούν μία επέκταση της έννοιας του πολέμου όπως διατυπώθηκε παραπάνω, βασισμένη στα χαρακτηριστικά και τις μεθόδους που ακολουθούνται στις διαμάχες αυτές και προσομοιάζουν με αυτά των διακρατικών πολέμων. Η λήξη των

εσωτερικών εχθροπραξιών ρυθμίζονται από εσωτερικούς εθνικούς μηχανισμούς.

Αν και ο πόλεμος συνδέεται με καταστροφικά αποτελέσματα, η προσφυγή σε αυτόν, σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν θεωρείται μόνο αναπόφευκτη αλλά και καθήκον. Κατά τον Πλάτωνα, ο πόλεμος είναι αναγκαίος όταν ο στόχος του είναι η ειρήνη και η διεξαγωγή του βασίζεται σε κανόνες που συνάδουν με τον ανθρώπινο πολιτισμό. Σύμφωνα τον Κινέζο φιλόσοφο Μένκιο, το δικαίωμα στην άμυνα, η αντίσταση σε τυραννικά καθεστώτα και ο εκπολιτισμός των λαών, είναι δίκαιες αιτίες πολέμου. Ο Αριστοτέλης προσδιορίζει με μεγαλύτερη σαφήνεια τα χαρακτηριστικά του δικαίου πολέμου. Έτσι, η προσφυγή στην έσχατη μέθοδο επίλυσης διαφορών θεωρείται δικαιολογημένη όταν:

- Διεξάγεται ως άμυνα σε επίθεση εναντίον της ελευθερίας.
- Αποτελεί μέσο για αντίποινα σε βλάβη που υπέστη το υποκείμενο ή για υποστήριξη συμμάχων.
- Μέσω αυτού επιδιώκεται η διατήρηση της ειρήνης.
- Διεξάγεται για να υποστηριχθούν ή να εδραιωθούν δίκαιοι ηγέτες.
- Στρέφεται εναντίον αυτών στους οποίους αξίζει να γίνουν δούλοι.

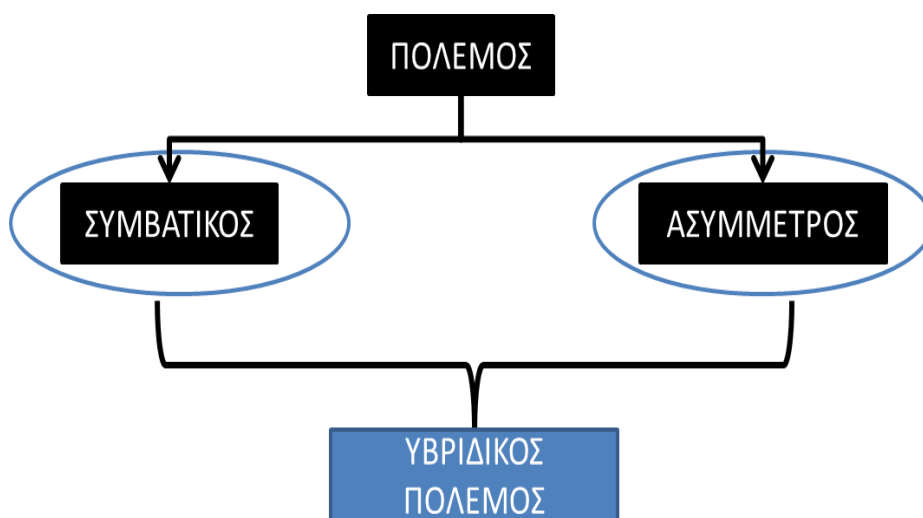
Ο Κικέρων δεν διαφοροποιείται σε μεγάλο βαθμό, θεωρώντας την υποδούλωση ενός λαού χειρότερη ακόμα και από τον ίδιο τον θάνατο. Ακόμα και σε καθεστώτα όπου οι ηγέτες ήταν Χριστιανοί, ο πόλεμος για την άμυνα και την ελευθερία θεωρούνταν δίκαιος (Howard 1984) (Grimes 2005).

Η έννοια του πολέμου είναι αρκετά ευρεία ως προς τα κίνητρα, τις μεθόδους που διεξάγεται και τα αποτελέσματά του. Η ευρύτητα αυτή ενισχύει την πολυπλοκότητα της ερμηνείας του όρου. Ο προσδιορισμός του διευκολύνεται από την διάκριση των μορφών του ώστε κάθε διαμάχη να χαρακτηρίζεται ανάλογα με τον βαθμό που αυτή μπορεί να ενταχθεί σε κάθε μία από αυτές. Η ένταξη μίας διαμάχης σε περισσότερες από μία μορφές την προσδιορίζει ως περίπτωση υβριδικού πολέμου.

ΥΒΡΙΔΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο όρος υβριδικός πόλεμος είναι σύνθετος. Ο πόλεμος περιγράφηκε στην προηγούμενη παράγραφο. Η λέξη υβρίδιο ετυμολογικά προσδιορίζει οργανισμό (άτομο, ζωικό ή φυτικό) που παράγεται από τη διασταύρωση δύο διαφορετικών καθαρών μορφών. Ο οργανισμός που προκύπτει εκφράζει τα συστατικά προέλευσης του αλλά είναι καλύτερης ποιότητας, με αναβαθμισμένα χαρακτηριστικά. Ο επιθετικός προσδιορισμός υβριδικός χρησιμοποιείται πιο γενικευμένα για να χαρακτηρίσει συνδυασμό διαφορετικών στοιχείων για την επίτευξη ίδιου στόχου που ενδεχομένως να επιδιώκετο και με την χρήση ενός εξ'αυτών. Η διαφορά έγκειται στην προσδοκία για μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά.

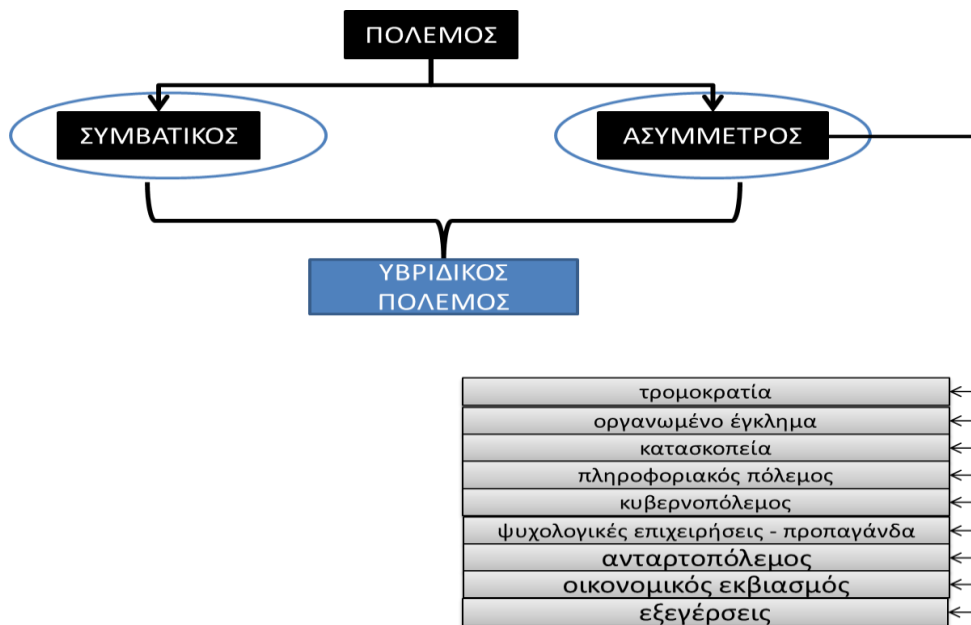
Υπό την έννοια αυτή, ο υβριδικός πόλεμος, αφαιρετικά, περιγράφει τον συνδυασμό διαφορετικών μορφών πολέμου προς επίτευξη ισχυρότερου αποτελέσματος. Για τον όρο δεν έχει δοθεί κάποιος σαφής κοινά αποδεκτός ορισμός. Αυτό οφείλεται στην πολυπλοκότητα του φαινομένου που αντιπροσωπεύει. Η πολυπλοκότητα του αυξάνεται με την πάροδο του χρόνου και όσο η τεχνολογία εξελίσσεται. Η πρόοδος της τεχνολογίας ασκεί σημαντική επίδραση πάνω του, δίνοντάς του μεγαλύτερο εύρος και νέες διαστάσεις, στις καταστάσεις που μπορεί να αναπτυχθεί. Ωστόσο, είναι εφικτό να προσδιοριστεί με ικανοποιητική ακρίβεια μέσα από τα χαρακτηριστικά του.

Εικόνα 1: Σχηματική αναπαράσταση του υβριδικού πολέμου

Οι μορφές πολέμου που συνδυάζονται είναι ο συμβατικός και ο ασύμμετρος πόλεμος. Η συμβατική μορφή πολέμου διεξάγεται με εξειδικευμένα μέσα που παρέχει η τεχνολογία της εκάστοτε εποχής και υπό τις αντίστοιχες στρατιωτικές στρατηγικές και τακτικές. Ο ασύμμετρος πόλεμος περιλαμβάνει μία ποικιλία μορφών που διαφέρουν από τον συμβατικό πόλεμο και που η συχνότητα εμφάνισής τους και η ένταση των συνεπειών τους, εξαρτώνται από την περίοδο της ιστορίας που εκδηλώνονται. Οι ασύμμετρες αυτές μορφές πολέμου περιλαμβάνουν την τρομοκρατία, το οργανωμένο έγκλημα, την κατασκοπεία, τον πληροφοριακό πόλεμο, τον κυβερνοπόλεμο, τις ψυχολογικές επιχειρήσεις και την προπαγάνδα, τον ανταρτοπόλεμο, τον οικονομικό εκβιασμό και τις εξεγέρσεις. Οι ασύμμετρες μορφές πολέμου περιλαμβάνονται πάντα στον υβριδικό πόλεμο και δρουν πολλαπλασιαστικά στην ένταση των αποτελεσμάτων του και των συνεπειών του. Οι τακτικές του συμβατικού πολέμου ωστόσο, μπορεί να μην χρησιμοποιηθούν κατά την διεξαγωγή υβριδικού πολέμου.

Εικόνα 2: Μορφές ασύμμετρου πολέμου

Συνοψίζοντας ο όρος «υβριδικός πόλεμος» περιγράφει τη βίαιη σύγκρουση που εκδηλώνεται με την ταυτόχρονη συνδυασμένη χρήση συμβατικών ή/και ανορθόδοξων μεθόδων πολέμου. Σε αυτήν συμμετέχουν κρατικοί και μη-κρατικοί

δρώντες, οι οποίοι προσπαθούν να επιτύχουν τους σκοπούς τους, χωρίς να περιορίζονται γεωγραφικά στο φυσικό πεδίο της μάχης αλλά ούτε χρονικά σε περιόδους εντάσεων ή συγκρούσεων. Κάθε επιχείρηση στα πλαίσια του υβριδικού πολέμου είναι συνδυασμός μεθόδων με στόχο κρατικές λειτουργίες και κοινωνικές δομές του αντιπάλου, για την επίτευξη συγκεκριμένων αντικειμενικών σκοπών.

Στις επόμενες παραγράφους περιγράφονται τα χαρακτηριστικά του συμβατικού πολέμου καθώς και τα χαρακτηριστικά κάθε είδους ασύμμετρης απειλής, που συνδυαζόμενα μπορεί να συνιστούν την διεξαγωγή υβριδικού πολέμου.

ΣΥΜΒΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο όρος πόλεμος συγχέεται συχνά με αυτό που χαρακτηρίζεται συμβατικός πόλεμος. Βασικό χαρακτηριστικό του συμβατικού πολέμου είναι η διαφοροποίηση του από τις ασύμμετρες μορφές πολέμου. Ο συμβατικός πόλεμος βασίζεται στις αυστηρές ιεραρχικές οργανωτικές δομές των ενόπλων δυνάμεων κάθε κράτους. Οι δυνάμεις αυτές υποστηρίζονται από κατάλληλα επιτεύγματα της τεχνολογίας κάθε εποχής ειδικού (στρατιωτικού) ή γενικού σκοπού, που αναπτύσσονται από την στρατιωτική βιομηχανία του κράτους ή αποκτώνται μέσω του προϋπολογισμού του.

Στον συμβατικό πόλεμο εμπλέκονται επίσημες κρατικές οντότητες ή αναγνωρισμένες διακρατικές συμμαχίες. Η έναρξη και η λήξη του καθορίζονται με σαφήνεια. Η πρώτη προϋποθέτει την επαλήθευση των συνθηκών ενεργοποίησης τους από τον καιρό της ειρήνης, κανόνων εμπλοκής. Η τελευταία συνοδεύεται σχεδόν πάντα, από μία επίσημη διεθνή συμφωνία με όρους συμφέροντος για τον νικητή. Επίσης, οι αντιμαχόμενες πλευρές, κατά την διάρκεια του πολέμου υπόκεινται στους κανόνες του Δικαίου του Πολέμου. Παράλληλα, ο τρόπος διεξαγωγής των μαχών στον συμβατικό πόλεμο εξαρτάται και από τα ήθη και τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά των λαών που συμμετέχουν και τις τάσεις της εποχής (Aupers 1988).

Οι καθοριστικοί παράγοντες που επηρεάζουν την έκβαση των συμβατικών πολέμων είναι:

- Η στρατιωτική ισχύς σε επίπεδο ποσότητας και ποιότητας προσωπικού, υλικού και μέσων.
- Τα επίπεδα ευφυΐας, διορατικότητας και ικανότητας των ηγετών (στρατιωτικών και πολιτικών) των αντιπάλων.
- Τα επίπεδα καινοτομίας που εφαρμόζουν οι αντίπαλοι σε επίπεδο τακτικών κινήσεων και εξοπλισμών
- Ο αστάθμητος παράγοντας ο οποίος δεν μπορεί να προβλεφθεί αλλά υπό προϋποθέσεις είναι ικανός να ρυθμίσει την έκβαση του.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο συμβατικός πόλεμος είναι αρκετά προβλέψιμος ως προς το πως μπορεί να εξελιχθεί και να καταλήξει. Η έναρξη και ο τερματισμός του επίσης υπόκεινται σε κανόνες. Όσο και αν οι αντίπαλοι παρεκκλίνουν από τα όρια που θέτει το Δίκαιο του Πολέμου, οι απώλειες και οι καταστροφές εξαιτίας των επιχειρήσεων που λαμβάνουν χώρα, συνήθως είναι σε διαχειρίσιμα επίπεδα, που επιτρέπουν την αποκατάστασή τους στην επερχόμενη περίοδο της ειρήνης. Οι παράμετροι του συμβατικού πολέμου που βρίσκονται στα σύνορα του με τις ασύμμετρες μορφές εχθροπραξιών, είναι η καινοτομία και ο αστάθμητος παράγοντας, υπό την έννοια ότι είναι ικανές να εξουδετερώνουν το πλεονέκτημα του ισχυρού και να δώσουν την ευκαιρία στον υστερούντα σε προσωπικό και μέσα να επικρατήσει. Στο επόμενο κεφάλαιο μαζί με τα χαρακτηριστικά παραδείγματα υβριδικών πολέμων, αναφέρονται συνοπτικά περιπτώσεις όπου η καινοτομία και ο αστάθμητος παράγοντας επηρέασαν την έκβαση του πολέμου.

ΑΣΥΜΜΕΤΡΕΣ ΑΠΕΙΛΕΣ

Κοινός παρονομαστής των ασύμμετρων απειλών είναι η αυξημένη πολυπλοκότητα των δυνάμεων που διεξάγουν τις επιχειρήσεις. Τις περισσότερες φορές η ταυτότητα του είναι ασαφής ή ακόμα και παντελώς άγνωστη. Σε αντίθεση με τον συμβατικό πόλεμο, τις περισσότερες φορές οι άμεσοι δράστες δεν είναι κρατικοί φορείς (ωστόσο μπορεί οι κρατικές οντότητες να είναι οι καθοδηγητές των

αμέσων δρώντων). Η αποφυγή της έκθεσης των επισήμων κρατικών φορέων συμβάλει στην χαλάρωση της προσαρμογής της δράσης των εμπολέμων μερών στους κανόνες του Δικαίου του Πολέμου. Αυτό καθιστά τις επιχειρήσεις ασύμμετρου πολέμου συχνά υπερβολικά φονικές, περιλαμβάνοντας στα θύματα τους και μεγάλο αριθμό αμάχων. Ο ασύμμετρος πόλεμος συνήθως είναι ακήρυχτος καθώς οι επιχειρήσεις του διεξάγονται και σε επισήμως χαρακτηρισμένες ειρηνικές περιόδους.

ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ

Η λέξη τρομοκρατία περιγράφει την επικράτηση με τον τρόπο, την διακυβέρνηση που στηρίζεται στην επιβολή σκληρών και βίαιων μέσων. Επίσης, περιλαμβάνει την χρησιμοποίηση ή απειλή χρήσης για πολιτικούς σκοπούς. Αν και σαν όρος εμφανίστηκε για πρώτη φορά την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης, περιπτώσεις που χρησιμοποιήθηκαν οι μέθοδοι της έχουν καταγραφεί και σε προγενέστερες καταστάσεις. Οι καταστάσεις αυτές σχετίζονται με την βίαιη διαφοροποίηση από τους επίσημους θεσμούς εξουσίας. Ουσιαστικά, αφού η τρομοκρατία στρέφεται κυρίως εναντίον ή εκ των οργανωμένων δομών εξουσίας, τότε μπορεί να θεωρηθεί ότι γεννήθηκε όταν εμφανίστηκαν αυτές. Σε κάθε εποχή διαφοροποιούνται οι μέθοδοι και τα μέσα που χρησιμοποιούνται καθώς η βία επιμένει να εμφανίζεται και να επανέρχεται με διαφορετικούς χρήστες, μορφές και μέσα. Αυτό θα συμβαίνει όσο τμήματα του κοινωνικού συνόλου αισθάνονται ότι δεν εκπροσωπούνται και δεν συμμετέχουν στο σύνολο ή σε τμήμα κατανομής της εξουσίας (Μπόση 2000).

Ο όρος όπως προαναφέρθηκε χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά το 1798 στο λεξικό της Γαλλικής Ακαδημίας, όπου αναφέρεται ότι χρησιμοποιήθηκε από το Τάγμα των Ιακωβίνων. Περιέγραφε την άσκηση βίας με σκοπό την οικοδόμηση της νέας κοινωνικής τάξης. Αντικείμενο των τρομοκρατικών ενεργειών ήταν τόσο οι αριστοκράτες όσο και μέρος των επαναστατών που διαφοροποιήθηκαν με τις ακολουθούμενες πρακτικές. Ο ίδιος ο Ροβεσπιέρος χαρακτήρισε τον εαυτό του ως τρομοκράτη και την τρομοκρατία ως αρετή.

Μολοταύτα, η έννοια της τρομοκρατίας είναι εξαιρετικά δύσκολο να αποδοθεί με ένα καθολικό και αντικειμενικό ορισμό. Πρόκειται για πολύπλοκο

φαινόμενο κυρίως διότι τα κίνητρα για την εκδήλωση τρομοκρατικών επιθέσεων ποικίλουν σε διαφορετικά επίπεδα. Οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις εξετάζουν το φαινόμενο μέσα από διαφορετικές κατηγορίες κινήτρων. Τα πιο συχνά εμφανιζόμενα κίνητρα σχετίζονται με την αντίδραση σε δράσεις και περιορισμούς, που προέρχονται από την επίσημη νόμιμη εξουσία και θεωρούνται ότι εφαρμόζονται άδικα. Στις περιπτώσεις αυτές η τρομοκρατία εκδηλώνεται με μορφές έντονης κοινωνικής βίας που πηγάζουν από πολιτική διαμαρτυρία και καταπάτηση του νόμου. Όταν τα κίνητρα σχετίζονται με την εκδίκηση και τα αντίποινα, εκδηλώνονται οι σκληρότερες ενέργειες. Όποια από τα παραπάνω και να είναι τα κίνητρα, διαφοροποιούν την έννοια της τρομοκρατίας από αυτή του εγκλήματος. Η τρομοκρατία στην περίπτωση αυτή αφορά την απάντηση σε ενέργειες νόμιμου φορέα εξουσίας η οποία έρχεται σε αντίθεση με το συμφέρον του φορέα που εκδηλώνει την επίθεση. Σημαντικό στοιχείο στην περίπτωση αυτή είναι η επιλογή στόχων. Πρόκειται συνήθως για ανθρώπους που έχουν συμβολική ή ουσιαστική σημασία για το αντικείμενο της επίθεσης ή το πλήθος τους είναι ικανό να προκαλέσει αρνητικά το αίσθημα της κοινής γνώμης.

Σε κάθε περίπτωση η τρομοκρατία αποτελεί μία διαδικασία που περιλαμβάνει επαναλαμβανόμενες πράξεις βίας, με υποκείμενο συχνά παράνομες ή παρακρατικές οργανώσεις ανθρώπων για την ικανοποίηση προσωπικών, εγκληματικών ή πολιτικών σκοπών. Οι πράξεις αυτές στην πραγματικότητα αποτελούν μηνύματα προς την νόμιμη δομή εξουσίας κατά της οποίας στρέφονται. Τα μηνύματα αυτά έρχονται εις γνώση της κοινής γνώμης. Το μήνυμα περιλαμβάνει πάντα απαίτηση η οποία πρέπει να ικανοποιηθεί προκειμένου να τερματιστεί η σειρά των επιθέσεων. Ο τρόπος και η σκληρότητα με την οποία ενεργούν οι τρομοκρατικές οργανώσεις έχει να κάνει με την πολιτικές, ιδεολογικές, θρησκευτικές και κοινωνικές καταβολές των μελών τους.

Από τα χαρακτηριστικά της τρομοκρατίας που αναφέρθηκαν παραπάνω συνάγεται ότι, μπορεί να χαρακτηριστεί σαν μία μορφή ασύμμετρου πολέμου. Οι εκδηλώσεις της αποτελούν μοχλό πίεσης για τη επιβολή της θέλησης των δρώντων. Παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά με τον συμβατικό πόλεμο καθώς στα αποτελέσματά της περιλαμβάνονται ανθρώπινα θύματα (νεκροί ή τραυματίες), καταστροφές υλικών και υποδομών ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις ανακοινώνεται η έναρξη ή η λήξη της από τους επιτιθέμενους. Διαφοροποιείται έντονα στο ότι δεν

υπόκειται στο Δίκαιο του Πολέμου καθώς οι επιτιθέμενοι δεν τηρούν κανέναν σεβασμό στα στοιχειώδη ανθρώπινα δεδομένα. Επίσης, τα τρομοκρατικά κτυπήματα προετοιμάζονται υπό άκρα μυστικότητα και εκδηλώνονται συνήθως απολύτως αιφνιδιαστικά.

Έχει επίσης αρκετούς υποστηρικτές η άποψη, ότι πρακτικές της τρομοκρατίας χρησιμοποιούνται από κρατικές οντότητες ως ενισχυτικός παράγοντας επιχειρήσεων συμβατικού ή άλλων μορφών ασύμμετρου πολέμου. Στις περιπτώσεις αυτές οι κρατικές οντότητες καλύπτονται από την σκιά παρακρατικών οργανώσεων που αναλαμβάνουν την ευθύνη για τις τρομοκρατικές επιθέσεις. Σε αυτές τις περιπτώσεις, το όφελος για τον δρώντα είναι διπλό καθώς προκαλεί πίεση και φθορά στον στόχο. Ταυτόχρονα, η πίεση προκαλείται από την ίδια την κοινωνία που νιώθει ότι απειλείται και απαιτεί την άμεση προστασία της από τις επίσημες δομές εξουσίας. Η φθορά προκαλείται από τις απώλειες σε προσωπικό, υλικό και υποδομές που προκαλούν οι τρομοκρατικές επιθέσεις αλλά την πτώση του ηθικού που προκαλεί στις δυνάμεις ασφαλείας του κράτους κατά του οποίου στρέφονται.

Σε κάθε ιστορική περίοδο οι μορφές της τρομοκρατίας διαφοροποιούνται. Οι περίοδοι της εξέλιξης της τρομοκρατίας διακρίνονται με τον στόχο που εξυπηρετείται και είναι οι εξής:

- Τρομοκρατία με στόχο την διάλυση των μεγάλων αυτοκρατοριών τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα.
- Τρομοκρατία ενάντια στην αποικιοκρατία που εντάθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.
- Τρομοκρατία του ψυχρού πολέμου που επικράτησε την ομώνυμη περίοδο και προερχόταν από υποστηρικτές του δίπολου της εποχής.
- Διεθνής ισλαμική τρομοκρατία η οποία πρωτοεμφανίστηκε την δεκαετία του 1990 και εξελίσσεται και την σύγχρονη εποχή.

Οι τρόποι με τους οποίους εκδηλώνεται επίσης μεταβάλλονται στην πορεία της ιστορίας. Σε αυτό, ρόλο παίζουν τόσο οι αλλαγές στον τομέα των αντιλήψεων που επικρατούν σε κάθε εποχή αλλά και τις αντίστοιχες τεχνολογικές εξελίξεις.

ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

Η έννοια του οργανωμένου εγκλήματος διαφοροποιείται, ως προς την έννοια του κοινού εγκλήματος, σε θέματα που άπτονται των οργανωτικών δομών των δρώντων. Οι άνθρωποι που αναλαμβάνουν να διεκπεραιώσουν ενέργειες του οργανωμένου εγκλήματος, συνήθως είναι μέλη ομάδων που η διοίκηση τους έχει αυστηρή ιεραρχική δομή, έχουν σαφείς ρόλους και αρμοδιότητες και για την ένταξή τους έχουν υποστεί μία διαδικασία μύησης. Τα χαρακτηριστικά αυτά, παρουσιάζονται σε όλες σχεδόν τις εγκληματικές οργανώσεις. Ωστόσο, επειδή ο τρόπος που δρουν, οι στόχοι τους και οι απώτεροι σκοποί τους ποικίλουν, δεν μπορεί να υπάρξει ένας καθολικά αποδεκτός ορισμός που να περιγράφει αυτό που ονομάζεται οργανωμένο έγκλημα. Η ερμηνεία του φαινομένου λαμβάνει σαν παραμέτρους τον γεωγραφικό χώρο, το παρελθόν, τις κοινωνικές δομές και το οργανωτικό πλαίσιο των εγκληματικών ομάδων και εξετάζει κατά κύριο λόγο πόσο μεγάλη απειλή είναι για το κοινωνικό σύνολο και τι είδους μέτρα θα ήταν αποδοτικά για την αντιμετώπιση τους (Rees 2000).

Σύμφωνα με την INTERPOL, εγκληματική οργάνωση είναι επιχείρηση ή ομάδα ατόμων που εμπλέκεται σε συνεχή παράνομη δραστηριότητα, που έχει πρωτεύοντα σκοπό τη δημιουργία κερδών ανεξάρτητα από τα εθνικά σύνορα (Gilmore 1999). Για να χαρακτηριστεί μία οργάνωση εγκληματική θα πρέπει να πληρούνται οι περισσότερες από τις παρακάτω προϋποθέσεις (M. Μπόση 1999):

- Να υφίσταται συνεργασία περισσότερων του ενός προσώπων.
- Ο καταμερισμός των ρόλων και των καθηκόντων μεταξύ των μελών να είναι σαφής.
- Ο χρόνος δράσης της να είναι είτε μεγάλος ή να μην είναι εφικτό να προσδιοριστεί.
- Να υφίσταται κανονισμός που να επιβάλλει κάποια μορφή πειθαρχίας ή ελέγχου.
- Να υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις για την διάπραξη ποινικών αδικημάτων.
- Να έχει καταγραφεί διεθνής εγκληματική δράση της.
- Να έχει καταγραφεί η εκδήλωση βίαιων ενεργειών ή άλλων μέσων εκφοβισμού.

- Να γίνεται εκμετάλλευση εμπορικών ή επιχειρηματικών δομών.
- Να πραγματοποιείται νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες (ξέπλυμα χρήματος).
- Να έχει καταγραφεί επιρροή σε σημαντικούς παράγοντες της πολιτικής, των ΜΜΕ, της δημόσιας διοίκησης, της δικαστικής εξουσίας και της οικονομίας.
- Μέσα από την δράση να επιδιώκεται το κέρδος ή επίτευξη επιρροής.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, μία εγκληματική οργάνωση είναι συγκροτημένη με διάρκεια, αποτελείται από περισσότερα των δύο μέλη, δρα με σκοπό να διαπράξει εγκληματικές πράξεις ή άλλα αδικήματα, που τιμωρούνται με τη στέρηση ελευθερίας ή με φυλάκιση το περισσότερο 4 ετών ή άλλη πιο σοβαρή τιμωρία, εφόσον αυτές οι εγκληματικές πράξεις είναι αυθύπαρκτες ή αποτελούν μέθοδο για την απόκτηση υλικών οφελών και αν είναι απαραίτητο, της παράνομης επιρροής της λειτουργίας των δημοσίων λειτουργιών (Μ. Μπόση 1999) (United Nations 2000)

Συνήθως, οι ομάδες αυτές δρουν υπό την σκιά νόμιμων οργανισμών και έτσι είναι δύσκολος ο εντοπισμός και η εξάρθρωση τους. Με βάση το τρόπο που λειτουργούν διακρίνονται σε (Lampe 2003):

- Ομοιογενείς ομάδες: Είναι οργανώσεις με σαφή ιεραρχική δομή και κατανεμημένους ρόλους στα μέλη της. Παρουσιάζουν εθνική ομοιογένεια, δεν χαρακτηρίζονται από προσκόλληση σε ιδεολογίες αλλά η δράση τους περιορίζεται από κανόνες και ηθικούς νόμους. Η δράση τους χαρακτηρίζεται κυρίως από χρήση βίας, εγκλήματα κατά της ζωής, εκβιασμοί και δωροδοκία.
- Ευέλικτα Δίκτυα: Είναι ομάδες που λειτουργούν στα πλαίσια του περιβάλλοντος τους και μπορούν να προσαρμόζουν την δράση τους στις επικρατούσες κάθε φορά συνθήκες. Εμπλέκονται σε περιορισμένης βαρύτητας εγκλήματα και δραστηριοποιούνται σε μικρού εύρους περιοχές.
- Παγκόσμιες Μονολιθικές ομάδες: Είναι ενώσεις που προκύπτουν από την συνεργασία εγκληματικών οργανώσεων ανά τον κόσμο, που έχει σκοπό την επέκταση της δράσης τους σε παγκόσμιο επίπεδο.

Ασχολούνται κυρίως με τον ξέπλυμα χρήματος στις τράπεζες και τα χρηματιστήρια.

Το οργανωμένο έγκλημα στην σύγχρονη εποχή έχει λάβει παγκόσμιες διαστάσεις καθώς έχει αναπτυχθεί ραγδαία τα τελευταία χρόνια μετά την ευρωπαϊκή ενοποίηση και το άνοιγμα των συνόρων στην Ανατολική Ευρώπη και την παγκοσμιοποίηση. Οι συνθήκες αυτές ευνοούν το διεθνές οργανωμένο έγκλημα που αφορά εγκληματικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται σε περισσότερες από μία χώρες.

Οι δραστηριότητες με τις οποίες ασχολούνται οι εγκληματικές οργανώσεις είναι:

- Λαθρεμπορία και Διακίνηση Όπλων
- Διακίνηση ειδικών όπλων (πυρηνικών, χημικών, βιολογικών όπλων)
- Λαθρεμπόριο ναρκωτικών
- Εμπόριο λευκής σάρκας – πορνεία
- Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος
- Κλοπή και διακίνηση οχημάτων
- Οικονομικά ή άλλα εγκλήματα με την χρήση υψηλής τεχνολογίας

Από τη περιγραφή της δομής τους που καταδεικνύει την ισχύ τους αλλά και τα αντικείμενα της δραστηριότητας τους, προκύπτει ότι είναι εν δύναμη ασύμμετρες απειλές για την ασφάλεια κρατικών οντοτήτων καθώς η δραστηριοποίηση εγκληματικών ομάδων σε ένα κράτος μπορεί να οδηγήσει στην αποσταθεροποίηση των δομών διοίκησης του.

Μία μορφή οργανωμένου εγκλήματος το οποίο συχνά συνδέεται με ασύμμετρες επιχειρήσεις είναι η διαφθορά. Ο όρος περιγράφει ένα φαινόμενο που αναφέρεται σε συμπεριφορές προσώπων αντίθετες με το συμφέρον του περιβάλλοντος τους. Ο χαρακτηρισμός της συμπεριφοράς του ατόμου ως διαφθορά εξαρτάται από την ιστορική περίοδο που καταγράφεται και το επικρατούν αξιακό σύστημα χρονικά και γεωγραφικά. Παρά τις διαφοροποιήσεις αυτές, η υπονόμηση του δημοσίου συμφέροντος προκειμένου να ικανοποιηθούν ίδια συμφέροντα και φιλοδοξίες, περιλαμβάνονται στην έννοια της διαφθοράς. Οι επιπτώσεις της διαφθοράς εντοπίζονται στη λειτουργία του κράτους και περιλαμβάνουν (Ρακιντζής 2015):

- Παραβίαση των εννοιών της αξιοκρατίας, της ισότητας, της αμεροληψίας, της ουδετερότητας, της διαφάνειας, της ορθής διοίκησης.
- Υπονόμευση του βαθμού εμπιστοσύνης των πολιτών στην κάθε λογής εξουσία.
- Μειωμένη αποδοτικότητα των κρατικών λειτουργιών. Η παθογένεια αυτή αποτελεί και τον σκοπό της χρήσης της διαφθοράς ως εργαλείου υβριδικού πολέμου.

Από την περιγραφή της διαφθοράς προκύπτει ότι, το κόστος χρηματισμού σημαντικών παραγόντων και αξιωματούχων ενός κράτους είναι χαμηλότερο σε σχέση με την προσφυγή σε άλλες μορφές πολέμου προκειμένου να επιβληθεί η θέληση του υποκειμένου. Βασική και αναγκαία προϋπόθεση είναι ωστόσο να υπάρχουν παράγοντες και αξιωματούχοι πρόθυμοι για αυτό.

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Οι όροι πληροφοριακός πόλεμος και πληροφοριακές επιχειρήσεις πρωτοεμφανίστηκαν την δεκαετία του 1990 για να περιγράψουν επιχειρήσεις εναντίον πληροφοριακών συστημάτων. Αυτές αποτελούν συντονισμένες ενέργειες που αναλαμβάνονται σε περίοδο ειρήνης, έντασης ή σύγκρουσης, σε στρατηγικό και τακτικό επίπεδο για την υποστήριξη εθνικών πολιτικών και στρατιωτικών αντικειμενικών σκοπών και την παράλληλη αποτροπή της θέλησης του αντιπάλου να αντισταθεί, την διάρρηξη της συνοχής και την υποβάθμιση της ικανότητας του να λαμβάνει ορθές και έγκαιρες αποφάσεις. Αυτό επιτυγχάνεται με την υπονόμευση των διαδικασιών και μέσων παραγωγής, διοίκησης και ελέγχου πληροφοριών του.

Η ανάπτυξη της επιστήμης τις τελευταίες δεκαετίες στους τομείς των τηλεπικοινωνιών και της πληροφορικής οδήγησε σε μία κατάσταση κατά την οποία η διαχείριση της ανθρώπινης δραστηριότητας κατά ένα μεγάλο μέρος διεκπεραιώνεται από τα σύγχρονα πληροφοριακά συστήματα. Τα συστήματα αυτά σχεδόν πάντα υποστηρίζονται από επικοινωνιακούς μηχανισμούς προκειμένου να ανταλλάσσουν δεδομένα με άλλα πληροφοριακά συστήματα ή με τους χρήστες τους. Τα σύγχρονα πληροφοριακά συστήματα χρησιμοποιούνται και στον

πολιτικοστρατιωτικό τομέα προκειμένου οι σχετικές λειτουργίες να ολοκληρώνονται ταχύτερα και με μεγαλύτερη ακρίβεια. Με τον τρόπο αυτό, αποκτούν μεγάλη σημασία και επιρροή στα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς και στις αντιδράσεις των λαών, στα κράτη που είναι εγκατεστημένα και γενικότερα στην στάση του πληθυσμού σε παγκόσμια κλίμακα. Σε κρίσιμες περιόδους κρίσεων ή συρράξεων, η εξάρτηση της κοινωνίας από τη διακίνηση πληροφοριών επηρεάζει τις διαδικασίες λήψης απόφασης σε στρατηγικό και τακτικό επίπεδο. Υπό το πρίσμα αυτό η διοίκηση, ο έλεγχος και η διαχείριση των πληροφοριών καθίστανται ζωτικής σημασίας για την εναλλαγή των καταστάσεων σε τέτοιες περιόδους.

Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης προϋποθέτει σε τεχνικό επίπεδο την διασύνδεση επικοινωνιακών και πληροφοριακών συστημάτων σε όλο τον κόσμο. Με τον τρόπο αυτό είναι δυνατή η πρόσβαση στην πληροφοριακή υποδομή ενός κράτους, από οποιοδήποτε άλλο μέρος του κόσμου. Η παγκοσμιοποίηση τα τελευταία χρόνια τρέχει με ταχείς ρυθμούς και η διασύνδεση αυτή έχει σε μεγάλο βαθμό επιτευχθεί ως αποτέλεσμα της ραγδαίας ανάπτυξης των τεχνολογιών του διαδικτύου. Επομένως, η κατάσταση που δημιουργείται, είναι η εξάρτηση της λειτουργίας ενός κράτους και της συμπεριφοράς των πολιτών του από σύγχρονα πληροφοριακά συστήματα τα οποία εκτίθενται παγκόσμια. Όσο και αν τα κράτη προσπαθούν να εξασφαλίσουν τα πληροφοριακά τους συστήματα από την παράνομη πρόσβαση σε αυτά, η τεχνογνωσία των κακόβουλων χρηστών σε πολλές περιπτώσεις είναι τέτοια που τους επιτρέπει να το επιτυγχάνουν. Το προσωπικό και η πληροφοριακή υποδομή των κρατών είναι εν δυνάμει υψηλοί επιχειρησιακοί στόχοι του εχθρού, καθώς η δυσλειτουργία τους επιφέρει καίριο πλήγμα στις πολιτικοστρατιωτικές λειτουργίες.

Η προσβολή των πληροφοριακών συστημάτων είναι το αντικείμενο του πληροφοριακού πολέμου με στόχο την εξουδετέρωση των μηχανισμών λήψης αποφάσεων. Το σύνολο των απειλών κατά των πληροφοριακών συστημάτων παρουσιάζει μεγάλο εύρος. Το είδος και η ένταση των απειλών εξαρτώνται κάθε φορά από την φύση του στόχου, το βάθος της δυσλειτουργίας που είναι επιθυμητό να προκληθεί, τις δυνατότητες του επιτιθέμενου και του στόχου. Οι στόχοι που επιλέγονται στις επιχειρήσεις πληροφοριακού πολέμου δεν περιορίζονται αποκλειστικά σε στρατιωτικό επίπεδο. Επεκτείνονται σε όλο το φάσμα της

διοίκησης ενός κράτους, σε κάθε τομέα που υποστηρίζεται από σύγχρονα πληροφοριακά συστήματα. Στους στόχους μπορεί να περιλαμβάνονται πληροφοριακά συστήματα διεθνών οργανισμών. Σε κάθε περίπτωση, στρατηγικός στόχος των επιχειρήσεων πληροφοριακού πολέμου είναι η διαμόρφωση ευνοϊκού κλίματος, για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του επιτιθέμενου.

Ο χρονικός ορίζοντας πιθανής εκτόξευσης πληροφοριακού πολέμου είναι ευρύς και περιλαμβάνει τόσο περιόδους κρίσεων και συγκρούσεων όσο και ειρηνικές περιόδους. Συνήθως, είναι υποστηρικτικές άλλων επιχειρήσεων με στόχο να δημιουργήσουν ευνοϊκές συνθήκες για την επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος. Αυτό ισχύει και για τις επιθετικές και για τις αμυντικές επιχειρήσεις πληροφοριακού πολέμου. Στην πρώτη περίπτωση οι αντικειμενικοί σκοποί σχετίζονται με την εκμετάλλευση της τρωτότητας των πληροφοριακών συστημάτων του αντιπάλου. Στην δεύτερη περίπτωση σχετίζονται με την εξασφάλιση της ομαλής και αποδοτικής τους λειτουργίας.

ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΙΑ

Η κατασκοπεία είναι η απόκτηση ή παροχή πληροφοριών σχετικά με την εθνική άμυνα σε οντότητα που δεν έχει δικαίωμα να τις έχει. Στις περισσότερες χώρες του κόσμου, η κατασκοπεία είναι ένα έγκλημα που τιμωρείται αυστηρά, ακόμα και με θάνατο. Ωστόσο, υπήρχαν και υπάρχουν σε όλες τις ιστορικές περιόδους άνδρες και γυναίκες, που είναι διατεθειμένοι να το διακινδυνεύσουν - για τη χώρα τους, για τιμή τους ή για ικανή οικονομική αποζημίωση.

Οι κατάσκοποι μπορεί να είναι κεκαλυμμένοι υπό τη ιδιότητα απλών υπαλλήλων ή μελών της στρατιωτικής υπηρεσίας καθώς στρατολογούνται άτομα τα οποία διαθέτουν πρόσβαση ή δεξιότητες απόσπασης πληροφοριών. Ακόμα και οι πιστοί και ευσυνείδητοι υπάλληλοι εξακολουθούν να αποτελούν το στόχο προσπαθειών στρατολόγησης από πράκτορες ξένων υπηρεσιών πληροφοριών προκειμένου να τους χρησιμοποιήσουν ως πηγές ευαίσθητων πληροφοριών άμυνας, είτε ακούσια είτε εκούσια, με κατάλληλο δέλεαρ ή εκβιασμό. Ο μεγαλύτερος αριθμός καταστροφικών απωλειών πληροφοριών προκύπτει από αυτοματοποιημένη δραστηριότητα κατασκοπείας ενώ τις περισσότερες φορές διενεργούν κατασκοπεία έμπιστα άτομα και όχι ξένοι πράκτορες.

ΚΥΒΕΡΝΟΠΟΛΕΜΟΣ

Ο αγγλικός όρος cyberspace χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά το 1984, από τον William Gibson, στο βιβλίο του «Ο Νευρομάντης». Σε αυτό περιέγραψε έναν χώρο εικονικής πραγματικότητας στον οποίο υπήρχαν διασυνδεδεμένοι ένα σύνολο από ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Αν και η προσέγγιση αυτή απέχει αρκετά από αυτό που σήμερα ονομάζεται κυβερνοχώρος, το κοινό τους σημείο είναι η δικτύωση ηλεκτρονικών υπολογιστών. Ως κυβερνοχώρος, ορίζεται ένα παγκόσμιο δίκτυο που περιλαμβάνει το διαδίκτυο και το σύνολο των εσωτερικών δικτύων οργανισμών και των μεμονωμένων ηλεκτρονικών υπολογιστών με απολήξεις στο διαδίκτυο. Ετυμολογικά, η λέξη προέρχεται από τον όρο κυβερνητική (cybernetics) και κυβερνώ οι οποίοι χρησιμοποιούνται για την περιγραφή θεωριών ελέγχου της ροής πληροφοριών μεταξύ ανθρώπων και συστημάτων. Με νομικούς όρους, ο κυβερνοχώρος είναι το σύνολο των ηλεκτρονικών κόσμων, όπως το διαδίκτυο, όπου οι άνθρωποι έρχονται σε αλληλεπίδραση μέσω συνδεδεμένων υπολογιστών, όπου δηλαδή η επικοινωνία είναι ανεξάρτητη από την υλική υπόσταση.

Στον κυβερνοχώρο είναι αποθηκευμένες ποικίλες πληροφορίες και παρέχονται τα μέσα για επεξεργασία και διακίνηση τους, ώστε να καθίσταται δυνατή η διεκπεραίωση μεγάλου μέρους του συνόλου της ανθρώπινης δραστηριότητας. Μέσω του παγκοσμίου αυτού δικτύου, σήμερα διακινούνται ιδέες, πληροφορίες και αγαθά. Βασικό ρόλο στην αναβάθμιση των δυνατοτήτων του κυβερνοχώρου και της σημασίας του, είχαν οι ραγδαίες εξελίξεις στην τεχνολογία των επικοινωνιών και της πληροφορικής. Η ταχύτητα και η ακρίβεια μετάδοσης και επεξεργασίας της πληροφορίας έγινε προσιτή για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού παγκοσμίως.

Οι σύγχρονες κοινωνίες οδηγήθηκαν σε μία κατάσταση κατά την οποία μεγάλο μέρος και ποικιλία των δραστηριοτήτων των ανθρώπων εκτελείται στον κυβερνοχώρο. Δημιουργήθηκε έτσι ένας κύκλος ανάπτυξης τεχνολογιών και υποδομών για την ικανοποίηση νέων απαιτήσεων που με την σειρά τους εμφάνιζαν νέες δυνατότητες. Στην σύγχρονη εποχή, το μεγαλύτερο μέρος της επαγγελματικής, οικονομικής, πνευματικής και κοινωνικής δραστηριότητας πραγματοποιείται μέσω εφαρμογών που αναπτύσσονται και εκτελούνται στον κυβερνοχώρο. Αναλόγως, οι λειτουργίες που υποστηρίζουν κρατικές οντότητες και

οργανισμούς βασίζονται σε μεγάλο βαθμό σε πληροφοριακά συστήματα που συμμετέχουν στο δίκτυο του κυβερνοχώρου.

Ο κυβερνοπόλεμος διεξάγεται στον κυβερνοχώρο και είναι ένα είδος πληροφοριακού πολέμου. Οι επιχειρήσεις κυβερνοπολέμου έχουν στόχο την ίδια την δικτύωση και τα δίκτυα των πληροφοριακών συστημάτων που συμμετέχουν σε αυτή. Βασικό χαρακτηριστικό του κυβερνοπολέμου είναι ότι, οι επιχειρήσεις του μπορούν να έχουν μικρό κόστος και να δημιουργήσουν στον αντίπαλο πολλαπλάσια ζημιά. Αυτό συμβαίνει γιατί, η εθνική ασφάλεια των περισσότερων κρατών εξαρτάται όλο και περισσότερο από τα πληροφοριακά συστήματα του κυβερνοχώρου. Η πληροφορία διακινείται μέσω δικτύων τα οποία διαχειρίζονται διαφορετικοί φορείς. Αυτό εγείρει ζητήματα που σχετίζονται με την αξιοπιστία των διαχειριστών αυτών. Με τον όρο αξιοπιστία περιγράφεται η εξασφάλιση της αυθεντικότητας της πηγής και του δέκτη, της ακεραιότητας της ίδιας της πληροφορίας και της διαθεσιμότητας της όταν απαιτείται. Η αξιοπιστία πλήττεται από ποικίλες επιθέσεις κακόβουλων χρηστών του κυβερνοχώρου που διαθέτουν την δυνατότητα, τις δεξιότητες και την τεχνογνωσία για να τις υποκλέψουν, να τις αλλοιώσουν ή να τις καταστρέψουν.

Στους κινδύνους του κυβερνοχώρου επίσης, περιλαμβάνονται χρήστες των οποίων το επίπεδο γνώσεων στο χειρισμό συστημάτων του κυβερνοχώρου δεν είναι επαρκές για την εξασφάλιση των πληροφοριών που διαχειρίζονται. Οι οργανισμοί των οποίων η λειτουργία εξαρτάται από τον κυβερνοχώρο επενδύουν όλο και περισσότερο στην προστασία τους από τους κινδύνους του. Παράλληλα, εκείνοι οι οργανισμοί που διακατέχονται από πιο επιθετικές πολιτικές επενδύουν σε τρόπους για την υποβάθμιση της αξιοπιστίας των ανταγωνιστών στον κυβερνοχώρο.

Διευρύνοντας τον όρο «οργανισμοί», ώστε να περιλαμβάνει κρατικές οντότητες και διεθνείς φορείς, ο κυβερνοπόλεμος μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία μορφή ασύμμετρου πολέμου. Η επικράτηση σε επιχειρήσεις κυβερνοπολέμου μπορεί να εκμηδενίσει το πλεονέκτημα του αντιπάλου σε στρατιωτική ισχύ. Τα πλήγματα στον κυβερνοχώρο μπορούν να οδηγήσουν σε αποδιοργάνωση, ανάπτυξη καταστάσεων διοικητικής αστάθειας και τελικά αδυναμία υποστήριξης αμυντικών και επιθετικών πολεμικών επιχειρήσεων (συμβατικών και ασύμμετρων).

Ο κυβερνοπόλεμος είναι ένας αγώνας που διεξάγεται σε περιόδους έντασης, κρίσεων, συγκρούσεων αλλά και ειρήνης, ως ανταγωνισμός των οργανισμών είτε να εξασφαλίσουν πλεονέκτημα έναντι άλλων ή για να εξασφαλίσουν τις δικές τους υποδομές. Οι αντικειμενικοί σκοποί του κυβερνοπολέμου μπορεί να είναι διεθνείς, κρατικοί, κερδοσκοπικοί, κοινής ωφέλειας οργανισμοί και αλλά σημαντικά πρόσωπα. Τα κίνητρα των επιχειρήσεων κυβερνοπολέμου μπορεί να είναι:

- Οικονομικά: Επιδίωξη οικονομικού οφέλους απευθείας με την απόκτηση πρόσβασης σε πληροφοριακά συστήματα οικονομικού ενδιαφέροντος. Το οικονομικό όφελος μπορεί να προκύψει και μέσω εκβιασμού για την μη αχρήστευση πληροφοριακού συστήματος, το οποίο έχει ήδη παραβιαστεί.
- Στρατιωτικά: Στόχοι των επιθέσεων με στρατιωτικά κίνητρα είναι συστήματα αμυντικού ενδιαφέροντος ή υποστηρίζονται κρίσιμες υποδομές του κράτους. Αδυναμίες και αστοχίες των συστημάτων αυτών δίνουν πλεονέκτημα στο αντίπαλο σε κάθε είδους πολεμική επιχείρηση (συμβατική ή ασύμμετρη)
- Πολιτικά – Ιδεολογικά: Οι επιθέσεις αυτές έχουν στόχο την προβολή των θέσεων των επιτιθεμένων μέσω της διανομής μηνυμάτων, μέσα από ξένα πληροφοριακά συστήματα ή μέσω του αντίκτυπου από την σημασία του συστήματος που παραβιάστηκε.
- Προσωπικά: Πρόκειται για επιθέσεις σε πληροφοριακά συστήματα που η αλλοίωση τους προκαλεί προβλήματα σε μεμονωμένα πρόσωπα.

ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο πολιτικός πόλεμος αποτελεί μορφή υβριδικής απειλής, η οποία συνίσταται στην παροχή υποστήριξης σε ηγέτες και υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, ως δυναμικό μέσο επίτευξης των στόχων της εθνικής ασφάλειας. Οι επιχειρήσεις του εκτείνονται σε ολόκληρο το κυβερνητικό πλαίσιο με σημαντικές στοχευμένες στρατιωτικές συνεισφορές. Επιτρέπει σε κυβερνήσεις, που εκδηλώνουν τέτοιου είδους επιθέσεις, να αναλαμβάνουν προληπτικές στρατηγικές

πρωτοβουλίες για να διαμορφώσουν πολιτικά περιβάλλοντα, να προλαμβάνουν συγκρούσεις και για να υποβαθμίσουν σημαντικά τα υβριδικά και ασύμμετρα πλεονεκτήματα των αντιπάλων. Εφαρμόζεται σε περιφερειακό ή παγκόσμιο επίπεδο και διαμορφώνεται ως σκόπιμη και με ένταση συνέργεια διπλωματικών, οικονομικών, ενημερωτικών και στρατιωτικών προσπαθειών σε ενοποιημένες εκστρατείες, όπου οι ενδεχόμενες στρατιωτικές συνεισφορές υποστηρίζουν την επίτευξη ευρύτερων στρατηγικών τελικών αντικειμενικών σκοπών. Είναι μια στρατηγική κατάλληλη για την επίτευξη των εθνικών στόχων ενός κράτους, χωρίς ωστόσο να είναι ορατή η ενέργεια του στο προσκήνιο και χωρίς να απαιτείται η συμμετοχή μεγάλων στρατιωτικών ή μη δυνάμεων. Μπορεί επίσης να λειτουργήσει ως ένα κρίσιμο, στοιχείο ολοκλήρωσης της εθνικής πολιτικής εναντίον μη κρατικών αντιπάλων.²

Ο πολιτικός πόλεμος βασίζεται στο ότι, η διαμόρφωση των διεθνών σχέσεων χαρακτηρίζεται από συνεχώς εξελισσόμενους συνδυασμούς συνεργασίας, συμφωνίας, αντιπαράθεσης και σύγκρουσης. Σε ειρηνικές περιόδους εκδηλώνεται με επιθετικότητα, με στόχο όλα τα μέσα εθνικής εξουσίας του αντιπάλου. Οι πρακτικές του ενσωματώνουν και περιλαμβάνουν στοχευμένες πολιτικές, οικονομικές, ενημερωτικές και στρατιωτικές πρωτοβουλίες σε συνεργασία με διεθνείς εταίρους. Εμπεριέχει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τη διπλωματική και οικονομική δέσμευση, τη βοήθεια στον τομέα ασφάλειας, τις νέες μορφές του ασύμμετρου πολέμου και τις δραστηριότητες πληροφόρησης και επιρροής. Οι σχετικές δραστηριότητες, τα προγράμματα και οι εκστρατείες του συνενώνονται συνήθως σε ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο για την επίτευξη της μέγιστης αποτελεσματικότητας.

Η προσαρμογή στον πολιτικό πόλεμο είναι μία τάση αποφυγής της προσφυγής στα μέσα του συμβατικού πολέμου για την επίτευξη των στρατηγικών αντικειμενικών σκοπών. Εξασφαλίζεται με τον τρόπο αυτό, η χρήση της διπλωματίας και παρασκηνιακών προσεγγίσεων ευάλωτων αξιωματούχων του αντιπάλου προκειμένου να διαμορφωθούν συνθήκες που θα καθιστούν την επίτευξη των στρατηγικών αντικειμενικών σκοπών αναπόφευκτη.

---

² Όπως το σύγχρονο Ισλαμικό Κράτος στο Ιράκ.

ΑΝΤΑΡΤΟΠΟΛΕΜΟΣ

Ο ανταρτοπόλεμος αποτελεί είναι ένα είδος πολέμου που διεξάγεται από άτακτα τμήματα. Οι τακτικές του υιοθετούνται κυρίως από ανθρώπους που αντιστέκονται στους εγκατεστημένους φορείς εξουσίας (είτε αυτοί έχουν προκύψει μέσα από νόμιμες διαδικασίες είτε από πολέμους ή πραξικοπήματα). Χρησιμοποιούνται επίσης για την ενίσχυση ή υποστήριξη επιχειρήσεων τακτικών δυνάμεων. Χαρακτηριστικό των τμημάτων που επιδίδονται σε αγώνα ανταρτοπόλεμου είναι ότι διαθέτουν ελαφρύ οπλισμό και περιορισμένα μέσα, κυρίως ως αποτέλεσμα της έλλειψης αρκετών πόρων. Κατά την διάρκεια των επιχειρήσεων, τα τμήματα που τις διεξάγουν αποφεύγουν την επαφή με τον αντίπαλο, φροντίζουν σχολαστικά την κάλυψη και απόκρυψη τους, να μην γίνεται αντιληπτή η κάθε κίνηση τους και ειδικότερα αυτή που αφορά σε προσέγγιση εχθρικών εγκαταστάσεων. Για την εξυπηρέτηση των σκοπών αυτών προτιμάται η εκδήλωση των ενεργειών του κατά την νύχτα.

Οι αποστολές που αναλαμβάνουν συνήθως οι αντάρτικες δυνάμεις περιλαμβάνουν:

- Αιφνιδιαστικές μικρής διάρκειας επιθέσεις: Πρόκειται για ενέργειες που ολοκληρώνονται σε σύντομο χρονικό διάστημα, ώστε να μην δίνεται η ευκαιρία στον αντίπαλο να αντιδράσει. Επιδιώκεται στο περιορισμένο διατιθέμενο χρονικό διάστημα να επιτευχθεί το μέγιστο δυνατό καταστροφικό αποτέλεσμα. Με την παρέλευση του διαθέσιμου χρόνου δεν επιδιώκεται η ολοκλήρωση του αντικειμενικού σκοπού αλλά η επιχείρηση περνάει στην φάση της διαφυγής. Οι ενέργειες αυτές τις πιο πολλές φορές εκδηλώνονται σε εχθρικό έδαφος.
- Ενέδρες: Στις επιχειρήσεις αυτού του είδους, τα αντάρτικα τμήματα αναμένουν σε οχυρές θέσεις, κεκαλυμμένοι, αναμένοντας την διέλευση εχθρικών τμημάτων από συγκεκριμένη περιοχή. Οι περιοχές αυτές επιλέγονται κατά τον σχεδιασμό των ενεδρών με κριτήρια των οποίων η ικανοποίηση παρέχει πλεονέκτημα στα αντάρτικα τμήματα. Οι στόχοι συνήθως περιλαμβάνουν φάλαγγες οχημάτων, αμαξοστοιχίες ή και πεζοπόρα τμήματα. Ο χρόνος

ολοκλήρωσης των ενεργειών αυτών επιδιώκεται να είναι ο ελάχιστος δυνατός. Δύναται στους στόχους των επιχειρήσεων αυτών, πέρα από την καταστροφή υλικού των αντιπάλων, να περιλαμβάνεται και η συλλογή αιχμαλώτων.

- **Δολιοφθορές:** Οι δολιοφθορές συνίστανται στην καταστροφή των υποδομών, επικοινωνιακών εγκαταστάσεων, συγκοινωνιακών κόμβων του αντιπάλου. Οι αποστολές αυτές μπορεί να έχουν κίνητρο την κατάρρευση του ηθικού του αντιπάλου ή επίδειξη δύναμης. Μπορεί επίσης να υποστηρίζουν επιχειρήσεις τακτικών τμημάτων.
- **Εκτελέσεις:** Οι επιχειρήσεις αυτές μπορεί να θεωρηθούν ειδικές περιπτώσεις ενεδρών, όπου ο στόχος είναι ένα ή περισσότερα σημαίνοντα πρόσωπα των αντιπάλων. Η απώλεια των προσώπων αυτών εκτιμάται ότι είναι καθοριστική για την δυναμική του εχθρού.

Σε πολλές περιπτώσεις, τα τμήματα που διενεργούν επιχειρήσεις ανταρτοπόλεμου φροντίζουν να αποσπούν από τον αντίπαλο τον εξοπλισμό του, ώστε να χρησιμοποιηθεί σε μελλοντικές επιχειρήσεις. Μπορεί επίσης να αφαιρεθεί από τον αντίπαλο οτιδήποτε εκτιμάται ότι μπορεί να αναβαθμίσει την ισχύ της ομάδας. Οι πιο οργανωμένες αντάρτικες ομάδες φροντίζουν να εξασφαλίζουν την αυτάρκεια τους σε θέματα διοικητικής μέριμνας (σίτιση, εφοδιασμός). Σε πολλές περιπτώσεις οι αντάρτικες ομάδες έχουν θετικό έρεισμα στον πληθυσμό που είναι εγκατεστημένος στις περιοχές δράσης τους, με αποτέλεσμα να απολαμβάνουν πολύτιμη αρωγή (Κολιόπουλος 2014).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΕΚΒΙΑΣΜΟΣ

Η οικονομική εξάρτηση αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο για την εφαρμογή επιχειρήσεων υβριδικού πολέμου σε στρατηγικό επίπεδο. Το οικονομικό πεδίο προσφέρεται για να δημιουργηθούν συνθήκες εξάρτησης ενός ή περισσότερων κρατών από άλλο καθώς πολύ λίγες οικονομίες στον πλανήτη είναι κλειστές. Οι ανοικτές οικονομίες έχουν δύο βασικά χαρακτηριστικά:

- Διεθνείς εμπορικές σχέσεις με άλλα κράτη ή διεθνείς φορείς και,

- κινήσεις βραχυπροθέσμων και μακροπροθέσμων κεφαλαίων από και προς το κράτος που έχει υιοθετήσει την ανοικτή οικονομία

Η ένταξη μιας χώρας στο διεθνές εμπόριο, οδηγεί στην ανακατανομή των παραγωγικών δραστηριοτήτων ανάμεσα στις χώρες που συμμετέχουν αλλά και στο εσωτερικό της χώρας. Προϊόντα και υπηρεσίες χαμηλής ποιότητας και υψηλού κόστους θα σταματήσουν να παράγονται και θα εισάγονται με χαμηλό κόστος από το εξωτερικό. Παράλληλα, οι παραγωγικές διαδικασίες θα μετατοπιστούν σε προϊόντα και υπηρεσίες που θα είναι δυνατή η εξαγωγή τους. Αν και η προσέγγιση αυτή φαίνεται θετική, υπάρχουν δύο επικίνδυνα σημεία:

- Για προϊόντα και υπηρεσίες που είναι απαραίτητες για την χώρα και εισάγονται, υπάρχει εξάρτηση από τρίτους.
- Για προϊόντα και υπηρεσίες που εξάγονται και που το όφελος που προκύπτει από τις εξαγωγές χρησιμοποιείται για την κίνηση της εσωτερικής αγοράς, υπάρχει εξάρτηση από την διάθεση των τρίτων να τα εισάγουν.

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι, μία χώρα που συμμετέχει στο διεθνές οικονομικό σύστημα, θέτει εν αμφιβόλω την άσκηση της εθνικής της κυριαρχίας και ειδικότερα σε θέματα άσκησης οικονομικής, κοινωνικής και εισοδηματικής πολιτικής. Τέτοια θέματα μεταξύ άλλων περιλαμβάνουν:

- Το τι θα παράγεται στην χώρα, σε τι ποσότητες και με ποιες προϋποθέσεις και προδιαγραφές.
- Τον τρόπο διαχείρισης των πλουτοπαραγωγικών και χρηματοοικονομικών πόρων της χώρας.
- Την διεθνοποίηση των οικονομιών και την επιβολή ποινών που επιβάλλονται από διεθνείς οργανισμούς με οικονομικό προσανατολισμό (Βαρσακέλης 2019).

Οι χώρες που εκχωρούν τμήμα της εθνικής τους κυριαρχίας σε τρίτους λόγω οικονομικής εξάρτησης, είναι σαφώς ανίσχυρες σε διαπραγματευτικό επίπεδο. Η πιο έντονη παρενέργεια ωστόσο, είναι το γεγονός ότι η εθνική κυριαρχία παραχωρείται χωρίς κανένα ίχνος συμβατικού πολέμου. Για τον λόγο αυτό, είναι και η πιο δημοφιλής μορφή ασύμμετρου πολέμου, ειδικότερα για χώρες που έχουν φροντίσει να διαθέτουν τρόπους να δημιουργούν οικονομικού τύπου

εξαρτήσεις. Οι χώρες αυτές είτε διαθέτουν πρώτες ύλες σε αφθονία, είτε τεχνογνωσία αποδοτικής εκμετάλλευσης πρώτων υλών, είτε και τα δύο. Επιδίωξη του παράγοντα, που επιθυμεί τη ανάληψη ξένης εθνικής κυριαρχίας με την χρήση οικονομικών μέσων, είναι να δημιουργήσει την εξάρτηση αυτή. Αυτό γίνεται με την απομάκρυνση της χώρας - στόχος από την παραγωγή των υπηρεσιών και αγαθών που της είναι απαραίτητα για να λειτουργήσει. Ο στόχος αυτός μπορεί να πραγματοποιηθεί με άλλες μορφές υβριδικού πολέμου, όπως είναι το οργανωμένο έγκλημα και η διαφθορά της δημόσιας διοίκησης. Χωρίς επαρκή παραγωγή η χώρα - στόχος μπορεί να μεταβληθεί σε θύμα εκβιαστικών πρακτικών, με αντικείμενο το βιοτικό επίπεδο του λαού της προκειμένου να εκχωρήσει, χωρίς συμβατικό πόλεμο τα κυριαρχικά της δικαιώματα. Τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται στις περιπτώσεις αυτές είναι οι οικονομικές κυρώσεις, τα δάνεια, η ξένη οικονομική βοήθεια και η διεθνής χρηματοδότηση. Στόχος είναι να διαμορφωθούν οι πολιτικές της κρατικής οντότητας - στόχος στα πλαίσια των συμφερόντων των επιτιθέμενου. (Qureshi 2020).

ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ

Μία μορφή ασύμμετρου πολέμου αποτελεί η πρόκληση ταραχών στο εσωτερικό του εχθρικού κράτους με αντικειμενικό σκοπό την αποσταθεροποίηση του. Η οντότητα που προκαλεί τις ταραχές παραμένει στο παρασκήνιο, πίσω από κάποιον άλλον παράγοντα που ενεργεί και συνήθως δεν έχει κάποια εμφανή σχέση με κρατική οντότητα (π.χ. μη κυβερνητικές οργανώσεις, συντεχνίες). Οι ταραχές μπορεί να έχουν ως αφορμή ζητήματα οικονομικά ή κοινωνικά. Μπορεί να ξεκινάν με ήπιες διαδηλώσεις και εκδηλώσεις διαμαρτυρίας και στην συνέχεια να κλιμακώνονται σε βίαιες συγκρούσεις με την συμμετοχή των σωμάτων ασφαλείας ακόμα και των ενόπλων δυνάμεων. Στην φάση αυτή είτε ο σκοπός του υποκινητή έχει ήδη εκπληρωθεί (καθώς έχει καταφέρει να δημιουργήσει συνθήκες αποσταθεροποίησης στο εσωτερικό του αντιπάλου) ή έχουν παρουσιαστεί οι προϋποθέσεις για την απροκάλυπτη παρέμβαση του.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας πρακτικής είναι η παραδοσιακή ρωσική μέθοδος εξαπάτησης, γνωστής και ως Maskirovka. Σύμφωνα με αυτήν γίνεται ευρεία χρήση πολιτικών, οικονομικών, πληροφοριακών, ανθρωπιστικών και

άλλων μη στρατιωτικών δραστηριοτήτων, σε συνδυασμό με την υποκίνηση εξεγέρσεων του τοπικού πληθυσμού. Οι ενέργειες αυτές υποστηρίζονται και συμπληρώνονται με συγκαλυμμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις, για παράδειγμα ψυχολογικές και πληροφοριακές, καθώς και στοχευμένες δράσεις των ειδικών δυνάμεων. Προκειμένου να επιτευχθεί ο τελικός αντικειμενικός σκοπός, μετά από ένα ορισμένο στάδιο σε μια διαμάχη, δρομολογείται η απροκάλυπτη χρήση βίας, με πρόσχημα τη διατήρηση της ειρήνης και την επίλυση της κρίσης (Roberts 2015).

Σημαντικό ρόλο σε αυτού του είδους τις επιχειρήσεις διαδραματίζουν οι πληρεξούσιοι. Με τον όρο πληρεξούσιοι (proxies) αναφέρονται ανεπίσημοι – μη θεσμικοί παράγοντες στους οποίους ανατίθενται αποστολές μη συμβατικές προς όφελος μίας Εθνικής ή Κρατικής οντότητας. Αυτοί μπορεί να είναι μισθοφόροι, μέλη τρομοκρατικών οργανώσεων, αυτονομιστές, εξεγερμένο πλήθος και αντάρτες που χρησιμοποιούνται σε ασύμμετρες επιχειρήσεις εναντίον οργανωμένων κρατών (Qureshi 2020). Το όφελος από την επίτευξη των αποστολών που τους ανατίθενται είναι αμφίδρομο, τόσο για τον εξουσιοδοτούντα όσο και για τον εξουσιοδοτούμενο. Το όφελος για τους μεν πρώτους είναι συνηθώς έμμεσο, για του δε δευτέρους είναι άμεσο. Ο εξουσιοδοτών παραμένει αθέατος και όσο πιο έμμεσα προκύπτει το όφελος του, τόσο δυσκολότερο είναι να αποκαλυφθεί και να αποδειχθεί η εμπλοκή του.

Μία άλλη μορφή στράτευσης πληρεξουσίων αναφέρεται στην χρηματοδότηση σε ομάδες προβληματισμού, πολιτικά κόμματα, κινήματα, οργανώσεις, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που ο προσανατολισμός τους ταιριάζει με τα συμφέροντά του εξουσιοδοτούντα. Η δράση τους αποβλέπει στην αποσταθεροποίηση του κράτους - στόχος προκειμένου να προκληθεί σημαντικό και ανεπανόρθωτο ρήγμα στην ομαλότητα της διακυβέρνησης του.

ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Ετυμολογικά η προπαγάνδα είναι η συστηματική και οργανωμένη προσπάθεια διάδοσης κυρίως πολιτικών και θρησκευτικών ιδεών και απόψεων με σκοπό τον επηρεασμό της συνείδησης της κοινής γνώμης προς συγκεκριμένη κατεύθυνση και με συγκεκριμένους στόχους (Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα

2020). Η λέξη προέρχεται από τον λατινικό όρο *propagare*, που σημαίνει διαδίδω. Συχνότερα εκδηλώνεται μέσω διασποράς ψευδών ειδήσεων και διαρροών πληροφοριών. Ακόμη, εκδηλώνεται και με την χρήση υλικού που συλλέγεται από επιχειρήσεις κατασκοπείας, που προωθείται μέσω καναλιών διάδοσης της πληροφορίας (κατά κύριο λόγο μέσα μαζική ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης αλλά και την βιομηχανία του θεάματος), για να διαμορφώσει τον πολιτικό λόγο ή την κοινή γνώμη μιας κοινωνίας (Qureshi 2020). Η προπαγάνδα χρησιμοποιείται με στόχο την κάμψη της θέλησης των ανθρώπων να αντισταθούν στην θέληση αυτού που την διενεργεί. Με την έννοια αυτή οι επιχειρήσεις προπαγάνδας δεν εκτελούνται μόνο σε περιόδους έντασης ή πολεμικής εμπλοκής αλλά και σε ειρηνικές περιόδους. Στην διάρκεια της ιστορίας, η προπαγάνδα εκδηλώθηκε με ποικίλους τρόπους με κοινό παρονομαστή την προσπάθεια διάδοσης και υιοθέτησης εκ μέρους του στόχου, του περιεχομένου της. Ο στόχος δεν περιορίζεται αποκλειστικά στον ενεργό – παραγωγικό πληθυσμό.

Οι τρόποι που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη των σκοπών της προπαγάνδας σχετίζονται κάθε φορά με τα μέσα επικοινωνίας που διατίθενται σε κάθε χρονική περίοδο. Η προπαγάνδα ευνοήθηκε με την ανακάλυψη της τυπογραφίας και του έντυπου τύπου, του τηλεφώνου, του ραδιοφώνου, της τηλεόρασης. Στην σύγχρονη εποχή, το αποτελεσματικότερο και συχνότερα χρησιμοποιούμενο μέσο είναι το διαδίκτυο και οι εφαρμογές του. Συνδυαζόμενο κατά κύριο λόγο με τα ηλεκτρονικά μέσα μαζικής ενημέρωσης και λιγότερο με τον έντυπο τύπο έχει μεγάλη επιρροή στην διαμόρφωση της κοινής γνώμης.

Αναφορικά με τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, αποτελεί κοινή παραδοχή ότι αποτελούν ένα ισχυρό πυλώνα εξουσίας καθώς έχουν την ικανότητα να επηρεάζουν τις επικρατούσες τάσεις της κοινωνίας σε μεγάλη ποικιλία ανθρωπίνων δραστηριοτήτων. Αυτό το πετυχαίνουν επιλέγοντας το ποιες πληροφορίες θα μεταδώσουν στο ευρύ κοινό, ποιες θα αποκρύψουν και με ποιόν τρόπο. Πέραν αυτού, αποτελούν βασικό μέσο για την ικανοποίηση των ψυχαγωγικών αναγκών των ανθρώπων. Αυτοί είναι και οι λόγοι που θεωρούνται κομβικής σημασίας για την δημόσια ζωή. Στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, ο έλεγχος των μέσων μαζικής ενημέρωσης θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για την άνοδο και την παραμονή στην εξουσία. Σε διεθνές επίπεδο οι μεγάλοι

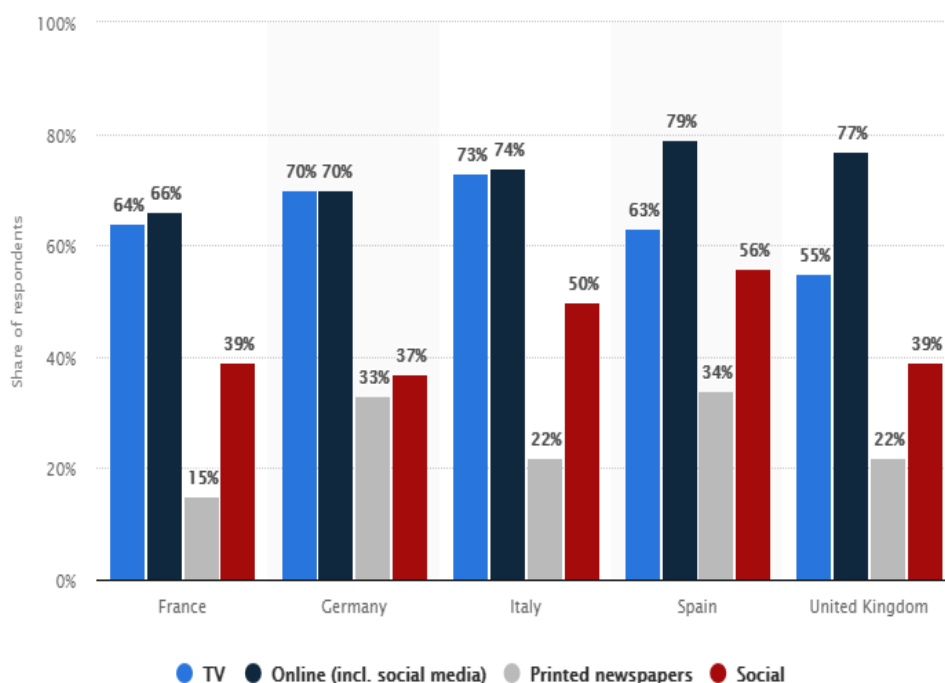
οργανισμοί ενημέρωσης κατορθώνουν να επιβάλλουν την δική τους γραμμή στον τρόπο κάλυψης των θεμάτων που απασχολούν τον παγκόσμιο πληθυσμό.

Συναφώς, οι διαδικτυακές εφαρμογές ανακτούν με γοργούς ρυθμούς από τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης όλο και μεγαλύτερο βαθμό επιρροής στην κοινή γνώμη. Σε αυτό συντελούν δύο παράγοντες, αφενός η ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογιών των τηλεπικοινωνιών και της πληροφορικής και ειδικότερα του διαδικτύου και αφετέρου η δυνατότητα που υπάρχει πλέον, οι διαδικτυακές εφαρμογές να είναι προσβάσιμες και από συσκευές πέραν των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Σήμερα, οι περισσότεροι χρήστες του διαδικτύου συνδέονται μέσω έξυπνων κινητών συσκευών.

Οι εφαρμογές που προτιμούν περισσότερο οι χρήστες του διαδικτύου είναι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (ΜΚΔ). Πρόκειται για πλατφόρμες, στις οποίες οι χρήστες δημιουργούν λογαριασμούς προκειμένου να έχουν πρόσβαση στις υπηρεσίες τους. Με τα προσωπικά στοιχεία που χρειάζεται να καταχωρούν, αναπτύσσουν το προφίλ τους, το οποίο και το εκθέτουν δημόσια. Το περιεχόμενο των εφαρμογών αυτών διαμορφώνεται από τους ίδιους του χρήστες τους. Το χαρακτηριστικό τους αυτό είναι και η αιτία της μεγάλης τους απήχησης στον πληθυσμό. Η δυνατότητα που έχει κάθε πολίτης να δημοσιεύσει τις θέσεις του, τις αγωνίες του και τις πληροφορίες που διαθέτει, αναβαθμίζει την αυτοεκτίμηση του και του προσδίδει την εντύπωση ότι διαθέτει υψηλό κύρος έναντι του κοινωνικού του περιβάλλοντος. Οι δημοσιεύσεις στα κοινωνικά δίκτυα καταδεικνύουν τις τάσεις της κοινής γνώμης σε κάθε χρονική συγκυρία. Από την άλλη μεριά, μία διαφαινόμενη από τα κοινωνικά δίκτυα τάση μπορεί να επηρεάσει την κοινή γνώμη και να την ακολουθήσει. Έτσι, μία πρακτική που χρησιμοποιείται για την διαμόρφωση του κοινού αισθήματος είναι η εικονική διαμόρφωση τάσεων. Για τον σκοπό αυτό, χρησιμοποιούνται ομάδες ανθρώπων οι οποίοι με ψεύτικα προφίλ δημιουργούν περιεχόμενο στα κοινωνικά δίκτυα (αναρτήσεις, σχόλια, αξιολογήσεις) προσανατολισμένα σε συγκεκριμένες απόψεις - θέσεις για ζητήματα της επικαιρότητας. Το πλήθος τους και η ένταση των αναρτήσεων τους είναι τέτοια που επηρεάζουν άλλους ανυποψίαστους χρήστες του διαδικτύου να αποδεχθούν την άποψη που εκθέτουν.

Πέρα από τα κοινωνικά δίκτυα, υψηλή δυναμική στο διαδίκτυο παρουσιάζουν και οι ειδησεογραφικοί δικτυακοί τόποι. Λόγω του ότι πλέον, οι

άνθρωποι διεκπεραιώνουν πολλές από τις δραστηριότητες τους μέσω του διαδικτύου, έχουν εξοικειωθεί και με την ενημέρωση μέσω αυτού. Οι μεγαλύτεροι ειδησεογραφικοί οργανισμοί διαθέτουν παρουσία στο διαδίκτυο παρέχοντας στους επισκέπτες των ιστοσελίδων τους προηγμένες υπηρεσίες ενημέρωσης. Όπως φαίνεται και στο παρακάτω γράφημα το μεγαλύτερο ποσοστό των ανθρώπων στον Δυτικό κόσμο προτιμάει να ενημερώνεται από το διαδίκτυο και τα ηλεκτρονικά μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ο έντυπος τύπος έχει υποχωρήσει σημαντικά σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν με αποτέλεσμα η ενημέρωση μέσω των κοινωνικών δικτύων να προτιμάται κατά πολύ περισσότερο.

Εικόνα 3: Βαθμός ενημέρωσης από τα ΜΜΕ και τα Κοινωνικά Δίκτυα

Η σημαντικότητα της ενημέρωσης μέσω των ηλεκτρονικών μέσων μαζικής ενημέρωσης και του διαδικτύου (ειδικότερα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης) καθιστά τα τελευταία ιδανικά ασύμμετρα όπλα. Μέσω αυτών διευκολύνεται η χειραγώγηση της κοινής γνώμης και ο προσανατολισμός της σε κατεύθυνση που συμφέρει εκείνον που τα ελέγχει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ο ΥΒΡΙΔΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η άποψη ότι ο υβριδικός πόλεμος είναι μία νέα μορφή πολέμου, στηρίζεται στα τρέχοντα χαρακτηριστικά του. Ωστόσο, ο συνδυασμός μη συμβατικών ή παράτυπων τακτικών με συμβατικές είναι τόσο παλιός όσο και το ίδιο το φαινόμενο του πολέμου.

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ως Πελοποννησιακός Πόλεμος, χαρακτηρίστηκε η στρατιωτική σύγκρουση μεταξύ της Δηλιακής Συμμαχίας και της Πελοποννησιακής Συμμαχίας. Η έναρξη του τοποθετείται το 431 π.Χ., με την εισβολή των Σπαρτιατών στην Αττική και την καταστροφή της Αθηναϊκής υπαίθρου και έληξε το 404 π.Χ. με την νίκη των Σπαρτιατών. Ο πόλεμος διαιρείται σε τρεις περιόδους: τον Αρχιδάμειο (431 - 421 π.Χ.), τη Σικελική Εκστρατεία (415 - 413 π.Χ.) και τον Δεκελειακό Πόλεμο (413 - 404 π.Χ.). Η πρώτη φάση έλαβε το όνομά της από τον βασιλιά της Σπάρτης Αρχίδαμο, ο οποίος πολιορκήσε ασφυκτικά την Αθήνα, αναγκάζοντας τους Αθηναίους να παραμείνουν επί μακρό εντός των τειχών. Ο Αρχίδαμος φρόντισε για την ερήμωση της Αττικής υπαίθρου.

Καθοριστικός παράγοντας της έκβασης του Πελοποννησιακού Πολέμου υπήρξε ο λοιμός που έπληξε την Αθήνα. Τον δεύτερο χρόνο του Πελοποννησιακού Πολέμου, το καλοκαίρι του 430 εμφανίστηκε νόσος στην Αθήνα - τυφοειδής πυρετός - η οποία διήρκησε μέχρι το 427 π.Χ., προκαλώντας τον θάνατο στο ένα τρίτο του πληθυσμού της πόλης. Η νόσος αναφέρεται και στα κείμενα του Θουκυδίδη. Ο ίδιος νόσησε και ιάθηκε από αυτήν και την περιγράφει ως τόσο βαριά που δεν ήταν δυνατό να αντέξει η ανθρώπινη φύση. Αναφέρει ότι οι περισσότεροι από αυτούς που προσβλήθηκαν πέθαιναν την έβδομη ή την ένατη μέρα. Η μεταδοτικότητα της ασθένειας ήταν ταχύτατη, οι θάνατοι πολυπληθείς και η κατάσταση είχε διαμορφωθεί έτσι που είχαν εγκαταλειφθεί και οι μεταθανάτιες τιμές για τους νεκρούς (που είχαν μεγάλη αξία στην Αρχαία Ελλάδα). Πέρα από την απώλεια της υγείας του πληθυσμού, ο λοιμός επέφερε και κατάθλιψη. Επίσης, πρόσβαλλε και τον κοινωνικό ιστό καθώς χάθηκε κάθε έννοια αλληλεγγύης και

αλτροϊσμού καθώς οι περισσότεροι εγκατέλειπαν τους νοσούντες από φόβο μην νοσήσουν και οι ίδιοι (Σχοινάς 2020).

Σύμφωνα με μία εκδοχή, υπεύθυνη για την διασπορά του θανατηφόρου ιού στην Αθήνα ήταν η Σπάρτη. Ο λοιμός εκδηλώθηκε αρχικά στον Πειραιά σε ανθρώπους που υδροδοτούντο από συγκεκριμένα πηγάδια. Εικάζεται ότι, πράκτορες των Σπαρτιατών δηλητηρίασαν το νερό στον Πειραιά και από το σημείο αυτό και μετά η διάδοση της νόσου ήταν αστραπιαία (Στεργιόπουλος 2020). Ακόμα και αν η αιτία της εμφάνισης και της διασποράς της νόσου δεν ήταν αυτή, ο εγκλεισμός των Αθηναίων στα τείχη και ο προβληματικός τους εφοδιασμός, δημιουργούσε ευνοϊκές συνθήκες για την συντήρησή της.

Σε κάθε περίπτωση, η διασπορά ενός θανατηφόρου ιού είναι μία ασύμμετρη απειλή. Ακόμα και αν δεν υιοθετηθεί πλήρως η εκδοχή της δολιοφθοράς των σημείων υδροληψίας από τους Σπαρτιάτες, το συγκεκριμένο περιστατικό αποδεικνύει ότι, οι ασύμμετρες απειλές υπήρχαν στην σκέψη των ανθρώπων μίας εποχής που χαρακτηριζόταν κυρίως από συμβατικούς πολέμους.

ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΣΤΑΘΜΗΤΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ

Μία σειρά από καθοριστικές μάχες για την εξέλιξη της ιστορίας κατέδειξαν την αξία της τεχνολογίας στο πεδίο της μάχης. Οι μάχες αυτές διεξήχθησαν σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους αλλά είχαν τα εξής κοινά χαρακτηριστικά:

- Αποδείχθηκαν καθοριστικές για την έκβαση των πολέμων στα πλαίσια των οποίων διεξήχθησαν και,
- Η επιτυχία των νικητών στηρίχθηκε σε καινοτομίες της τεχνολογίας της εποχής.

Η πολεμική προπαρασκευή αλλά και οι πολεμικές επιχειρήσεις είναι απαιτητικές διαδικασίες που απαιτούν ακριβή σχεδιασμό και προσεκτική υλοποίηση. Επειδή ο πόλεμος περιλαμβάνει έντονα το στοιχείο του ανταγωνισμού, η προπαρασκευή είναι ένας αγώνας για την εξασφάλιση της υπεροχής. Η τεχνολογική καινοτομία είναι ένας από τους πλέον αποδοτικούς τρόπους για την απόκτηση του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος. Πολλά από τα τεχνολογικά επιτεύγματα που χρησιμοποιήθηκαν στην καθημερινότητα των ανθρώπων, σε

διαφορετικές ιστορικές περιόδους, προήλθαν από την έρευνα που διεξήχθη κατά την πολεμική προπαρασκευή. Τέτοιες αφορούσαν τις επικοινωνίες, την βλητική, τις μεταφορές και πολλούς άλλους τομείς. Η αξία της τεχνολογικής καινοτομίας εκπορεύεται από το γεγονός ότι, ο αντίπαλος αιφνιδιάζεται καθώς δεν έχει προετοιμαστεί να αντιμετωπίσει πρωτόγνωρες καταστάσεις στο πεδίο της μάχης και – κυρίως – διότι δεν έχει απάντηση για τις προκλήσεις αυτές.

Ο Αυστροπρωσικός Πόλεμος του 1866, κρίθηκε στο μέτωπο της Βοημίας από την συντριπτική νίκη των Πρώσων στη μάχη της Σάντοβα. Η Αυστρία υπέστη συντριπτική ήττα και η συνθήκη ειρήνης υπογράφηκε στην Πράγα. Με βάση αυτή διαλύθηκε η γερμανική συνομοσπονδία, το Χόλσταϊν παραχωρήθηκε στην Πρωσία και η Βενετία στην Γαλλία. Στην Πρωσία προσαρτήθηκαν περισσότερα κράτη και τα υπόλοιπα γερμανικά κρατίδια, πλην των νότιων, σχημάτισαν την Βορειογερμανική Συνομοσπονδία. Οι Πρώσοι μετά την μάχη της Σάντοβα ήταν οι ηγέτες των γερμανόφωνων περιοχών. Η επικράτηση τους βασίστηκε κατά κύριο λόγο στο πεζικό τους, το οποίο θα χρησιμοποιήσει το καινοτόμο οπισθογεμές τυφέκιο. Αυτό έδινε το πλεονέκτημα στους οπλίτες του πεζικού να γεμίζουν και να πυροδοτούν πέντε φορές ταχύτερα σε σχέση με τους αυστριακούς που χρησιμοποιούσαν τα παραδοσιακά για την εποχή εμπροσθογεμή τυφέκια. Αυτό συνέβαινε διότι τα οπισθογεμή τυφέκια απαιτούν από τον χειριστή τους να έρθει σε όρθια θέση για να γεμίσει, σε αντίθεση με τα οπισθογεμή που ο χειριστής τους μπορεί να τα γεμίσει παραμένοντας στην πρηνή θέση. Ως αποτέλεσμα της διαφοράς αυτής, κάθε φορά που οι Αυστριακοί επιχειρούσαν να πλησιάσουν το πεζικό των Πρώσων κατέγραφαν βαρύτατες απώλειες, ακριβώς λόγω των ταχέων και ακριβών βολών των μακρύκανων και οπισθογεμών πρωσικών τυφεκίων (Lanning 2000).

Η μάχη του Τάνενμπεργκ διαδραματίστηκε στο Ανατολικό μέτωπο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, κοντά στην πόλη Άλενστάϊν της τότε Πρωσίας, που σήμερα αποτελεί τμήμα της πολωνικής επικράτειας. Αντιμέτωποι βρέθηκαν οι στρατοί της Γερμανίας και της Ρωσίας. Σημαντικό ρόλο στην επικράτηση των γερμανικών στρατευμάτων στην μάχη αυτή διαδραμάτισε η χρήση του αεροσκάφους. Οι πτήσεις αναγνώρισης που πραγματοποίησαν τα γερμανικά αεροσκάφη κατέδειξαν την ύπαρξη σημαντικού κενού στην διάταξη των δύο αντίπαλων ρωσικών Στρατιών. Με βάση την πληροφορία αυτή, το γερμανικό

Επιτελείο προσάρμοσε τον ελιγμό των γερμανικών δυνάμεων με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να αντιμετωπίσουν την μεν πρώτη ρωσική Στρατιά με επιθετική ενέργεια και την δεύτερη με αμυντική. Την ίδια στιγμή οι Ρώσοι είχαν την εσφαλμένη εντύπωση ότι οι Γερμανοί υποχωρούν. Δημιουργήθηκαν έτσι οι συνθήκες για την τελική επικράτηση των Γερμανών.

Η μάχη του Πέρντενμπεργκ υπήρξε μία από τις πιο αιματηρές μάχες του Β΄ Αφρικανικού Πολέμου. Στην περίφημη αυτή μάχη, οι Μπόερ κατάφεραν να επιφέρουν σοβαρό πλήγμα στους Βρετανούς, με βασικότερη αιτία της επικράτησής τους το γεγονός ότι, ακολούθησαν απρόβλεπτη τακτική που δεν ταίριαζε με όσα είχαν διδαχθεί οι Βρετανοί στις στρατιωτικές τους ακαδημίες. Οι Μπόερ κατόρθωσαν έτσι να αιφνιδιάσουν τους Βρετανούς. εκμεταλλευόμενοι κυρίως τα τακτικά σφάλματα του βρετανικών δυνάμεων. Πλέον τούτου, η χρήση της άκαπνης πυρίτιδας για πρώτη φορά, παρείχε στους Μπόερ ένα σημαντικό τακτικό πλεονέκτημα. Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι, την βαμβακοπυρίτιδα ανακάλυψε τυχαία το 1846 ο Γερμανός χημικός Φρίντριχ Σενμπάιν, όταν πειραματιζόταν με ένα καινούριο νήμα υφάσματος. Τότε ήταν που και ο Άλφρεντ Κρουπ ασχολήθηκε με την δημιουργία του ασάλινου κανονιού οπότε και χρησιμοποίησε την βαμβακοπυρίτιδα σαν ωστική δύναμη στα πυροβόλα όπλα.

Η πώληση των κανονιών στους Μπόερ και η εκπαίδευσή τους από τον ταγματάρχη Άλμπρεχτ, συνέτειναν στην δημιουργία μίας επίλεκτης μονάδας πυροβολητών εκπαιδευμένων στις αρχές του οβιδοβόλου, στην ταχεία αλλαγή θέσεων των Μονάδων τους καθώς και στις βολές από κρυφές θέσεις. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την χρήση της άκαπνης πυρίτιδας, καθιστούσε δύσκολο να προσδιοριστούν οι πραγματικές θέσεις των Μπόερ, με αποτέλεσμα οι βολές των Βρετανών να είναι τυφλές. Παράλληλα, οι Μπόερ είχαν την ευχέρεια να εκτελούν βολές και να μετακινούνται δυσκολεύοντας ακόμα περισσότερο τον εντοπισμό τους από τους Βρετανούς (Durschmied 1999).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στην τακτική του κλεφτοπόλεμου. Η πολεμική αυτή τακτική χαρακτηριζόταν από αιφνιδιαστικές επιθέσεις, συνήθως με ενέδρες, που πραγματοποιούσαν οι

επαναστατημένοι Έλληνες κατά των Τούρκων. Ο κλεφτοπόλεμος ως όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά εκείνη την εποχή, ωστόσο η τακτική που ακολουθούταν δεν είχε σημαντικές διαφορές από τις τακτικές που είχαν ήδη διαμορφωθεί και καταγραφεί ιστορικά από άτακτες ομάδες ενόπλων. Πρακτικά, ο ανταρτοπόλεμος προέκυψε ως ανάγκη μικρών ομάδων να πολεμήσουν είτε ως επιτιθέμενοι είτε ως αμυνόμενοι, εναντίων πολυπληθέστερων, οργανωμένων και αρτιότερα εξοπλισμένων τακτικών ομάδων, καταγράφοντας τις μικρότερες κατά το δυνατόν απώλειες. Η συνοχή της ομάδας ήταν το κλειδί για την αποδοτικότητα της και κάθε μέλος έδινε ιδιαίτερη σημασία τόσο στην συνολική ασφάλεια όσο και στην ατομική ασφάλεια του κάθε μέλους της ομάδας ξεχωριστά.

Την περίοδο της Τουρκοκρατίας, η τακτική του κλεφτοπολέμου ήταν μονόδρομος για τους Έλληνες καθώς ο εξοπλισμός τους ήταν μηδαμινός σε σχέση με τον αντίστοιχο των Τούρκων. Το ίδιο συνέβαινε και με την αναλογία του διαθέσιμου προσωπικού. Έτσι, η επιτυχία τους βασιζόταν στην εφαρμογή των αρχών του ανταρτοπόλεμου, με κυριότερες από αυτές την τήρηση των επιχειρήσεων κάτω από άκρα μυστικότητα καθώς και την μικρή χρονική τους διάρκεια με την άμεση αποχώρηση από το πεδίο των επιχειρήσεων προκειμένου να μην δίνετε η ευκαιρία στον αντίπαλο να αντιδράσει. Συνηθισμένες πρακτικές που ακολουθούσαν ήταν:

- Οι ενέδρες ανέμεναν τον αντίπαλο σε κατάλληλες τοποθεσίες και εντός οχυρωμένων θέσεων (ταμπούρια).
- Εκτέλεση ταχύτατων επιδρομών, με αιφνιδιαστικές ενέργειες από μη αναμενόμενες κατευθύνσεις, με ορμητικότητα και γρήγορη ολοκλήρωση της κρούσης (γιουρούσια).

Ο κλεφτοπόλεμος απαιτούσε από τους μαχητές υψηλή μαχητικότητα, έντονη ικανότητα προσαρμογής στο περιβάλλον των επιχειρήσεων, την φύση του εχθρού και τα περιορισμένα διαθέσιμα μέσα. Αποτελεί δε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους το γεγονός ότι, ακόμα και όταν είχαν εξαντλήσει όλα τα διαθέσιμα μέσα, θεωρώντας ότι δεν υπήρχε πιθανότητα η επιχείρησή τους να στεφθεί από επιτυχία, δεν δίσταζαν να προκαλέσουν στον αντίπαλο την μέγιστη δυνατή φθορά θυσιάζοντας την ίδια τους την ζωή.

Τέλος, ως ένα ακόμη στοιχείο υβριδικού πολέμου, που καταγράφεται κατά την Ελληνική Επανάσταση, μπορεί να θεωρηθεί η χρήση ήπιων μορφών προπαγάνδας προκειμένου να ευαισθητοποιηθεί η διεθνής κοινή γνώμη υπέρ του ελληνικού ζητήματος. Σαν τέτοιες ενέργειες μπορούν να χαρακτηριστούν οι προσπάθειες μορφωμένων Ελλήνων του εξωτερικού καθώς και φιλελλήνων, ώστε να μεταδώσουν στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη τα ιδεαλιστικά χαρακτηριστικά και τα ιδανικά που πρέσβευε η Ελληνική Επανάσταση, ασκώντας έτσι πολιτική πίεση στις Κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής για να υποστηρίξουν των αγώνα των Ελλήνων.

ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΙΑΣ

Η κατασκοπεία υπήρξε μία τακτική που χρησιμοποιήθηκε ήδη από την αρχαιότητα. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές περί κατασκοπείας στο περίφημο σύγγραμμα του κινέζου αξιωματούχου, φιλοσόφου και συγγραφέα Σουν Τσού «Η τέχνη του Πολέμου», κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Επίσης, αξιόλογα κατασκοπευτικά δίκτυα είχαν αναπτύξει ο αρχαίοι Αιγύπτιοι, μέσω ενός ιδιαίτερα οργανωμένου συστήματος απόκτησης πληροφοριών, με ιδιαίτερη στόχευση έναντι των αρχαίων Ελλήνων και των Ρωμαίων. Το σύστημα αυτό βασιζόταν στην υποκλοπή και διαβίβαση των γραπτών κειμένων που χρησιμοποιούσε κατά βάση η δημόσια διοίκηση σε αρχαία Ελλάδα και Ρώμη. Από την άλλη πλευρά, οι αρχαίοι Έλληνες έδιναν επίσης μεγάλη σημασία στην κατασκοπεία και μάλιστα είχαν επινοήσει ιδιαίτερες μεθόδους για την ταχεία διαβίβαση των πληροφοριών. Ακόμη, οι Αζτέκοι χρησιμοποιούσαν τους Pochtecas, τους υπεύθυνους του εμπορίου, ως κατασκόπους και διπλωμάτες, οι οποίοι απολάμβαναν διπλωματικής ασυλίας. Μαζί με τους Pochtecas, πριν από μια μάχη ή πόλεμο, μυστικοί πράκτορες, οι Quimitchin, στέλνονταν να κατασκοπεύσουν τους εχθρούς χρησιμοποιώντας τεχνικές παρόμοιες με τις σύγχρονες. Κατά τη διάρκεια του 13ου και του 14ου αιώνα, οι Μογγόλοι στηρίχθηκαν σε μεγάλο βαθμό στην κατασκοπεία για τις κατακτήσεις τους στην Ασία και την Ευρώπη. Στην φεουδαρχική Ιαπωνία χρησιμοποιούνταν συχνά οι Νίντζα για τη συγκέντρωση πληροφοριών. Στον Μεσαίωνα η Καθολική Εκκλησία βασίστηκε σε τεράστια δίκτυα πληροφοριοδοτών για να βρει και να καταγγείλει ύποπτους αιρετικούς και πολιτικούς αντιφρονούντες.

Ο εμπορικός ανταγωνισμός της Αναγέννησης και η κούρσα για την εξερεύνηση του Νέου Κόσμου ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής, τις ώθησε στο να υιοθετήσουν μέτρα προστασίας των πολιτικών, στρατιωτικών και οικονομικών συμφερόντων τους, μεταξύ των οποίων ιδιαίτερο ρόλο έπαιξαν οι κατασκοπευτικές πρακτικές. Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, το Αγγλικό Βασίλειο ανέπτυξε το κορυφαίο δίκτυο κατασκοπείας της εποχής της Αναγέννησης. Οι θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις και το σχίσμα με την Καθολική Εκκλησία, οδήγησαν στην δημιουργία μιας μυστικής δύναμης, που είχε σαν αποστολή να εντοπίζει και να διεισδύει σε οργανώσεις φανατικών καθολικών που απειλούσαν την αγγλική μοναρχία.

Η απαρχή της κατασκοπείας με την μορφή που εμφανίζεται στη σύγχρονη εποχή εντοπίζεται στην Γαλλική Επανάσταση. Την περίοδο εκείνη η κατασκοπεία στόχευε κυρίως στον εντοπισμό και την σύλληψη αριστοκρατών και κληρικών που είχαν διαφύγει των εκκαθαρίσεων. Η Αμερικανική Επανάσταση και οι αποικιακοί πόλεμοι διέυρναν τις περιοχές δράσης των κατασκόπων σε όλο το εύρος των περιοχών ενδιαφέροντος των εμπλεκόμενων δυνάμεων. Με την Βιομηχανική Επανάσταση αναπτύχθηκε και η αντίστοιχη κατασκοπεία που γεννήθηκε μέσα από τον ανταγωνισμό. Κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα, η κατασκοπεία ευνοήθηκε από την τεχνολογία, η οποία της πρόσφερε σημαντικά εργαλεία ώστε να την αναβαθμίσει σε σημαντικό βαθμό. Στην αρχή του 20^{ου} αιώνα ήταν ήδη ένα εξαιρετικά εξειδικευμένος τομέας ασύμμετρου πολέμου (encyclopedia 2019).

Η περίοδος του ψυχρού πολέμου σημαδεύτηκε έντονα από εκατέρωθεν κατασκοπευτικές επιχειρήσεις. Ο Julius και η Ethel Rosenberg ήταν οι πρώτοι πολίτες των ΗΠΑ που καταδικάστηκαν και εκτελέστηκαν για κατασκοπεία κατά τη διάρκεια της ειρήνης αφού κρίθηκαν ένοχοι για την παράδοση διαβαθμισμένων πληροφοριών σχετικά με την ατομική βόμβα στη Σοβιετική Ένωση. Μια ακόμη χαρακτηριστική περίπτωση ήταν η υπόθεση του Aldrich Ames, ενός πρώην υψηλόβαθμου αξιωματικού πληροφοριών της CIA, ο οποίος συνελήφθη μαζί με την σύζυγό του την 21 Φεβρουαρίου 1994 για κατασκοπεία σε βάρος των ΗΠΑ. Ειδικότερα, οι αμερικανικές υπηρεσίες αντιπληροφοριών διεξήγαγαν έρευνες για διαρροή πληροφοριών από το 1985, προτού ανακαλύψουν ότι ο Ames και η σύζυγός του είχαν στρατολογηθεί από την KGB - και την μετέπειτα διάδοχό της SVR - και εργάζονταν για λογαριασμό της υπηρεσίας αντικατασκοπίας Ανατολικής

Ευρώπης, παρέχοντας εξαιρετικά ευαίσθητες διαβαθμισμένες πληροφορίες, οι οποίες οδήγησαν στην εξαφάνιση και τον θάνατο πολλών αμερικανικών πηγών πληροφοριών στο εξωτερικό. Σύμφωνα με τα έγγραφα της δικογραφίας, οι πληροφορίες του Ames επέτρεψαν στους Ρώσους να κλείσουν τουλάχιστον 100 επιχειρήσεις πληροφοριών και οδήγησαν στην εκτέλεση των πρακτόρων που πρόδωσε.

Μία ακόμη σύγχρονη υπόθεση κατασκοπείας με ελληνικό ενδιαφέρον, αποτέλεσε η υπόθεση του ομογενή Σταύρου Λάλα και οι υπηρεσίες που προσέφερε στην ελληνική Κυβέρνηση. Ο Λάλας γεννημένος στις ΗΠΑ αλλά με καταγωγή από την Κωνσταντινούπολη και ενώ υπηρετούσε στο στρατηγείο του NATO στη Σμύρνη στρατολογήθηκε από τις ελληνικές υπηρεσίες πληροφοριών και ξεκίνησε την δράση του προωθώντας στην ΚΥΠ μεγάλης αξίας απόρρητα έγγραφα για τη διάταξη των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων. Επιπλέον, λόγω της θέσης του στο Τμήμα Επικοινωνιών είχε πρόσβαση σε έγγραφα στα οποία αναφέρονταν ονόματα αμερικανών πρακτόρων τα οποία και παρέδιδε στις ελληνικές αρχές. Για το χρονικό διάστημα από το 1984 έως και τα τέλη του 1990 θα πηγαινοέρχεται στην ιδιαίτερη πατρίδα του στην Χρυσούπολη Καβάλας και θα τροφοδοτεί την ΚΥΠ - μετέπειτα ΕΥΠ - με μεγάλο αριθμό διαβαθμισμένων πληροφοριών, εξαιρετικής σημασίας για τα ελληνικά συμφέροντα ενώ τον Δεκέμβριο του 1990 τοποθετήθηκε στην πρεσβεία των ΗΠΑ στην Αθήνα όπου συνέχισε την κατασκοπευτική του δράση υπέρ της Ελλάδας. Στην θητεία του αυτή η δράση του θα αποκαλυφθεί, συνεπεία αντιεπαγγελματικού χειρισμού από Έλληνα αξιωματούχου της πρεσβείας της Ελλάδας στις ΗΠΑ, οπότε θα συλληφθεί και θα καταδικαστεί σε 14 χρόνια κάθειρξης τα οποία θα εκτίσει σε φυλακές υψίστης ασφαλείας των ΗΠΑ (Defense Personnel Security Research Center 2004).

KINA

Το 1999, δύο Συνταγματάρχες του Σινικού Στρατού ισχυρίστηκαν μέσα από μια σχετική μελέτη τους, ότι για να αντισταθμιστεί η ανωτερότητα των ΗΠΑ σε μία ενδεχόμενη συμβατική σύγκρουση, η Κίνα θα έπρεπε να χρησιμοποιήσει μια σειρά μεθόδων έξω από την σφαίρα του συμβατικού πολέμου, στις οποίες θα περιλαμβάνονται:

- Τακτικές εμπορικού πολέμου.
- Μορφές πρακτικών που εφαρμόζονται σε περιβάλλοντα οικονομικού ανταγωνισμού.
- Επιθέσεις εναντίον της ποιότητας των οικοσυστημάτων.
- Ψυχολογικός επηρεασμός.
- Λαθρεμπόριο.
- Εκτεταμένη χρήση των μέσων μαζικής ενημέρωσης.
- Εμπόριο και χρήση ναρκωτικών.
- Επιθέσεις στον κυβερνοχώρο και εκτεταμένη χρήση της τεχνολογίας.
- Επιθέσεις στο πολιτιστικό πεδίο.

Πρότειναν δηλαδή την διεύρυνση των επιθετικών επιχειρήσεων σε μία ποικιλία από τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας έξω από οποιαδήποτε εμπλοκή επιχειρήσεων συμβατικού πολέμου. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό της πρότασης αυτής ήταν ότι οι επιχειρήσεις αυτές θα έπρεπε να διεξάγονται αέναα και χωρίς κάποια τακτική να θεωρείται αθέμιτη και απαγορευμένη.

Το 2003, η Κεντρική Επιτροπή του Κινεζικού Κομμουνιστικού Κόμματος και η Κεντρική Στρατιωτική Επιτροπή ανέπτυξαν τις έννοιες του «Απεριόριστου Πολέμου» και των «Τριών Πολέμων». Αυτές στηριζόταν στην ψυχολογική διάσταση του πολέμου, έχοντας ως κοινή επιδίωξή τους την υπονόμευση της επιχειρησιακής ικανότητας του αντιπάλου. Αυτό επιτυγχάνεται με την υπονόμευση και αποθάρρυνση της εχθρικής μαχητικής ισχύος, τόσο στον στρατιωτικό όσο και στον πολιτικό πληθυσμό, μέσω της άσκησης διπλωματικής πίεσης, της διάδοσης σκόπιμων φημών και της παρουσίασης ψευδών αφηγήσεων από καθοδηγούμενα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Κεντρική στόχευση όλων αυτών των ενεργειών είναι η χειραγώγηση της κοινής γνώμης και η εκδήλωση αντίθεσης ενάντια στην εκάστοτε νόμιμη ηγεσία. Ταυτόχρονα, επιδιώκεται ο επηρεασμός της διεθνούς κοινής γνώμης ημέρωσης ώστε να επιτυγχάνεται η στήριξη των στρατιωτικών ενεργειών της Κίνας, με παράλληλη αποτροπή των αντιπάλων της από την εκδήλωση ενεργειών που αντιτίθενται στα κινεζικά συμφέροντα.

Στο ίδιο πλαίσιο, στόχο αποτελεί και ο σινικός πληθυσμός που ζει σε χώρες εκτός Κίνας, με απώτερο σκοπό την υποστήριξη της σινικής δημόσιας διπλωματίας και της διενέργειας κατασκοπείας σε ολόκληρο τον κόσμο. Ακόμη, ελέγχονται οι τρόποι με τους οποίους θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί το διεθνές και το τοπικό νομικό σύστημα ώστε να εφαρμοστούν τακτικές πολιτικού πολέμου για την προώθηση των συμφερόντων της Κίνας ή/και για να εμποδιστεί η λειτουργική ελευθερία του αντιπάλου, με ταυτόχρονη μείωση του εύρους δράσης του αντιπάλου. Οι νομικοί χειρισμοί στοχεύουν κυρίως στην οικοδόμηση διεθνούς υποστήριξης προς διαχείριση πιθανών πολιτικών επιπτώσεων από τυχόν στρατιωτικές δράσεις της Κίνας. Οι προαναφερόμενες τακτικές έχουν ήδη τεθεί σε εφαρμογή από την Κίνα με τέτοιο τρόπο μάλιστα που να μην μπορεί να κατηγορηθεί τεκμηριωμένα ότι το έκανε. Ως αποτέλεσμα, η Κίνα έχει καταφέρει να ελέγχει το μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου εμπορίου και κατ' επέκταση της οικονομίας ενώ παράλληλα έχει εξασφαλίσει την παρουσία της σε στρατηγικά σημεία του πλανήτη χωρίς να καταφύγει σε πόλεμο (Lovelace 2016).

ΠΟΛΕΜΟΣ ΡΩΣΙΑΣ – ΓΕΩΡΓΙΑΣ

Ο Ρώσο-γεωργιανός Πόλεμος τον Αύγουστο του 2008, ήρθε ως συνέχεια μιας μακράς ιστορίας γεωστρατηγικής σύγκρουσης μεταξύ των δύο λαών, που αφορούσε σε συνδυασμό γεωπολιτικών, νομικών, πολιτιστικών και οικονομικών παραγόντων. Ο πόλεμος της Νότιας Οσετίας του 1992 και ο πόλεμος της Αμπχαζίας το 1993, είχαν ως αποτέλεσμα την απώλεια εδαφών/περιφερειών από τη Γεωργία και την ανάληψη της διοίκησής τους από διεθνώς μη αναγνωρισμένες, φιλορωσικές τοπικές κυβερνήσεις. Έτσι οι εντάσεις που είχαν δημιουργηθεί στην περιοχή αρκετά χρόνια πριν, είχαν σαν αποτέλεσμα την αναζωπύρωση και το ξέσπασμα ενός γενικευμένου πολέμου την 7 Αυγούστου 2008, όταν πλέον τα γεωργιανά στρατεύματα επιτέθηκαν εναντίον της Νότιας Οσετίας με τον βομβαρδισμό της πόλης Tskhinvali, ως απάντηση σε αντίστοιχη ρωσική ενέργεια - πρόκληση. Η Ρωσία θα προχωρήσει στην ανάπτυξη επιπλέον στρατευμάτων στη Νότια Οσετία και θα αντιδράσει δυναμικά με βομβιστικές επιδρομές στο έδαφος της Γεωργίας ενώ παράλληλα θα αναπτύξει ναυτικές δυνάμεις και πεζοναύτες στην Αμπχαζία. Αποτέλεσμα των κινήσεων αυτών ήταν οι δυνάμεις της Ρωσίας και

η πολιτοφυλακή της Οσετίας να κατατροπώσουν τις γεωργιανές στρατιωτικές δυνάμεις. Αν και η ήττα της Γεωργίας οφείλεται στο αποτέλεσμα που επέφερε η αποτυχία της στην διεξαγωγή ενός συμβατικού πολέμου εντούτοις η δυσκολία της Κυβέρνησης της Γεωργίας να επικοινωνήσει με τον γεωργιανό λαό και να μεταδώσει τα κατάλληλα εθνικοπατριωτικά μηνύματα της μέσω των ΜΜΕ, οδήγησε στη στρατηγική ήττα της Γεωργίας στον πόλεμο.³

Πράγματι, η περίπτωση του πολέμου Ρωσίας - Γεωργίας ήταν η πρώτη κατά την οποία υπήρξε η υπόνοια ότι αυτή βασίστηκε σε μία συντονισμένη επίθεση στον κυβερνοχώρο, συγχρονισμένη με σημαντικές δράσεις συμβατικής μάχης σε ξηρά θάλασσα και αέρα. Τρεις εβδομάδες πριν από την έναρξη του πολέμου, διαδικτυακοί εισβολείς άρχισαν να επιτίθενται στους ιστότοπους της Γεωργίας, χωρίς ποτέ να αποκαλυφθεί ποιος ήταν ο υποκινητής τους. Ωστόσο, εκτιμάται ότι επρόκειτο για συντονισμένες επιθέσεις από τις ρωσικές αρχές καθώς αυτές εκδηλώθηκαν εναντίον συγκεκριμένων στόχων σε χρόνο και τόπο που εξυπηρετούσε τους ρωσικούς αντικειμενικούς σκοπούς, με τους κυριότερους από αυτούς να αφορούν σε πληροφοριακά συστήματα που σχετιζόταν με την επικοινωνία, την οικονομία και την διακυβέρνηση και που είχαν απολήξεις στο διαδίκτυο.

Σύμφωνα με τα μετέπειτα ευρήματα, σε πολλές περιπτώσεις επήλθε η κατάρρευση των συστημάτων αυτών, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η πρόσβαση οποιασδήποτε κατηγορίας χρηστών σε αυτά (αξιωματούχοι, διαχειριστές του περιεχομένου και την υπηρεσιών τους και απλοί χρήστες), απαξιώνοντας έτσι σε μεγάλο βαθμό τα πληροφοριακά συστήματα διοίκησης της Γεωργίας, τα οποία αποδείχθηκαν ιδιαίτερα ευάλωτα στις κυβερνοεπιθέσεις.

Σε αντίθεση με την (υποτιθέμενη) ρωσική επίθεση στον κυβερνοχώρο στην Εσθονία το 2007, η ρωσική επίθεση στον κυβερνοχώρο εναντίον της Γεωργίας, συνοδεύτηκε από συμβατική μάχη μεταξύ ρωσικών και γεωργιανών στρατιωτικών δυνάμεων. Οι ρωσικές επιχειρήσεις επίθεσης στο διαδίκτυο πραγματοποιήθηκαν

---

³ Η σύγκρουση ανάγκασε περίπου 25.000 κατοίκους της Γεωργίας να εγκαταλείψουν το έδαφος της ως πρόσφυγες. Οι δύο χώρες υπέγραψαν συμφωνία κατάπαυσης του πυρός μια εβδομάδα αργότερα, αλλά οι εντάσεις παραμένουν υψηλές μέχρι σήμερα.

πριν από τις εχθροπραξίες και αργότερα συνδέθηκαν με ρωσικές επιθετικές επιχειρήσεις συμβατικού πολέμου. Αυτές οι επιθέσεις περιλάμβαναν διάφορες κατανεμημένες επιθέσεις άρνησης υπηρεσίας (Distributed Denial Of Service Attacks)⁴ για την άρνηση και τελικά την διακοπή της παροχής υπηρεσιών από τα πληροφορικά συστήματα - στόχους και απόκτησης πρόσβασης σε αυτά ή διείσδυσης ανάμεσα στα μέρη της επικοινωνίας (Man In the Middle Attacks)⁵, για την υφαρπαγή κρίσιμων απορρήτων πληροφοριών που αφορούσαν αμυντικά σχέδια της Γεωργίας. Άλλες επιθέσεις είχαν ως στόχο την διάδοση της ρωσικής προπαγάνδας μέσω της αντικατάστασης του περιεχομένου επίσημων γεωργιανών ιστοσελίδων με ανακατευθύνσεις σε σελίδες που προέβαλαν τις ρωσικές θέσεις. Σε κάποιες περιπτώσεις γεωργιανοί μεμονωμένοι χρήστες του διαδικτύου απάντησαν στις προκλήσεις αυτού του τύπου αλλά οι ενέργειες αυτές δεν ήταν μέρος κάποιου συντονισμένου σχεδίου για να λειτουργήσουν ως αποτελεσματικό αντίμετρο.

Σε στρατηγικό επίπεδο, οι ρωσικές ενέργειες στον κυβερνοχώρο άρχισαν εβδομάδες πριν από την πραγματική έναρξη του συμβατικού πολέμου και λειτούργησαν προπαρασκευαστικά. Επιλέχθηκαν στόχοι υψηλού συμβολισμού όπως ο ιστότοπος του Προέδρου της Γεωργίας (επίθεση DDoS από Ρώσους χάκερ τον Ιούλιο) ενώ παρατηρήθηκαν πολλές παρόμοιες προπαρασκευαστικές

---

⁴ Μια επίθεση DoS εμποδίζει τους χρήστες να έχουν πρόσβαση σε μια υπηρεσία κατακλύζοντας είτε τους φυσικούς πόρους της είτε τις συνδέσεις δικτύου της. Η επίθεση ουσιαστικά προωθεί στην υπηρεσία τόση κίνηση ή δεδομένα που κανείς άλλος δεν μπορεί να τη χρησιμοποιήσει μέχρι να ικανοποιηθεί η κακόβουλη ροή. Ο συνηθέστερος τρόπος είναι με την αποστολή συνόλων από πολλά αιτήματα σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα που να κατακλύζει όλη τη διαθέσιμη μνήμη, την επεξεργαστική ισχύ ή τον αποθηκευτικό χώρο. Άλλος τρόπος είναι με την αποστολή μη έγκυρου, λανθασμένου ή μεγάλο αριθμό αιτημάτων σύνδεσης σε διακομιστές που ενώ αντιμετωπίζονται, δεν είναι δυνατή η ολοκλήρωσή τους με αποτέλεσμα να παραμένουν απασχολημένοι. Ορισμένα κακόβουλα προγράμματα έχουν τη δυνατότητα εκκίνησης επιθέσεων DoS όταν μολύνουν έναν υπολογιστή ή μια συσκευή και χρησιμοποιούν τους πόρους των μολυσμένων μηχανών για την εκτέλεση της επίθεσης. Εάν πολλά μολυσμένα μηχανήματα ξεκινούν επιθέσεις εναντίον του ίδιου στόχου, είναι γνωστό ως επίθεση διανομής-άρνησης υπηρεσίας (DDoS) (f-secure 2020).

⁵ Η επίθεση man-in-the-middle είναι μια επίθεση στο διαδίκτυο κατά την οποία ο κακόβουλος επιτιθέμενος παρεμβάλλεται στην επικοινωνία μεταξύ δύο μερών, ελέγχει τη ροή επικοινωνίας και αποσπά ή αλλοιώνει τις πληροφορίες που ανταλλάσσονται (Norton 2020).

επιθέσεις στις αρχές Ιουλίου 2008, με υπερβολικές ροές δεδομένων προς κυβερνητικούς ιστότοπους της Γεωργίας, που περιείχαν το μήνυμα «win + love + to + Russia». Παρατηρήθηκαν επίσης επιθέσεις DDoS από τις 20 Ιουλίου, με συντονισμένα πακέτα εκατομμυρίων αιτημάτων στους διακομιστές κρίσιμων πληροφοριακών συστημάτων που τους υπερφόρτωσαν και τους έθεσαν εκτός λειτουργίας. Σύμφωνα με τεχνικούς εμπειρογνώμονες του Διαδικτύου, ήταν η πρώτη φορά που μια γνωστή επίθεση στον κυβερνοχώρο συνέπεσε με έναν συμβατικό πόλεμο. Οι κυβερνοεπιθέσεις στην πληροφοριακή υποδομή της Γεωργίας επικεντρώθηκαν σε συστήματα τα οποία θα προκαλούσαν σύγχυση στους κυβερνητικούς λειτουργούς και τους πολίτες. Αν και η Ρωσία έδειξε ότι, είχε την δυνατότητα να χτυπήσει διαδικτυακά εναντίον στόχων που θα προκαλούσαν ανεπανόρθωτες απώλειες στην ενέργεια, τελικά επέλεξε να μην το κάνει, γιατί προφανώς μία τέτοια κίνηση εντάσσεται σε μία στρατηγική επίδειξης δύναμης που συντηρεί το δέος του αντιπάλου.

Συμπερασματικά, η επίθεση στον κυβερνοχώρο πραγματοποιήθηκε ταυτόχρονα με την συμβατική επίθεση. Η απώλεια επικοινωνιών και ενημέρωσης επέφερε σημαντική αναστάτωση στον συντονισμό των ενεργειών των γεωργιανών ενόπλων δυνάμεων και μεταξύ των πολιτών. Η γεωργιανή Κυβέρνηση απώλεσε την δυνατότητα να επικοινωνεί με την κοινή γνώμη της χώρας αλλά και διεθνώς. Οι ρωσικές ένοπλες δυνάμεις είχαν σαφώς ευκολότερο έργο αντιμετωπίζοντας έναν εχθρό που αιφνιδιαστικά εισήλθε σε καθεστώς σύγχυσης.

ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΧΕΖΜΠΟΛΑΧ – ΙΣΡΑΗΛ

Χαρακτηριστικό παράδειγμα υβριδικού πολέμου αποτέλεσε η σύγκρουση της Χεζμπολάχ⁶ με τις τακτικές ένοπλες δυνάμεις του Ισραήλ (IDF). Οι

---

⁶ Η Χεζμπολάχ (στην αραβική γλώσσα σημαίνει «κόμμα του Θεού») είναι σιιτική στρατιωτική και πολιτική οργάνωση με έδρα το Λίβανο. Η ένοπλη πτέρυγα της οργάνωσης λειτουργεί ως κίνημα προστασίας του αραβικού κόσμου από τις απειλές των Δυτικών μεγάλων δυνάμεων και το Ισραήλ. Αρκετές χώρες του δυτικού κόσμου την χαρακτηρίζουν ως τρομοκρατική οργάνωση (ανάμεσα τους οι ΗΠΑ, η Βρετανία και το Ισραήλ αλλά και ο Αραβικός Σύνδεσμος). Συμμετέχει στη κυβέρνηση του Λιβάνου, απολαμβάνει την στήριξη των σιιτών μουσουλμάνων, την οικονομική βοήθεια του Ιράν και την πολιτική αναγνώριση της Συρίας. Οι ένοπλες δυνάμεις του Ιράν συμμετέχουν στην στρατιωτική εκπαίδευση των μελών της. Αφορμή για την σύσταση της

εχθροπραξίες έλαβαν χώρα τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 2006 και διήρκησαν 34 ημέρες. Αντιμέτωπες στην σύγκρουση αυτή ήταν μία δύναμη 3.000 περίπου μαχητών της Χεζμπολάχ και 30.000 ανδρών τακτικών ενόπλων δυνάμεων από την πλευρά του Ισραήλ. Για να ξεπεράσει το αριθμητικό αυτό μειονέκτημα, η ηγεσία της Χεζμπολάχ επιδόθηκε σε ένα συνδυασμό συμβατικών και ανορθόδοξων πολεμικών επιχειρήσεων, τις οποίες σχεδίασε και προπαρασκεύασε κατά το χρονικό διάστημα πριν το ξέσπασμα των εχθροπραξιών.

Η αφορμή για τον πόλεμο των 34 ημερών δόθηκε τις πρώτες πρωινές ώρες της 12^{ης} Ιουλίου 2006, όταν μαχητές της Χεζμπολάχ πραγματοποίησαν διασυνοριακή επιδρομή, με παράλληλη ενέδρα σε περιπολία του ισραηλινού στρατού, με αποτέλεσμα τον θάνατο 8 και την απαγωγή 2 ισραηλινών στρατιωτών. Στο ίδιο τακτικό πλαίσιο, η Χεζμπολάχ προχώρησε στην εκτόξευση πυραυλικής επίθεσης ενάντια σε θέσεις του ισραηλινού στρατού, κατά μήκος των συνόρων για την κάλυψη της επιχείρησης αλλά και για την ασφαλή απόσυρση της δύναμης κρούσης από την περιοχή. Η άμεση αντίδραση των ισραηλινών ήταν η εκτόξευση αντεπίθεσης, με δυνάμεις μεγέθους διμοιρίας, πέρα από τα σύνορα καθώς και βομβαρδισμό από την ισραηλινή αεροπορία των 4 γεφυρών του ποταμού Λιτάνι ενώ την επόμενη μέρα το Ισραήλ προχώρησε σε γενίκευση των επιχειρήσεων.

Από την αρχή της σύγκρουσης, η Χεζμπολάχ θα αξιώσει την απελευθέρωση όλων των λιβανέζων κρατουμένων που ήταν έγκλειστοι σε ισραηλινές φυλακές και την επιστροφή της «γης του Λιβάνου». Επίσης, οι ενέργειές της απέβλεπαν στην υποστήριξη της παλαιστινιακής «Ιντιφάντα» και την αποτροπή τυχόν επίθεσης των ΗΠΑ ή του Ισραήλ ενάντια στο Ιράν. Μέσα από αυτό το πρίσμα, οι στόχοι της Χεζμπολάχ ήταν να μειώσουν το ηθικό των ισραηλινών και να διατηρήσουν το Νότιο Λίβανο. Στον αντίποδα, οι επιχειρησιακοί στόχοι του Ισραήλ ήταν η επιστροφή των 2 στρατιωτών της IDF, η πλήρης κατάπαυση του πυρός και η απέλαση της Χεζμπολάχ από την περιοχή ενώ οι στρατηγικές επιδιώξεις του συνίστανται στην ανανέωση του επιπέδου αποτροπής της αμφισβήτησης της κυριαρχίας του στην περιοχή, που πολλοί πίστευαν ότι

οργάνωσης αποτέλεσε η ισραηλινή επέμβαση στο Λίβανο το 1982, ενώ η επίσημη ίδρυσή της ως πολιτική οργάνωση έγινε το 1985. Βασικός της στόχος είναι η αποχώρηση του Ισραήλ και ο τερματισμός κάθε Δυτικής εμπλοκής στο Λίβανο.

υποβαθμίστηκε όταν αποσύρθηκε από το Νότιο Λίβανο και τη Λωρίδα της Γάζας. Πλέον των παραπάνω, οι επιχειρησιακοί στόχοι του Ισραήλ περιλάμβαναν τη δημιουργία εναέριου και θαλάσσιου αποκλεισμού του Λιβάνου και την καταστροφή του πυραυλικού δικτύου της Χεζμπολάχ.

Ο πόλεμος πραγματοποιήθηκε σε τρεις διαφορετικές φάσεις. Κατά την πρώτη φάση οι ισραηλινές ένοπλες δυνάμεις πραγματοποίησαν αεροπορικές επιχειρήσεις με διεξαγωγή μικρής κλίμακας ειδικές επιχειρήσεις και συμβατικές επιδρομές τακτικών δυνάμεων στο Νότιο Λίβανο. Κατά τη έναρξη της φάσης αυτής, η πολεμική αεροπορία του Ισραήλ κατάφερε να καταστρέψει περισσότερους από 50 πυραύλους μεγάλης εμβέλειας της Χεζμπολάχ. Παρά όμως την σημαντική αυτή απώλεια, η Χεζμπολάχ απάντησε με μια σταθερή ροή πυραύλων στο Ισραήλ, εκτοξεύοντας συνολικά περί τους 4.000 πυραύλους, με τους 900 από αυτούς να πλήττουν στόχους εντός αστικών περιοχών, με αποτέλεσμα τον θάνατο 53 αμάχων.

Στην δεύτερη φάση του πολέμου η ισραηλινή πλευρά ξεκίνησε μια μεγάλη χερσαία επιχείρηση που εκτελέστηκε από 8 Ταξιαρχίες (Μηχανοκίνητες και Τεθωρακισμένες), με αντικειμενικό σκοπό να δημιουργήσει μια ζώνη ασφαλείας κατά μήκος των συνόρων. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η Χεζμπολάχ συνέχισε να πραγματοποιεί επιθέσεις πυραύλων στο Βόρειο Ισραήλ, πραγματοποιώντας χτυπήματα στις ισραηλινές δυνάμεις από προπαρασκευασμένες θέσεις και χρησιμοποιώντας προηγμένα όπλα για να αυξήσει την ένταση των πληγμάτων.

Στην τρίτη και τελική φάση των επιχειρήσεων μία από τις ισραηλινές τεθωρακισμένες Ταξιαρχίες ενώ κινούταν προς την κοιλάδα Saluqi, την 12 Αυγούστου 2006 έπεσε σε ενέδρα των μαχητών της Χεζμπολάχ, με αποτέλεσμα μεγάλο μέρος της να καταστραφεί, συνεπεία των ισχυρών πληγμάτων που προήλθαν από τις συστοιχίες πυραύλων της Χεζμπολάχ. Ως αποτέλεσμα, δύο ημέρες αργότερα, την 14 Αυγούστου 2006 το Ισραήλ και η Χεζμπολάχ θα συμφωνήσουν σε κατάπαυση του πυρός και εκεχειρία.

Όπως προκύπτει από την μελέτη των επιχειρήσεων, η Χεζμπολάχ συνδύασε αρμονικά τακτικές ανταρτοπόλεμου και συμβατικού πολέμου, με ταυτόχρονη χρήση της υψηλής τεχνολογίας. Βασικότερος παράγοντας ωστόσο

των επιτυχιών της στον πόλεμο αυτό, ήταν η προσεκτική προετοιμασία των σχεδίων που συνδύαζαν και εναρμόνιζαν τα παραπάνω στοιχεία. Μετά την αποχώρηση των ισραηλινών ενόπλων δυνάμεων από το Νότιο Λίβανο το 2000, η Χεζμπολάχ άρχισε να προετοιμάζεται για τον επόμενο πόλεμο με το Ισραήλ. Τα ανώτερα στελέχη της προέβλεψαν ότι, οι Ισραηλινοί θα βάσιζαν τις τακτικές τους σε αεροπορικές επιδρομές και βομβαρδισμούς. Έτσι κατάρτισαν πολεμικά σχέδια για αντοχή σε αυτού του είδους τις επιθέσεις, υποβάθμιση του ηθικού των Ισραηλινών με λίγες, εύστοχες και έντονα καταστροφικές επίγειες επιθέσεις και κυρίως με επιδίωξη να φέρουν τον πόλεμο στο έδαφος.

Πραγματικά, τα σχέδια αυτά υλοποιήθηκαν με επιτυχία στον πόλεμο του 2006, εφαρμόζοντας άριστα τις τακτικές του ανταρτοπόλεμου, όπως:

- Τέλεια απόκρυψη υλικών και μέσων.
- Ταχύτατες προσβολές από οχυρές θέσεις και επίσης ταχύτατη αποχώρηση.
- Πλήρη εφαρμογή των τεχνικών παραπλάνησης ακόμα και εκείνων που δεν συνάδουν με το Δίκαιο του Πολέμου, τον ανθρωπινό πολιτισμό και την συναφή δεοντολογία (για παράδειγμα χρήση ασθενοφόρων για την μεταφορά ενόπλων και πολεμικού υλικού).

Υλοποίησαν επίσης τα σχέδια τους, εξαπολύοντας τρομοκρατικής μορφής επιθέσεις εναντίον αστικών περιοχών. Με τον τρόπο αυτό επιδείνωναν το τίμημα της σύγκρουσης, δημιουργώντας αμφιβολίες στην ισραηλινή κοινή γνώμη για την σκοπιμότητα του πολέμου. Παράλληλα, έκαναν εκτεταμένη χρήση των ΜΜΕ του Λιβάνου προκειμένου να προβάλλουν μέσω αυτών, τις πολεμικές ενέργειες των Ισραηλινών εναντίων νοσοκομείων, σχολείων και χώρων θρησκευτικής λατρείας. Οι εικόνες αυτές μεταδίδονταν σε όλο τον κόσμο μέσω των διεθνών μέσων ενημέρωσης, προδιαθέτοντας αρνητικά την παγκόσμια κοινή γνώμη εναντίων των Ισραηλινών. Η πίεση αυτή έπαιξε σημαντικό ρόλο στο να αναγκαστεί το Ισραήλ να αποδεχθεί τους όρους της κατάπαυσης του πυρός. Κατάφερε δηλαδή η Χεζμπολάχ, την ίδια στιγμή που πραγματοποιούσε τρομοκρατικές επιθέσεις, να παρουσιάζει τους Ισραηλινούς ως καταπατητές του Δικαίου του Πολέμου.

Συμπερασματικά, οι εχθροπραξίες του 2006 μεταξύ της Χεζμπολάχ και του Ισραηλινού στρατού κατέδειξαν ότι, ο έγκαιρος σχεδιασμός και ο αρμονικός

συντονισμός υβριδικών πολεμικών επιχειρήσεων, μπορεί να οδηγήσει στην επικράτηση μίας μικρότερης και ασθενέστερης δύναμης εναντίον οργανωμένων ενόπλων δυνάμεων. Στην περίπτωση που εξετάσαμε, ο Ισραηλινός στρατός αιφνιδιάστηκε πλήρως από την αποτελεσματικότητα των μαχητών της Χεζμπολάχ.

Η «ΠΟΡΤΟΚΑΛΙ» ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Την 21 Νοεμβρίου 2004 διεξήχθησαν εκλογές στην Ουκρανία, με υποψήφιους τους Βίκτορ Γιουστσένκο και Βίκτορ Γιανούκοβιτς. Τις πρώτες στιγμές μετά την λήξη της ψηφοφορίας, οπαδοί του πρώτου συγκεντρώθηκαν στην πλατεία Ανεξαρτησίας του Κιέβου για να γιορτάσουν την διαφαινόμενη νίκη του. Ωστόσο, λίγες ώρες αργότερα το τελικό αποτέλεσμα των εκλογών αναδεικνύει ως νικητή τον Γιανούκοβιτς. Ο Γιουστσένκο στο άκουσμα των αποτελεσμάτων θα αντιδράσει άμεσα, ισχυριζόμενος ότι έχει συντελεστεί νοθεία του εκλογικού αποτελέσματος και κάλεσε τους οπαδούς του να μην αποχωρήσουν από τον χώρο που πανηγύριζαν. Θα ακολουθήσουν για 5 ημέρες, αιματηρές συμπλοκές μεταξύ των οπαδών του Γιουστσένκο και των δυνάμεων ασφαλείας που θα τερματιστούν μετά από επέμβαση του διεθνούς παράγοντα. Τα γεγονότα αυτά χαρακτηρίστηκαν ως «πορτοκάλι» επανάσταση, λόγω του χρώματος που είχε υιοθετήσει το πολιτικό στρατόπεδο του Γιουστσένκο.

Οι αντιδράσεις αυτές οργανώθηκαν και παρακινήθηκαν από την αντιπολίτευση της Ουκρανίας. Στην διατήρηση της έντασης τους ρόλο έπαιξαν αναμφισβήτητα εκθέσεις διαφόρων εγχώριων και ξένων παρατηρητών των εκλογών αλλά και παράγοντες που διαμόρφωναν την κοινή γνώμη και καλλιέργησαν τη αντίληψη ότι οι εκλογές χαρακτηρίστηκαν από διαφθορά και νοθεία. Η επανάσταση τελικά, οδήγησε στην ακύρωση των εκλογών και τον επαναπρογραμματισμό τους για την 26 Δεκεμβρίου 2004. Αυτό αποτέλεσε μία πρώτη νίκη του Γιουστσένκο, με την δεύτερη να έρχεται όταν στις εκλογές ανακηρύχθηκε νικητής με ποσοστό 52% (Nagel and Ρηγούτσου 2009).

Τα γεγονότα αυτά σηματοδότησαν την αρχή μιας νέας εποχής για την Ουκρανία και ειδικότερα, την μετάβασή της από ένα μετασοβιετικού τύπου κράτος, σε μία δημοκρατία με δυτικόφιλο προσανατολισμό. Με την διακυβέρνηση του Γιουστσένκο η Ουκρανία προσανατολίστηκε προς την Ευρώπη, σε μία

προσπάθεια απεμπλοκή της από την ρωσική επιτήρηση ενώ παράλληλα, αποτέλεσε ένα πρότυπο για να ακολουθήσουν και άλλες χώρες του πρώην ανατολικού συνασπισμού. Ήταν επίσης και μία επίδειξη δύναμης της Δύσης προς την Ρωσία, κάτι όμως που εκ των υστέρων αποδείχτηκε ανεδαφικό αφού η Ρωσία επανήρθε δριμύτερη στην περιοχή, οδηγώντας τις εξελίξεις στην κρίση της Κριμαίας το 2014, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω.

Οι έγχρωμες επαναστάσεις, σαν αυτήν της Ουκρανίας, αποτελούν μορφές ήπιας δύναμης (soft power) και αποτελούν μέρος της διαδικασίας προώθησης της δημοκρατίας με την αντίθετη άποψη να υποστηρίζει ότι στον πυρήνα των εξεγέρσεων αυτών βρίσκεται η πολιτική της εξουσίας. Θεωρείται δηλαδή, ότι οι δημοκρατικές αξίες και θεσμοί είναι δυνατόν να υποδουλιζονται, μέσω της παράνομης χρήσης της σύγχρονης τεχνολογίας (ΜΚΔ) και των μέσων ενημέρωσης (τηλεόραση, ραδιόφωνο, τύπος), για την χειραγώγηση της κοινής γνώμης προς επιβολή πολιτικών αλλαγών. Τέλος, στην περίπτωση της Ουκρανίας, παραμένει ύποπτος ο ρόλος των μη κυβερνητικών οργανώσεων, οι οποίοι συνδέονταν με χορηγίες από ισχυρούς πολιτικούς φορείς και οι οποίοι εκτιμάται ότι, αποτέλεσαν το ισχυρότερο μέσο αποσταθεροποίησης, χρησιμοποιώντας κυρίως τα ΜΚΔ και τα ΜΜΕ. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι διαδηλώσεις χειραγωγήθηκαν από μία πολιτική ελίτ που επιθυμούσε την Δυτική στροφή της Ουκρανίας (Lane 2008).

ΚΡΙΜΑΪΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο πόλεμος της Κριμαίας⁷ που έλαβε χώρα το 2014, είναι ένα παράδειγμα υβριδικού πολέμου με εκτεταμένη χρήση στοιχείων πληροφοριακού πολέμου και κυβερνοπολέμου. Οι διαφορές μεταξύ Ουκρανίας και Ρωσίας για τον έλεγχο της Κριμαίας χρονολογούνται από το 1954 όταν το Ανώτατο Σοβιέτ της τότε ΕΣΣΔ, μετά από εισήγηση του ουκρανικής καταγωγής γενικού γραμματέα του ΚΚΣΕ,

---

⁷ Η Κριμαία είναι αυτόνομη περιοχή της νοτιοανατολικής Ουκρανίας. Πρόκειται για χερσόνησο που συνδέεται με την ηπειρωτική Ουκρανία με τον ισθμό του Περεκόπ και χωρίζεται από τη Ρωσία από την Αζοφική Θάλασσα. Πρωτεύουσα της είναι η Συμφερούπολη, έχει πληθυσμό περί τα 2 εκατομμύρια κατοίκους (58,32% Ρώσοι, 24,32% Ουκρανοί, 12,5% Τάταροι).

Νικίτα Κρούστσεφ, αποφάσισε να αποσπαστεί η Κριμαία από τη ΣΣΔ της Ρωσίας και να ενταχθεί στη ΣΣΔ της Ουκρανίας.

Με την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991 και την ανεξαρτησία της Ουκρανίας, η Κριμαία παρέμεινε στην επικράτεια της τελευταίας. Καθώς η πλειοψηφία των κατοίκων της Κριμαίας είναι ρωσικής καταγωγής, το αίτημα για προσχώρηση της Κριμαίας στην Ρωσία ήταν εξ' αρχής έντονο. Παρόλα αυτά, την 19 Μαΐου 1992 το Κοινοβούλιο της Κριμαίας ψήφισε την παραμονή της Κριμαίας στην Ουκρανία με καθεστώς αυτονομίας. Η κρίση στην Κριμαία εκτονώθηκε προσωρινά όταν το 1997 η Ουκρανία παραχώρησε τον ναύσταθμο της Σεβαστούπολης στη Ρωσία. Με τον τρόπο αυτό οι Ρωσικές ένοπλες δυνάμεις αποκτούσαν παρουσία στην Κριμαία ενισχύοντας το αίσθημα ασφαλείας των Ρώσων της Κριμαίας.

Τον Νοέμβριο του 2013, η άρνηση του τότε Προέδρου της Ουκρανίας Γιανούκοβιτς να υπογράψει τη συμφωνία σύνδεσης της χώρας με την Ευρωπαϊκή Ένωση, οδήγησε σε έντονες διαδηλώσεις εναντίον του, με αποτέλεσμα την παραίτησή του την 22 Φεβρουαρίου 2014. Κάτω από αυτή την συγκυρία, οι ρωσόφωνοι της Κριμαίας θέτουν υπό πλήρη έλεγχο την περιοχή, διεξάγουν δημοψήφισμα την 16 Μαρτίου 2014 και απαιτούν την ενσωμάτωσή τους στη Ρωσία. Δύο ημέρες αργότερα, ο Ρώσος Πρόεδρος Βλαντιμίρ Πούτιν προχωρά στην τροποποίηση του ρωσικού Συντάγματος με την οποία προσαρτά την Δημοκρατία της Κριμαίας και την πόλη της Σεβαστούπολης στη Ρωσική Ομοσπονδία. Αυτή η κίνηση αποτέλεσε την πρώτη προσάρτηση εδάφους από μια ξένη δύναμη στην Ευρώπη μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Σε λιγότερο από ένα μήνα δεκάδες χιλιάδες Ρώσοι στρατιώτες εισέβαλαν στη χερσόνησο, κατέλαβαν την έδρα της πολιτικής εξουσίας, ενορχήστρωσαν ένα δημοψήφισμα που αποσύνδεσε την Κριμαία από την κυριαρχία της Ουκρανίας και εξανάγκασαν τις τοπικές ένοπλες δυνάμεις σε παράδοση ενώ παράλληλα η Ρωσική ηγεσία ισχυριζόταν στην παγκόσμια κοινή γνώμη ότι δεν είχε καμία σχέση. Οι κινήσεις αυτές συνιστούν σύγχρονο υβριδικό πόλεμο. Οι υβριδικές προσπάθειες της Ρωσίας για ανατροπή της κυριαρχίας της Ουκρανίας στην περιοχή υπέβρισκαν για

αρκετά χρόνια. Η προσάρτηση της Κριμαίας ήταν ένας σαφής στρατηγικός στόχος, καθορισμένος με μεγάλη ακρίβεια.⁸

Οι Ρώσοι θεώρησαν ως κλειδί για την επιτυχή επέμβαση στην Κριμαία την απουσία αντίστασης από τις ουκρανικές αμυντικές δυνάμεις, διατηρώντας σαν επιχείρημα ότι, δεν αναμείχθηκε το επίσημο ρωσικό κράτος. Για να επιτύχουν τον σκοπό αυτό, οι Ρώσοι εκμεταλλεύτηκαν την διαφθορά που επικρατούσε στην δημόσια διοίκηση του ουκρανικού κράτους και χρημάτισαν σημαντικούς αξιωματούχους του ουκρανικού στρατού και των σωμάτων ασφαλείας καθώς και παράγοντες των υπηρεσιών πληροφοριών της χώρας.

Καθώς οι ρωσικές δυνάμεις της Κριμαίας άρχισαν να καταλαμβάνουν διοικητικά κέντρα της Κριμαίας και τις περιοχές γύρω από τις ουκρανικές στρατιωτικές βάσεις, η Μόσχα εξαπέλυσε ένα κύμα παραπληροφόρησης, αρνούμενη κάθε εμπλοκή στην κατάσταση που είχε διαμορφωθεί. Παράλληλα, ασκούσε προπαγάνδα σε διεθνές επίπεδο, ισχυριζόμενη ότι οι υποστηρικτές της προσχώρησης της Ουκρανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τον ΝΑΤΟ, είναι ναζιστικών αντιλήψεων και ότι απειλούσαν να εκδιώξουν τους Ρώσους της Κριμαίας. Η προπαγάνδα αυτή υποστηριζόταν με συνεχείς αναφορές στην ρωσική ταυτότητα, την ιστορική θέση της Κριμαίας ως ρωσική επαρχία και την αντίληψη ότι οι Ρώσοι πολίτες υποστηρίζουν την ένταξη της Κριμαίας στην Ρωσία (Dayspring 2015).

Συμπερασματικά, ο πόλεμος στην Κριμαία το 2014 αποτέλεσε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα υβριδικού πολέμου όπου αναμίχθηκαν η κατασκοπεία, η προπαγάνδα και η εκμετάλλευση της διαφθοράς. Με τον τρόπο

---

⁸ Η Ουκρανία είναι μία μεγάλη σχετικά χώρα με αρκετά μεγάλο πληθυσμό η οποία κατέχει στρατηγική σχέση αφού βρίσκεται μεταξύ της Ρωσίας και της Κεντρικής Ευρώπης. Την εποχή εκείνη η Ουκρανία βρισκόταν κοντά στην πιθανή προοπτική να προσχωρήσει στο ΝΑΤΟ. Αυτό θα σήμαινε ότι πλέον ότι το ΝΑΤΟ θα ήταν στα σύνορα της Ρωσίας, μία προοπτική που η τελευταία δεν θέλει σε καμία περίπτωση. Η αναταραχή του 2014 με αντικείμενο την Κριμαία, έδωσε στην Ρωσική ηγεσία την αφορμή να αναμειχθεί ενεργά στα εσωτερικά της Ουκρανίας κάνοντας επίδειξη δύναμής και αναβάλλοντας – τουλάχιστον – κάθε διεργασία για την προσχώρηση της Ουκρανίας στο ΝΑΤΟ.

αυτό η ρωσική πλευρά πέτυχε έναν σημαντικό για αυτήν στόχο χωρίς την εκτεταμένη χρήση συμβατικών ενόπλων δυνάμεων.

ΣΥΡΙΑ

Οι ταραχές στην Συρία ξεκίνησαν σε αγροτικές περιοχές της περιφέρειας, και συγκεκριμένα σε εδάφη που γειτνιάζουν με την Ιορδανία, τον Λίβανο, την Τουρκία και το Ιράκ. Μία από τις βασικές αιτίες ήταν οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις που ξεκίνησε ο Άσαντ στα μέσα της δεκαετίας του 2000, οι οποίες δημιούργησαν μια βάση διαμαρτυρίας και ένα άλλοθι για μελλοντικούς δυσαρεστημένους. Δεδομένα όμως που συλλέχθηκαν από υπηρεσίες πληροφοριών της Συρίας αποδεικνύουν ότι, η εμφύλια σύγκρουση είχε προετοιμαστεί αρκετά νωρίτερα καθώς πριν από την έναρξη των μαζικών διαδηλώσεων και την έναρξη του εμφυλίου πολέμου, ανακαλύφθηκε ένα ευρύ δίκτυο ατόμων που είχαν εμπλακεί σε αντικυβερνητικές δραστηριότητες. Εκτός από Άραβες πράκτορες, το δίκτυο αυτό περιλάμβανε δράσεις κατασκοπείας από τις ΗΠΑ, τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γερμανία και τη Γαλλία ενώ από τις συλλήψεις και τα λοιπά ευρήματα διαπιστώθηκε ότι χρησιμοποιήθηκε σύγχρονος εξοπλισμός δυτικής προέλευσης.⁹ Αποδείχτηκε δηλαδή ότι, το κατασκοπευτικό δίκτυο που είχε την υποστήριξη της Δύσης, έδρασε προς όφελος της ένοπλης συριακής αντιπολίτευσης, χρησιμοποιώντας σύγχρονες μεθόδους υποκλοπής προκειμένου να παρακολουθούνται οι κυβερνητικές συνομιλίες και να βρίσκονται πάντα ένα βήμα μπροστά.

Μία ακόμα διάσταση του πολέμου στην Συρία έχει να κάνει με την συστηματική προσπάθεια της Τουρκίας, η οποία από το 1990, κάτω από την κάλυψη ανθρωπιστικών ενεργειών, προπαγάνδιζε την τουρκική καταγωγή των κατοίκων συγκεκριμένων συριακών περιοχών (Latakia, Aleppo, Homs, Hama, Golan, Sham), καταφέροντας να δημιουργήσει Τούρκικους θύλακες. Ήδη από το 2011, αναπτύχθηκε στην Συρία μία φιλοτουρκική πολιτική δραστηριότητα με στόχο την συμμετοχή στην λήψη αποφάσεων της χώρας. Αναπτύχθηκαν έτσι πολιτικές

---

⁹ Διαπιστώθηκε ότι όλες οι επικοινωνίες παρακολούθησης διεξάγονταν μέσω ενός γερμανικού στρατιωτικού σκάφους, αγκυροβολημένου στη Μεσόγειο στα ανοικτά των συριακών ακτών.

συνιστώσες, οι οποίες παράλληλα με την άσκηση προπαγάνδας στα κοινωνικά δίκτυα και αλλού, προχώρησαν και στην δημιουργία στρατιωτικών οργανώσεων. Οι φιλοτουρκικές αυτές ένοπλες δυνάμεις, από το Νοέμβριο του 2011 ανέπτυξαν έντονη στρατιωτική παρουσία στο Χαλέπι, σε μια ζώνη 350 χιλιομέτρων, πολεμώντας σθεναρά ενάντια στις δυνάμεις του Άσαντ, έχοντας την υποστήριξη της Τουρκίας, για να εξασφαλίσουν στην ουσία την μετέπειτα εισβολή των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι, όλες αυτές οι παραστρατιωτικές δυνάμεις ενήργησαν αποκλειστικά κάτω από τη σημαία του Τουρκμενιστάν και χωριστά από άλλες ομάδες μαχητών, τρομοκρατών και τυχοδιωκτών που έδραζαν υπό την ομπρέλα του Ελεύθερου Συριακού Στρατού¹⁰ ή της Γενικής Στρατιωτικής Διοίκησης.

Οι παραστρατιωτικές αυτές ομάδες υιοθέτησαν κατά κόρον, τακτικές υβριδικού πολέμου, με χαρακτηριστικότερη αυτή της τακτικής του σμήνους. Επί της ουσίας, η τακτική αυτή έγκειται σε επιθέσεις μικρών ομάδων (ενίοτε και μεμονωμένων ατόμων), εναντίον ενός μεγαλύτερου και ισχυρότερου αντιπάλου, με χαρακτηριστικό την εναλλαγή των δράσεων και την προσαρμοστικότητά τους. Αν και φαινομενικά οι ομάδες αυτές είναι πολύ μικρές για να προκαλέσουν ισχυρές βλάβες εντούτοις η συχνή επανάληψή τους, προκαλεί έντονη ενόχληση και σταδιακή ζημιά στον στόχο τους. Εξυπακούεται ότι, αυτές οι δράσεις σμήνους είχαν και την ανάλογη πολιτική υποστήριξη μέσα από κατάλληλα οργανωμένες συντονιστικές επιτροπές. Αυτές παρείχαν ανοιχτή υποστήριξη στους μαχητές με την οργάνωση υποστηρικτικών προς αυτούς διαμαρτυριών και διαδηλώσεων, συνεπικουρούμενες από την προπαγανδιστική χρήση των ΜΜΕ και των ΜΚΔ, με σκοπό την παραπληροφόρηση και τον επηρεασμό της εγχώριας και της διεθνούς κοινής γνώμης. Η εκστρατεία των μέσων ενημέρωσης σχετικά με τη χρήση χημικών όπλων μπορεί να χαρακτηρισθεί ως μια τέτοια προσπάθεια. Το 2012 ένα μέρος των δυτικών μέσων μαζικής ενημέρωσης έλαβε πληροφορίες ότι ο συριακός στρατός είχε στην διάθεση του πυρομαχικά με μίγματα τοξικών ουσιών και ότι προτίθετο να τα χρησιμοποιήσει. Η ανακριβής αυτή πληροφορία αναπαράχθηκε παγκοσμίως δημιουργώντας έντονη αναταραχή και αρνητικό κλίμα εις βάρος της

---

¹⁰ Δομή που δημιουργήθηκε με τη βοήθεια τουρκικών υπηρεσιών πληροφοριών για τη συλλογή όλων των διαφορετικών τουρκικών μονάδων της Συρίας σε ένα σώμα.

Συριακής κυβέρνησης. Ωστόσο οι ανακρίβειες αυτές αποκαλύφθηκαν γρήγορα από Δυτικούς δημοσιογράφους και η προσπάθεια αυτή απέτυχε (Savin 2018).

Προφανώς, στις παραπάνω μορφές ασύμμετρου πολέμου θα πρέπει να προστεθούν και οι τρομοκρατικές πρακτικές του Ισλαμικού Κράτους. Πρόκειται για οργάνωση που ενσωματώνει χαρακτηριστικά και δομές κρατικής οργάνωσης. Χαρακτηριστικό της δράσης του, είναι η χρησιμοποίηση συνδυασμού διαφορετικών μορφών υβριδικού πολέμου, με κυριότερη αυτή των πληροφοριακών επιχειρήσεων τρομοκρατίας, για την διασπορά του φόβου στον πληθυσμό. Το Ισλαμικό Κράτος, χρησιμοποιεί με μαεστρία την προπαγάνδα, εκμεταλλευόμενο συχνά τον θρησκευτικό φανατισμό, για να στρατολογή νέα πρόθυμα μέλη. Οι πόροι του προέρχονται κυρίως από τον λαθρεμπόριο και χάρη σε αυτό θεωρείται από τις πλουσιότερες τρομοκρατικές οργανώσεις. Η οικονομική του ευρωστία, του δίνει την δυνατότητα να εξοπλίζεται ακόμα και με βαρέα όπλα και να εκτελεί σχετικά εκτεταμένες συμβατικές στρατιωτικές επιχειρήσεις. Η αποδοτικότητά του και η επιτυχία του, οφείλονται κατά κύριο λόγο στην προσαρμοστικότητά του και στη δυνατότητα να εναλλάσσει τον τρόπο δράσης του στα πρότυπα διαφορετικών μορφών πολέμου.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Το 2015, κατά τη διάρκεια της πρόσφατης μεταναστευτικής κρίσης, ένας ασυνήθιστα μεγάλος αριθμός προσφύγων εισήλθε στην ευρωπαϊκή Ήπειρο και ιδιαίτερα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κατά την τελευταία δεκαετία, ο αριθμός των αιτήσεων ασύλου που υποβλήθηκαν για πρώτη φορά από πολίτες εκτός ΕΕ αυξήθηκε εκθετικά. Το ίδιο χρονικό διάστημα, πάνω από ένα εκατομμύριο άνθρωποι, από χώρες εκτός ΕΕ, υπέβαλαν αίτηση ασύλου στην ΕΕ κατά τη διάρκεια μόλις ενός έτους. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, ένας μεγάλος αριθμός αιτήσεων ασύλου υποβλήθηκε από άτομα που προέρχονταν από περιοχές συγκρούσεων όπως τη Συρία, το Ιράν, το Ιράκ, το Αφγανιστάν, το Πακιστάν και την Μέση Ανατολή. Ακόμη, μεγάλος αριθμός αιτήσεων προέρχονταν από περιοχές όπως το Κοσσυφοπέδιο, η Αλβανία και η Ουκρανία.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι συγκρούσεις που είχαν ως αποτέλεσμα τις μεταναστευτικές ροές, συνδέθηκαν με δραστηριότητες της Ρωσίας στη διεθνή

αρένα, όπως ο πόλεμος στην Ουκρανία ή ο εμφύλιος στη Συρία. Η σύνδεση αυτή συνειρμικά εγείρει το ερώτημα πως αυτές οι μεταναστευτικές ροές προς την ΕΕ, θα μπορούσαν ενδεχομένως να αποτελούν μέρος στρατηγικής υβριδικού πολέμου της Ρωσίας, που αποσκοπεί στην ανάδειξη της αστάθειας των αντιπάλων της, στο ευρύτερο γεωπολιτικό περιβάλλον και την αποδυνάμωση της εξουσίας, της αξιοπιστίας και της ενότητας της ΕΕ στη διεθνή διπλωματική σκηνή.

Σε κάθε περίπτωση τα κράτη μέλη της ΕΕ φάνηκαν απροετοίμαστα να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά την κρίση του 2013-2014 στην Ουκρανία. Η πρωτοβουλία της Ρωσίας να επέμβει στην περιοχή ήταν κάτι το μη αναμενόμενο. Ακόμα περισσότερο αιφνιδιαστικές ήταν για την ΕΕ οι μεταναστευτικές ροές που αναπτύχθηκαν προς τα δυτικά, ως συνέπεια της επέμβασης αυτής. Κλήθηκαν τα μέλη της, κυρίως στην ανατολή, να διαχειριστούν έναν μεγάλο όγκο προσφύγων - μεταναστών - λαθρομεταναστών, κάτι που έθετε σε αμφιβολία την αποτελεσματικότητα των μηχανισμών ασφαλείας τους. Ακόμα μεγαλύτερες σε όγκο ήταν οι μεταναστευτικές ροές που αναπτύχθηκαν την ίδια περίοδο, ως συνέπεια της σύγκρουσης στη Συρία η οποία έθεσε περαιτέρω σε κίνδυνο την υπάρχουσα ευρωπαϊκή τάξη και ασφάλεια. Και στις δύο περιπτώσεις, οι μεταναστευτικές ροές αυξήθηκαν σημαντικά αφού οι εσωτερικές συγκρούσεις μετατράπηκαν σε διεθνείς αντιπαραθέσεις και κλιμακώθηκαν σε συμβατικό πόλεμο πλήρους κλίμακας. Έτσι μέσα σε χρονικό διάστημα μικρότερο των δύο ετών οι χώρες της ΕΕ (και κυρίως η Ελλάδα), βρέθηκαν επανειλημμένα αντιμέτωπες με περίπλοκες καταστάσεις πέρα από τον έλεγχό τους.

Ταυτόχρονα, αυτές οι καταστάσεις - τόσο στην Ουκρανία όσο και στη Συρία - φαίνεται να ελέγχονταν πλήρως από την Ρωσία καθώς έπαιξε ενεργό ρόλο στην κλιμάκωση και των δύο συγκρούσεων. Επιπλέον, και στις δύο περιπτώσεις, η Ρωσία είχε αρκετές ευκαιρίες να απομακρύνει αυτές τις συγκρούσεις, αλλά ποτέ δεν επέλεξε να το κάνει. Κατά τη διάρκεια της συριακής σύγκρουσης, η Ρωσία χρησιμοποίησε επανειλημμένα το δικαίωμα αρνησικυρίας της, για να εμποδίσει τον ΟΗΕ να επιβάλλει κυρώσεις εναντίον της Συρίας, αναφορικά με την χρήση χημικών όπλων, το σταμάτημα των βομβαρδισμών και την επίτευξη ανακωχής στο Χαλέπι καθώς και στο να καταδικαστούν οι ενέργειες της συριακής κυβέρνησης κατά της αντιπολίτευσης.

Στην Ουκρανία, μετά την προσάρτηση της Κριμαίας (Μάρτιος 2014), η Ρωσία κλιμάκωσε τη στρατιωτική εμπλοκή στο ανατολικό τμήμα της Ουκρανίας, οδήγησε σε αδιέξοδο τις συμφωνίες κατάπαυσης του πυρός του Μινσκ και διεξήγαγε ενημερωτικές εκστρατείες για να υπονομεύσει την εικόνα της Ουκρανικής ηγεσίας τόσο στο εσωτερικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Αντίθετα, εάν η Ρωσία δεν είχε αποκλείσει τις δυτικές πρωτοβουλίες για την επίλυση της σύγκρουσης στη Συρία και είχε αποσυρθεί από την Κριμαία, χωρίς να παρείχε συνδρομή στους Ρώσους της Κριμαίας, οι εξελίξεις δεν θα ήταν αυτές που προκάλεσαν τα μεγάλα μεταναστευτικά κύματα από τη Συρία και την Ουκρανία προς τις χώρες της ΕΕ.

Υπό την έννοια αυτή, οι μεταναστευτικές ροές που φαίνεται να προκάλεσε η Ρωσία αποτελούν μια εκδήλωση ασύμμετρης απειλής που μπορεί να αποτελέσει μέρος ή να συνδυαστεί με άλλες περιπτώσεις υβριδικού πολέμου. Όταν η ελεγχόμενη μετανάστευση μετατραπεί σε ανεξέλεγκτη μετανάστευση ο συνολικός αντίκτυπος μπορεί να είναι συντριπτικός για τις ευρωπαϊκές χώρες προορισμού, καθώς αποδείχθηκε ότι οι δυτικές κοινωνίες είναι εξαιρετικά ευαίσθητες στην κοινωνική αποσύνθεση που προκαλείται από τη μαζική εισροή προσφύγων, με κουλτούρα στις περισσότερες περιπτώσεις έξω από τα ευρωπαϊκά πολιτιστικά πρότυπα (Punda, Shevchuk and Veebel 2019).

Αν οι παραπάνω υποθέσεις ευσταθούν, τότε η Ρωσία με την συμμετοχή της στις συγκρούσεις της Κριμαίας και της Συρίας μπόρεσε να εξυπηρετήσει τους διπλούς στρατηγικούς της στόχους. Ο πρώτος αφορούσε τα άμεσα οφέλη της επιτυχούς για αυτήν έκβασης και στις δύο περιπτώσεις. Ο δεύτερος αφορά την αποδυνάμωση του ρόλου που θα μπορούσε να διαδραματίσει η ΕΕ στην περιοχή τόσο της Ανατολικής Ευρώπης όσο και της Μέσης Ανατολής, έχοντας να αντιμετωπίσει πρωτίστως τα δικά της εσωτερικά θέματα ασφαλείας (μεταναστευτικό) και παράλληλα να ενισχύσει τον διεθνή ρόλο της στην παγκόσμια σκακιέρα (Μέση Ανατολή).

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Στην Ελλάδα τα τελευταία τριάντα χρόνια έχουν σταδιακά διαμορφωθεί και παγιωθεί συνθήκες που παραπέμπουν σε μορφές ασύμμετρων απειλών. Σήμερα

φαίνεται ότι οι απειλές αυτές είναι πιο έντονες από ποτέ. Τα στοιχεία που συνθέτουν το σύστημα των απειλών αυτών έχουν όπως παρακάτω:

- Η χώρα στερείται επαρκούς αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής για την πλήρη ικανοποίηση των αναγκών του πληθυσμού της.
- Η εθνική οικονομία επιτηρείται στενά από ξένους θεσμικούς και μη παράγοντες. Οι εθνικές Κυβερνήσεις δεν έχουν την απόλυτη εξουσιοδότηση να λαμβάνουν αποφάσεις για την εθνική οικονομική και κοινωνική πολιτική. Η αδυναμία αυτή πηγάζει από κανόνες που απορρέουν από συμφωνίες που είχε συνάψει με δανειστές, απέναντι στους οποίους δεν ήταν συνεπείς με τις υποχρεώσεις της.
- Στην ελληνική επικράτεια έχει συρρεύσει μεγάλος αριθμός ατόμων κυρίως από τις χώρες του πρώην Ανατολικού μπλοκ, την Μέση Ανατολή και τη Αφρική με την συντριπτική τους πλειοψηφία να είναι μουσουλμάνοι. Έχουν αναφερθεί περιπτώσεις ατόμων που έφθασαν στην χώρα με τον μανδύα του πρόσφυγα και αποδείχθηκε εκ των υστέρων ότι επρόκειτο για επικίνδυνους τρομοκράτες.

Ο τρόπος με τον οποίο τα παραπάνω συνιστούν υβριδικές απειλές περιγράφεται στις επόμενες παραγράφους.

Στέρηση επαρκούς αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής

Η στέρηση της δυνατότητας μιας χώρας να παράγει αγροτικά και κτηνοτροφικά προϊόντα σε επαρκείς ποσότητες για την σίτιση του πληθυσμού της, την αναγκάζει να τα εισάγει από το εξωτερικό. Κατά συνέπεια, δημιουργείται μία σχέση εξάρτησης με τρίτες χώρες σε ένα πολύ ευαίσθητο πεδίο για την βιωσιμότητα της. Στην αδυναμία αυτή ρόλο διαδραμάτισαν οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν τα τελευταία χρόνια στον αγροτικό και τον κτηνοτροφικό τομέα αλλά και η παιδεία στην οποία μετείχαν οι Έλληνες την ίδια περίοδο και η οποία προώθησε στους νέους διαφορετικά πρότυπα. Η πολιτικές της κυβέρνησης μίας χώρας επ' ουδενί μπορούν να χαρακτηριστούν μέρος ενός υβριδικού πολέμου καθώς στην περίπτωση αυτή το ζήτημα εισέρχεται στην σφαίρα της προδοσίας. Το ίδιο συμβαίνει και με την παιδεία που μετέχουν οι πολίτες μίας χώρας. Ωστόσο,

υπό προϋποθέσεις οι αιτίες αυτές μπορεί να προκύψουν ως αποτέλεσμα παραγόντων εκτός της εθνικής πολιτείας οι οποίοι δρουν για συμφέροντα που είναι αντίθετα προς τα αντίστοιχα εθνικά.

Η ελληνική αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή (όπως συνέβη σχεδόν παντού στον ευρωπαϊκό Νότο) αποτέλεσε θύμα της διεθνοποίησης της οικονομίας. Η επιβαλλόμενη από την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα διαχείριση της αγροτικής παραγωγής επέβαλε περιορισμούς στην παραγωγή προϊόντων, ακόμα και σε περιπτώσεις όπου η παραγωγή ήταν ήδη ελλειμματική. Η κατάσταση αυτή επέφερε αλλαγές στην χρήση γης, που στην συνέχεια συνέβαλε στη διαστρέβλωση της ελληνικής αγροτικής δομής, με την μεταβίβαση του ελέγχου της αγροτικής παραγωγής σε εξωτερικά κέντρα με βάση τις επιταγές της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Η πρακτική αυτή οδήγησε στην διεθνοποίηση της αγροτικής παραγωγής, σε ρυθμούς που οι παραγωγοί μικρής κλίμακας δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν. Οι ελληνικές (όπως και άλλες ξένες κυβερνήσεις) ενδεχομένως δεν είχαν την διορατικότητα να προβλέψουν του που θα οδηγούσε αυτή η πρακτική, συνεπαρμένες ίσως από τα βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα, τα οποία όμως έδρασαν ως ψυχολογικό παραπέτασμα για την αναζήτηση του μακροπρόθεσμου αποτελέσματος. Σήμερα το φαινόμενο έχει λάβει παγκόσμιες διαστάσεις με την διατροφική αλυσίδα πλέον να ελέγχεται από έναν μικρό πυρήνα πολυεθνικών εταιρειών. Ενδεικτικά από πηγές του διαδικτύου αναφέρεται ότι¹¹:

- Το 30% περίπου των επεξεργασμένων τροφίμων ελέγχεται από 30 πολυεθνικές εταιρείες.
- Το 75% του διεθνούς εμπορίου σιτηρών ελέγχεται από 5 πολυεθνικές εταιρείες, 6 διευθύνουν.
- Το 75% της παγκόσμιας αγοράς παρασιτοκτόνων ελέγχεται από 6 πολυεθνικές εταιρείες.
- Μία και μόνο εταιρεία ελέγχει το 91% της παραγωγής μεταλλαγμένων σπόρων.

Τα στοιχεία αυτά φανερώνουν το βαθμό εξάρτησης της ικανοποίησης των απαιτήσεων της διατροφικής αλυσίδας, όχι μόνο στην Ελλάδα, από ολιγομελή τρασυ συμφερόντων της αλλοδαπής. Είναι πιθανό στο μέλλον η ικανοποίηση των

---

¹¹ Τα στοιχεία αυτά δημοσιεύθηκαν το 2005.

απαιτήσεων αυτών να αποτελεί μοχλό εκβιασμού των Ελληνικών (και άλλων) κυβερνήσεων (Φωτόπουλος 2005).

Μια άλλη αιτία που οδήγησε στην δραματική μείωση της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής, ήταν η προβολή προτύπων στους νέους, τα οποία ήταν εκ διαμέτρου ανακόλουθα με την απασχόληση με αυτή. Για την προβολή των προτύπων αυτών και την απαξίωση της αγροτικής και κτηνοτροφικής απασχόλησης σημαντικό ρόλο έπαιξαν τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης και στην σύγχρονη εποχή τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αυτά αποτελούν ισχυρά εργαλεία διαμόρφωσης απόψεων και συνειδήσεων και σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιούνται συστηματικά για την απομάκρυνση πληθυσμών από επωφελείς για το έθνος τους δράσεις.

Επομένως, η μείωση της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής μπορεί να υποθεθεί ότι αποτελεί μία έμμεση συνέπεια ενεργειών μορφών υβριδικού πολέμου, μέσα κυρίως από - όχι ξεκάθαρα εκδηλωμένη - την προπαγάνδα και τον ψυχολογικό πόλεμο.

Αδυναμία αυτόνομης διαχείρισης της Εθνικής Οικονομίας

Το 2009, η Ελλάδα βρέθηκε στην δύσκολη οικονομική θέση καθώς ο τότε υπουργός Οικονομικών, Γιώργος Παπακωνσταντίνου, σε συνεδρίαση του Eurogroup, ενημέρωσε τους ομολόγους του πως το έλλειμμα της Ελλάδας το 2009 ήταν σχεδόν 12,5%. Η εξέλιξη αυτών των εκτιμήσεων ήταν η τότε ελληνική κυβέρνηση να στραφεί και να ζητήσει την συνδρομή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ),¹² ώστε να διαμορφώσουν έναν χρηματοπιστωτικό μηχανισμό στήριξης της χώρας. Την 2 Μαΐου 2009 ανακοινώνεται το πρώτο πρόγραμμα διάσωσης για την Ελλάδα, ύψους 143 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Το πρόγραμμα αυτό είχε τριετή χρονική διάρκεια. Οι όροι που τέθηκαν στην ελληνική πλευρά αφορούσαν περικοπές στον δημόσιο τομέα και την επιβολή σκληρών περιοριστικών οικονομικών μέτρων στην ελληνική κοινωνία. Ήταν η αρχή μίας παρατεταμένης

---

¹² Στην ειδησεογραφία της εποχής αναφέρονταν το σύνολο αυτό ονομαζόταν τρόικα και αργότερα «θεσμοί».

περιόδου έντονης οικονομικής κρίσης που οι συνέπειές της επηρέασαν το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας (Παλαιολόγος 2015, Γιαννατός 2020).

Το προαναφερθέν πρόγραμμα και κάθε άλλο που ακολούθησε τα επόμενα χρόνια, αφαίρεσε από τις ελληνικές κυβερνήσεις την πρωτοβουλία διαχείρισης των οικονομικών της χώρας (Νικολαΐδης 2017). Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι, οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν έχουν την ευχέρεια να χαράξουν την στρατηγική της χώρας, μεταξύ άλλων στους τομείς της κοινωνικής πρόνοιας και της άμυνας. Ενώ ο τομέας της άμυνας σχετίζεται άμεσα με την ισχύ της χώρας και την αντοχή της στις εξωτερικές απειλές, ο τομέας της κοινωνικής πρόνοιας σχετίζεται έμμεσα. Το έμψυχο δυναμικό κάθε χώρας είναι ο σημαντικότερος παράγοντας της στρατιωτικής της ισχύος. Ένας λαός καταπονημένος από τον διαρκή αγώνα για την επιβίωση που βιώνει την ανεργία, την απαξίωση και την αδυναμία σε πολλές περιπτώσεις για να ικανοποιήσει τις βασικές βιοτικές του ανάγκες, δεν μπορεί να αποδώσει το μέγιστο των δυνατοτήτων του, όταν απαιτηθεί. Η μείωση των δαπανών για την άμυνα έχει αντίκτυπο στον εξοπλισμό και την εκπαίδευση - ετοιμότητα του προσωπικού. Ξεπερασμένος εξοπλισμός και ελλιπής εκπαίδευση υπονομεύουν την ετοιμότητα των ενόπλων δυνάμεων, όταν απαιτηθεί η συνδρομή τους.

Η ανάγκη συμμόρφωσης της χώρας στις επιταγές αυτών των οικονομικών προγραμμάτων, που στην ουσία της στερούν τμήμα της εθνικής της κυριαρχίας, αποτελεί ένα είδος οικονομικού εκβιασμού. Αναμφισβήτητα κάποιες από τις ελληνικές κυβερνήσεις του παρελθόντος έκαναν κακή διαχείριση των οικονομικών με αποτέλεσμα της δημιουργία δυσβάσταχτου ελλείματος. Από την άλλη μεριά, υπήρξαν μέρη τα οποία δάνεισαν κεφάλαια στις κυβερνήσεις αυτές, χωρίς τις σχετικές εγγυήσεις. Σήμερα τα μέρη αυτά έχουν λόγο στη διαμόρφωση των πολιτικών της.

Υποδοχή και εγκατάσταση υπερβολικά μεγάλου αριθμού αλλοδαπών

Η εισροή μεγάλου αριθμού αλλοδαπών στην επικράτεια της, είναι ένα ζήτημα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα από την δεκαετία του 1990, με την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη και το οποίο εντάθηκε εκ νέου από την αρχή της δεκαετίας του 2000, με τους πολέμους

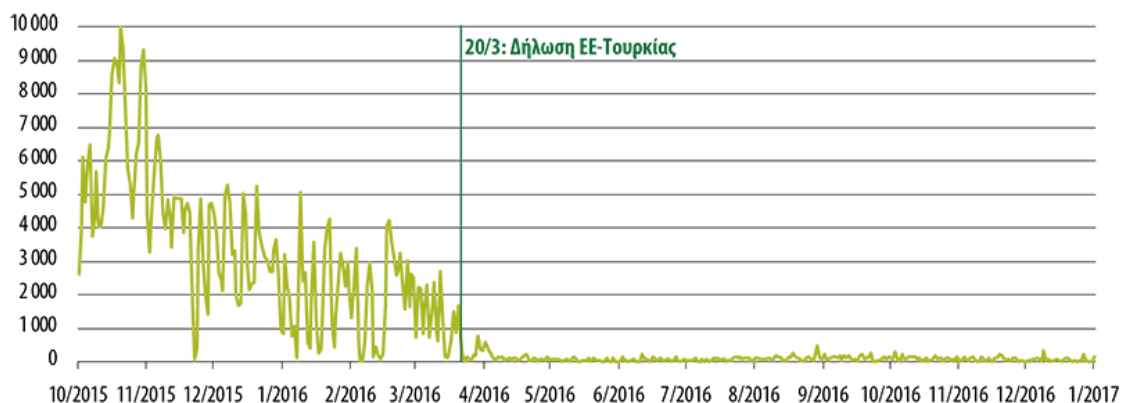
που ξέσπασαν στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Οι πόλεμοι αυτοί εκτόπισαν πολλούς ανθρώπους από τις εστίες τους και τους ανάγκασαν να αναζητήσουν καλύτερη τύχη στην Ευρώπη περνώντας τα σύνορα νόμιμα ή παράνομα. Στα άτομα αυτά παρεισδύουν λαθρομετανάστες από μέρη του πλανήτη που δεν βρίσκονται σε εμπόλεμη κατάσταση και επομένως δεν είναι πρόσφυγες.¹³ Οι περισσότεροι από αυτούς φθάνουν στην Ελλάδα και εγκλωβίζονται ως αποτέλεσμα συμφωνιών της Ελλάδας με άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, 2020) (Φωτιάδης, 2012).

Η λαθρομετανάστευση ευνοεί κυρίως την βιομηχανία της Κεντρικής Ευρώπης αφού της εξασφαλίζει φθηνά εργατικά χέρια. Ωστόσο, αυτοί που δεν απορροφούνται από τις κεντρικό-ευρωπαϊκές βιομηχανικές μονάδες παραμένουν στην Ελλάδα ως «πρόσφυγες αιτήσαντες αυτόθι ασύλου» (Κόλμερ, 2019).

Παράλληλα, η Τουρκία προωθεί τους πρόσφυγες και τους λαθρομετανάστες στην Ελλάδα, εξυπηρετώντας τα συμφέροντα της και εκβιάζοντας την Ευρωπαϊκή Ένωση με την διαχείριση των προσφυγικών ροών. Το Φεβρουάριο του 2020 η πολιτική της αυτή κορυφώθηκε με την υποχρεωτική προώθηση χιλιάδων λαθρομεταναστών στα χερσαία σύνορα της με την Ελλάδα. Χαρακτηριστικό του ρόλου της Τουρκίας στην διαχείριση των μεταναστευτικών ροών είναι το παρακάτω γράφημα. Σε αυτό απεικονίζονται τα ύψη των εισόδων αλλοδαπών στην Ελλάδα πριν και μετά την συμφωνία της Τουρκίας με την ΕΕ, με την οποία η Τουρκία αναλάμβανε την διαχείριση των προσφυγικών ροών έναντι μεγάλης οικονομικής ενίσχυσης. Από αυτό αποδεικνύεται ότι μπορεί να ελέγξει τις ροές όταν το επιθυμεί (Frantzman, 2020) (Ευρωπαϊκή Ελεγκτική Συνέδριο, 2020).

---

¹³ Σύμφωνα με το καταστατικό της Ύπατης Αρμοστείας, ως πρόσφυγες χαρακτηρίζονται άτομα στους οποίους χορηγήθηκε το ανθρωπιστικό καθεστώς του πρόσφυγα και άτομα που τους παρέχεται προσωρινή προστασία. Οι αιτούντες άσυλο είναι άτομα, που έχουν υποβάλει αίτηση για άσυλο ή για αναγνώριση του ότι τελούν σε καθεστώς πρόσφυγα και που δεν έχουν ακόμη λάβει ακόμα απάντηση ή που η αίτηση τους έχει απορριφθεί.

Εικόνα 4: Επίδραση της συμφωνίας ΕΕ - Τουρκίας του 2016 για τον έλεγχο των προσφυγικών ροών

Η άφιξη μεγάλου αριθμού λαθρομεταναστών δημιουργεί προβλήματα στην Ελλάδα με πολύπλευρες συνέπειες. Σε αυτές περιλαμβάνεται η αύξηση της εγκληματικότητας, η οποία υποβαθμίζει το αίσθημα ασφαλείας στους πολίτες της χώρας και κατ' επέκταση μειώνει την ικανότητα ικανοποίησης των προϋποθέσεων για πρόοδο. Οι άνθρωποι που παράνομα εισέρχονται στην Ελλάδα, προέρχονται από κράτη που δεν είναι σε εμπόλεμη κατάσταση και είναι άνδρες νεαρής ηλικίας. Στο σύνολο των λαθρομεταναστών περιλαμβάνεται μεγάλο ποσοστό ανθρώπων που προέρχονται από χώρες φιλικές προς την Τουρκία (πχ Πακιστάν) και φανατικών μουσουλμάνων. Πολλοί εξ αυτών, θα συμμετείχαν πρόθυμα σε πράξεις που θα έπλητταν την πολιτική και κοινωνική σταθερότητα της χώρας (ταραχές, εξεγέρσεις).

Ακόμη, στο περιβάλλον που έχει διαμορφωθεί γύρω από την διαχείριση των αφιχθέντων αλλοδαπών δρουν διάφορες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, αμφιβόλων σκοπών και προσανατολισμών, με τον μανδύα των αλληλέγγυων παραγόντων για τους πρόσφυγες. Για κάποιες από αυτές, έχει ήδη βγει στην επιφάνεια ο ύποπτος κατασκοπευτικός ρόλος τους και ότι παρείχαν υπηρεσίες στην Τουρκία. Είναι πολύ πιθανό στο μέλλον να συμμετέχουν σε δράσεις εναντίον της πολιτικής και κοινωνικής σταθερότητας της χώρας.

Επιπλέον, η ενσωμάτωση μεγάλου αριθμού αλλοδαπών μουσουλμάνων αλλοιώνει την σύσταση και την ομοιογένεια του ελληνικού πληθυσμού, στερώνοντας από την Ελλάδα ένα βασικό πλεονέκτημα για την στρατιωτική ισχύ της. Έχει επίσης αποδειχθεί ότι μαζί με τους αφιχθέντες στο ελληνικό έδαφος, περιλαμβάνονται και ακραία ισλαμιστικά στοιχεία κάτι που θέτει σε κίνδυνο την

δημόσια ασφάλεια. Η Τουρκία εκμεταλλεύεται την περιρρέουσα ατμόσφαιρα και σε κάθε ευκαιρία χρησιμοποιεί τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και το διαδίκτυο προκειμένου να προπαγανδίζει την κακή συμπεριφορά των ελληνικών αρχών σε κατατρεγμένους πρόσφυγές που φθάνουν στο έδαφός της.

Η λαθρομετανάστευση συνδυάζει διαφορετικούς τύπους υβριδικών απειλών, κάθε ένας από τους οποίους είναι ιδιαίτερος επικίνδυνος. Δημιουργεί κινδύνους για την εκδήλωση εκτεταμένων εξεγέρσεων, διεξαγωγή κατασκοπείας, δημιουργεί συνθήκες για την διάδοση αρνητικών προπαγανδιστικών μηνυμάτων και κάνει την χώρα ευάλωτη στο φαινόμενο της τρομοκρατίας που προέρχεται από φονταμενταλιστές ισλαμιστές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΜΟΡΦΩΝ ΠΟΛΕΜΟΥ

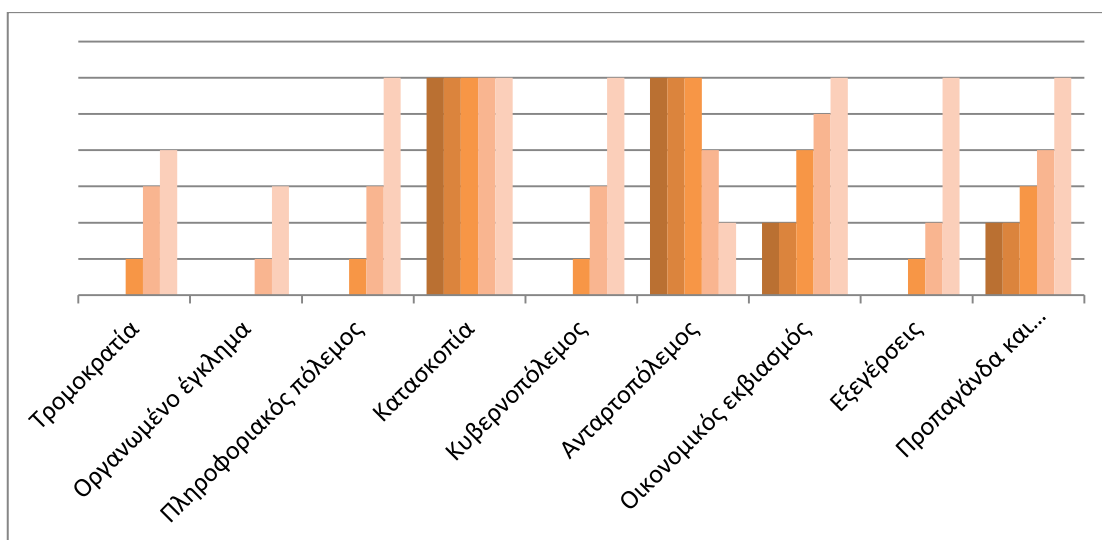
Από την περιγραφή του υβριδικού πολέμου αλλά και μέσα από την μελέτη των χαρακτηριστικών περιπτώσεων της ιστορίας που προηγήθηκε, αποδεικνύεται ότι ο υβριδικός πόλεμος αποτελεί έναν συνδυασμό μορφών πολέμου. Δείχνει δηλαδή, να κινείται μεταξύ του καθαρού συμβατικού και ασύμμετρου πολέμου αλλά στην πραγματικότητα λαμβάνει κάθε φορά διαφορετική μορφή ανάλογα με τις συμβατικές και τις ασύμμετρες μορφές που συνδυάζει. Επίσης, καταδείχθηκε ότι δεν είναι απαραίτητο κάθε έκφρασή του να περιλαμβάνει επιχειρήσεις συμβατικού πολέμου καθώς μπορεί να περιλαμβάνει αποκλειστικά και μόνο ασύμμετρες μορφές πολέμου. Αυτό μάλιστα φαίνεται να είναι πιο εφικτό στην σύγχρονη εποχή όπου οι νέες τεχνολογίες και καινοτομίες ευνοούν την εκδήλωση των περισσότερων μορφών ασύμμετρου πολέμου, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η χρήση των πρακτικών του συμβατικού πολέμου τείνει να είναι αναχρονιστική. Ένα ακόμα πλεονέκτημα που παρέχει ο υβριδικός πόλεμος ως συνδυασμός ασύμμετρων μορφών πολέμου είναι ότι δεν αντιτίθεται - τουλάχιστο στο προσκήνιο του - στο Διεθνές Δίκαιο. Αυτό το γεγονός εκμεταλλεύονται οι δρώντες ώστε να επικαλούνται την νομιμότητα ακόμα και όταν προκαλούν ζωτικά πλήγματα στους αντιπάλους τους.

Ο συνδυασμός ποικίλων μορφών πολέμου επιφέρει πολλαπλάσιο πλήγμα στον αντίπαλο. Αυτό συμβαίνει γιατί ενώ ο συμβατικός πόλεμος έχει στόχους που σχετίζονται με το προσωπικό και τις κρίσιμες υποδομές του αντιπάλου, οι μορφές του συμβατικού πολέμου στοχεύουν στην αποσύνθεση των θεσμών που υποστηρίζουν την διοίκησή του. Παράλληλα, επειδή τις περισσότερες φορές προετοιμάζεται ή/και εκδηλώνεται με μυστικότητα, οι συνέπειες του δεν είναι άμεσα αντιληπτές με αποτέλεσμα - πυκνά, συχνά - να επιδεινώνονται με το πέρασμα του χρόνου, μέχρι να αναληφθεί δράση για την αποτροπή τους.

ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΑΚΤΙΚΩΝ

Ο υβριδικός πόλεμος είναι ένα διαχρονικό και δυναμικό φαινόμενο που παρουσιάζει σημαντική εξέλιξη στην ιστορία. Επιλέχθηκαν να παρουσιαστούν

περιπτώσεις εμφάνισης στοιχείων υβριδικού πολέμου σε διαφορετικές περιόδους της ιστορίας, ακριβώς για να καταδειχθεί αυτή η παράμετρος του. Έτσι καταδεικνύεται ότι, αν και ο όρος είναι σχετικά νέος, ο υβριδικός πόλεμος υπήρχε από την αρχαιότητα. Ακόμα και αν δεν αποδεικνύεται σε ορισμένες περιπτώσεις ο δόλιος ρόλος των δρώντων, ακόμα και η υπόνοια χρήσης ασύμμετρων πολεμικών μεθόδων, αποδεικνύει την διαθεσιμότητα τους. Αυτό που αλλάζει σε κάθε ιστορική περίοδο είναι η συχνότητα και η ένταση εμφάνισης κάποιων ασύμμετρων απειλών κάτι που οφείλεται στην εξάρτησή τους από την τεχνολογία. Έτσι τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία απεμπλοκή από τις επιχειρήσεις ανταρτοπόλεμου και μία στροφή σε αναίμακτες μορφές ασύμμετρου πολέμου, όπως είναι ο πληροφοριακός πόλεμος και ο κυβερνοπόλεμος, οι εξεγέρσεις, οι οικονομικοί εκβιασμοί και η προπαγάνδα. Η κατασκοπεία ήταν παρούσα σαν ασύμμετρη απειλή σε κάθε περίοδο της ιστορίας. Στο παρακάτω διάγραμμα φαίνεται με υψηλό επίπεδο αφαίρεσης η ένταση εμφάνισης των μορφών ασύμμετρων απειλών στον ρου της ιστορίας.

Εικόνα 5: Εξέλιξη της έντασης των ασύμμετρων απειλών

Ένα ακόμα στοιχείο που παρατηρείται είναι το γεγονός ότι ο συμβατικός πόλεμος εμφανίζεται σπανιότερα, αλλά και όταν εμφανίζεται έχει μικρότερη ένταση και διάρκεια, σε σχέση με το παρελθόν. Αυτό είναι ένα ακόμα αποτέλεσμα του γεγονότος ότι, οι ασύμμετρες μορφές πολέμου στην σημερινή εποχή είναι ικανές να επιτύχουν πιο επώδυνη φθορά στα θύματά τους, με πολύ μικρότερο κόστος.

ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Οι ασύμμετρες επιχειρήσεις είναι προτιμητέες από δρώντες που έχουν λιγότερη ισχύ σε σχέση με αυτούς εναντίον των οποίων στρέφονται. Εκμεταλλεύονται το στοιχείο του αιφνιδιασμού και έτσι δεν δίνουν την ευκαιρία στο θύμα να αντιδράσει χρησιμοποιώντας όλα του τα διαθέσιμα μέσα. Για να είναι τέτοιες ενέργειες επιτυχημένες απαιτείται καλός συντονισμός των εμπλεκόμενων και λεπτομερής προπαρασκευή. Αν ληφθεί υπ' όψη ότι, η απόκρυψη ενεργειών στην σύγχρονη εποχή είναι δυσχερέστατη λόγω της ανάπτυξης της τεχνολογίας στον τομέα των τηλεπικοινωνιών και σε ότι έχει να κάνει με την ικανότητα παρακολούθησης κινήσεων και επικοινωνιών από απόσταση, η διατήρηση της προπαρασκευής τέτοιων ενεργειών απαιτεί τέλειο συντονισμό των εμπλεκόμενων. Τα προσφορότερα πεδία δράσης για την επίτευξη του σκοπού αυτού είναι η υψηλή τεχνολογία. Η υψηλού βαθμού τεχνογνωσία και ο κατάλληλος εξοπλισμός αυξάνει σημαντικά τις πιθανότητες ολοκλήρωσης επιθέσεων πληροφοριακού πολέμου και κυβερνοπολέμου που όπως έχει ήδη αναφερθεί μπορεί να επιφέρει καίρια χτυπήματα στον αντίπαλο.

Ένα ακόμα ζήτημα, με το οποίο θα πρέπει να ασχοληθούν οι παράγοντες που εμπλέκονται στην εκτόξευση ασύμμετρων επιθέσεων, είναι να αξιολογήσουν ποιοι συνδυασμοί τους είναι αυτοί που επιφέρουν το μέγιστο καταστροφικό αποτέλεσμα και να είναι εφικτό να σχεδιαστούν και να υλοποιηθούν. Για τον σκοπό αυτό, εξετάζονται τόσο οι δυνατότητες του επιτιθέμενου όσο και οι δυνατότητες του αμυνομένου. Προτιμώνται επιθέσεις που στρέφονται εναντίον αδυναμιών του θύματος. Αυτή ακριβώς η δυνατότητα που έχει ο επιτιθέμενος να συνδυάζει διαφορετικές μορφές επιθέσεων, καθιστά το φαινόμενο του υβριδικού πολέμου εξαιρετικά πολύπλοκο. Η συνέπεια αυτού είναι οι υβριδικές επιθέσεις γενικά να είναι δύσκολο να εντοπιστούν και να αντιμετωπιστούν πριν ολοκληρώσουν τον στόχο που έχει τεθεί. Μία πρόκληση που έχουν να αντιμετωπίσουν οι κρατικές οντότητες σε όλον τον κόσμο είναι διττή και περιλαμβάνει:

- Την ικανότητα να εκτοξεύει ποικιλία ασύμμετρων επιθέσεων και,
- την ικανότητα να ανταποκρίνεται με επιτυχία σε ποικιλία ασύμμετρων επιθέσεων που μπορεί να δεχθεί.

Η πολυμορφία του υβριδικού πολέμου καθιστά την έννοια του πολέμου πιο διευρυμένη σε σχέση με το παρελθόν. Σήμερα ο πόλεμος επεκτείνεται και σε ειρηνικές περιόδους καθώς οι περισσότερες από τις ασύμμετρες μορφές πολέμου που αναφέρθηκαν μπορούν να εμφανιστούν και σε ειρηνικές περιόδους. Οι κυβερνήσεις σε όλον τον κόσμο, ιδίως εκείνες που διαθέτουν κάποιας μορφής πλούτου (πχ ενέργεια, πρώτες ύλες), οφείλουν να είναι από τον καιρό της ειρήνης σε εγρήγορση για την περίπτωση κατά την οποία μπορεί να αποτελέσουν στόχο με ασύμμετρα μέσα. Μέχρι σήμερα, οι μεγάλες δυνάμεις και οι διεθνείς οργανισμοί, σε πολλές περιπτώσεις αποδείχθηκαν ανεπαρκείς για να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο. Σε αρκετές περιπτώσεις η έκθεση τους στον αιφνιδιασμό ήταν επώδυνη. Στην σύγχρονη εποχή λαμβάνονται μέτρα αποφυγής του αιφνιδιασμού από επιχειρήσεις τρομοκρατίας ή κυβερνοπολέμου σε τέτοια μεγέθη που πλέον τίθενται υπό αμφιβολία η τήρηση των κανόνων Διεθνούς Δικαίου καθώς και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Συνεπώς, απαιτούνται λεπτοί χειρισμοί προκειμένου να επιτυγχάνεται η αποτελεσματική αποτροπή των συνεπειών του υβριδικού πολέμου εντός των στενών πλαισίων της νομιμότητας.

Από την ένταση των αποτελεσμάτων φαίνεται ότι κάθε κράτος θα πρέπει να αναπτύξει εθνική στρατηγική και πολιτικές για την πρόληψη αλλά και την αντιμετώπιση έναντι των ασύμμετρων απειλών. Παράλληλα, η αποτελεσματική αντιμετώπιση τους απαιτεί την συντονισμό κρατών αλλά και διεθνών οργανισμών σε παγκόσμιο επίπεδο. Η φύση του υβριδικού πολέμου δίνει την δυνατότητα στον επιτιθέμενο όχι μόνο να έχει την πρωτοβουλία των κινήσεων αλλά να είναι και ένα βήμα μπροστά. Συνεπώς, η γνώση και η εμπειρία του κάθε κρατικού ή διεθνούς παράγοντα θα πρέπει να συνδυάζεται για την λήψη εύστοχων αποφάσεων για την αντιμετώπιση του.

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ

Το φαινόμενο του υβριδικού πολέμου πρέπει να αντιμετωπιστεί από τα κράτη και τη διεθνή κοινότητα καθολικά και με συνδυασμένες στρατηγικές. Η αντίδραση είναι ανάγκη να είναι ευέλικτη. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να συνδυάζει επίσης υβριδικές στρατηγικές και τακτικές. Η συστράτευση όλων των συμβατικών στρατιωτικών δυνάμεων, αντάρτικων τμημάτων και ειδικών δυνάμεων, διπλωματικών παραγόντων, υπηρεσιών πληροφοριών και οικονομικών θεσμικών

φορέων είναι απαραίτητη, γιατί θα πρέπει η απάντηση στην υβριδική απειλή να εκτείνεται σε όλο το φάσμα των στόχων της για να μπορέσει να τους εξασφαλίζει.

Κλειδί για την αποτελεσματικότητα της αντιμετώπισης των ασύμμετρων απειλών είναι η ταχύτητα αντίδρασης. Αυτό σημαίνει ότι, οι σχετικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων θα πρέπει να είναι απελευθερωμένες από γραφειοκρατικές διεργασίες και τυπολατρίες που μεγαλώνουν τα χρονικά διαστήματα από τον εντοπισμό της απειλής μέχρι την ανάληψη δράσης εναντίον της. Για να συμβεί αυτό, πέρα από την καταπολέμηση της γραφειοκρατίας σε κάθε πτυχή της διοίκησης που εμπλέκεται με την ασφάλεια, θα πρέπει να έχουν εγκατασταθεί και κατάλληλοι μηχανισμοί των φορέων πολιτικής και στρατιωτικής προστασίας των κρατών. Για να αναβαθμίζεται η αποτελεσματικότητα τους στον μέγιστο δυνατό βαθμό, χρειάζεται να αναπτυχθούν δίκτυα συνεργασίας των φορέων αυτών μεταξύ τους αλλά και με διεθνείς, ιδίου προσανατολισμού φορείς, σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η εγρήγορση για την πιθανότητα εμφάνισης του φαινομένου του υβριδικού πολέμου θα πρέπει να είναι αέναη. Τα αποτρεπτικά αντανεκλαστικά θα πρέπει να είναι ενεργά από τον καιρό της ειρήνης καθώς οι ασύμμετρες απειλές αφορούν κυρίως τον καιρό της ειρήνης. Η αποτελεσματική τους αντιμετώπιση απαιτεί σε πρώτη φάση τον έγκαιρο εντοπισμό τους. Οι ασύμμετρες μορφές πολέμου είναι δύσκολο να εντοπιστούν γιατί η διαφορά τους από την ειρήνη είναι εξαιρετικά δυσδιάκριτη. Αφού εντοπιστούν, θα πρέπει να εφαρμόζονται αντίμετρα προπαρασκευασμένα και δοκιμασμένα για την ποιότητα τους και την αξιοπιστία τους.

Ο υβριδικός πόλεμος είναι δημοφιλής στην σύγχρονη εποχή γιατί με χαμηλό κόστος και με μυστικότητα, όπου και όταν απαιτείται, μπορεί να επιφέρει πολλαπλότητα χτυπημάτων, υψηλής φονικότητας και μεγάλης καταστροφικότητας, σε σχέση με τις επιχειρήσεις συμβατικού πολέμου. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί σημαντικό κίνητρο για ένα κράτος ή διεθνή φορέα προκειμένου να επενδύσει σε όλες εκείνες τις δομές ασφαλείας και να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα για την εξουδετέρωση των απειλών που συνεπάγονται από την διεξαγωγή του υβριδικού πολέμου.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Aupers, Gerard J. *Consequences of Conventional Warfare: Essentials of Research*. 1 1 1988. <https://www.jstor.org/stable/44481386?seq=1> (πρόσβαση 10 10, 2020).
- BBC. *Turkey claims migrant killed in Greek border clash*. 2020. <https://www.bbc.com/news/world-europe-51735715> (πρόσβαση 4 29, 2020).
- Dayspring, Stephen. *Toward a theory of hybrid warfare: The Russian conduct of war during peace*. USA: NAVAL POSTGRADUATE SCHOOL, 2015.
- Defense Personnel Security Research Center. «Espionage cases 1975 - 2004.» 2004.
- Durschmied, Eric. *Ο αστάθμητος παράγοντας στην ιστορία*. Αθήνα: Εναλιός, 1999.
- encyclopedia. «Espionage And Intelligence, Early Historical Foundations.» *Encyclopedia of Espionage, Intelligence, and Security*. 17 11 2019. <https://www.encyclopedia.com/politics/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/espionage-and-intelligence-early-historical-foundations> (πρόσβαση 10 14, 2020).
- euronews. *Με συνοδεία τουρκικών ακταιωρών οι λέμβοι με τους μετανάστες στο Αιγαίο*. 2020. <https://gr.euronews.com/2020/03/02/video-ntokoumento-synodeia-tourkikon-aktaioron-lemvoi-me-metanastes-sto-aigaio-prosfyges> (πρόσβαση 4 29, 2020).
- Fleming, Brian. «Hybrid threat concept: contemporary war, military planning and the advent of unrestricted operational art.» *contentdm*. 19 5 2011. <http://cgsc.contentdm.oclc.org/utills/getdownloaditem/collection/p4013coll3/id/2752/filename/2753.pdf/mapsto/pdf/type/singleitem> (πρόσβαση 8 1, 2020).
- Frankel, Joseph. «War.» *britannica*. 30 10 2019. <https://www.britannica.com/topic/war> (πρόσβαση 8 1, 2020).
- Frantzman, Seth. «Turkey weaponizes refugees against Europe.» 10 3 2020. <https://thehill.com/opinion/international/486291-turkey-weaponizes-refugees-against-europe> (πρόσβαση 4 25, 2020).
- Gilmore, William. *Βρώμικο Χρήμα*. Αθήνα: Παπαζήσης, Αθήνα 1999, 1999.
- Grimes, Derek. *Law of War Handbook*. 1 1 2005. https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/law-war-handbook-2005.pdf (πρόσβαση 10 10, 2020).

- Howard, Michael. «The Causes of Wars.» Στο *The Causes of Wars*, του/της Michael Howard. Cambridge, Mass, 1984.
- iefimerida. *Βίντεο - ντοκουμέντο: Τούρκοι χτυπούν ανελέητα μετανάστες μεσοπέλαγα*. 2020. <https://www.iefimerida.gr/ellada/binteo-ntokoymento-toyrkoi-htypougn-metanastes> (πρόσβαση 4 29, 2020).
- Lampe, Klaus von. «The Use of Models in the Study of Organized Crime .» *organized-crime*. 19 9 2003. <http://www.organized-crime.de/modelsofoc.htm> (πρόσβαση 10 10, 2020).
- Lane, David. «The Orange Revolution: ‘People’s Revolution’ or Revolutionary Coup?» *commonweb*. 1 1 2008. https://commonweb.unifr.ch/artsdean/pub/gestens/f/as/files/4760/39746_174023.pdf (πρόσβαση 10 10, 2020).
- Lanning, Michael Lee. *Οι 100 Μεγαλύτερες Μάχες όλων των εποχών*. ΕΝΑΛΙΟΣ, 2000.
- Lovelace, Douglas. *Hybrid warfare and the grey zone threat*. Oxford: Oxford, 2016.
- Nagel, Christina, και Μαρία Ρηγούτσου. «5 χρόνια από την ‘πορτοκαλί’ επανάσταση στην Ουκρανία.» *DW*. 21 11 2009. <https://www.dw.com/el/5-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%BF%CF%81%CF%84%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF-%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BF%CF%85%CE> (πρόσβαση 10 10, 2020).
- Punda, Yurii, Vitalii Shevchuk, και Viljar Veebel. «Is the European migrant crisis an other stage of hybrid war?» *baltdefcol*. 1 1 2019. <https://www.baltdefcol.org/files/files/publications/MigrantCrisisHybridWar.pdf> (πρόσβαση 11 21, 2020).
- Qureshi, Waseem Ahmad. «The Rise of Hybrid Warfare.» *scholarship.law*. 1 1 2020. <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1124&context=ndjicl> (πρόσβαση 8 17, 2020).
- Rees, Wyn. *Organised Crime, Security and the European Union*. 1 1 2000. <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/3d3d5ad1-a40c-46aa-b55b-379638e700a5.pdf> (πρόσβαση 10 10, 2020).

- Roberts, James. «Maskirova 2.0: Hybrid threat, hybrid response.» *dtic*. 12 12 2015.
<https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/1007494.pdf> (πρόσβαση 10 11, 2020).
- Savin, Leonid. «The Hybrid-Network War in Syria.» *geopolitica*. 2 1 2018.
<https://www.geopolitica.ru/en/article/hybrid-network-war-syria> (πρόσβαση 10 10, 2020).
- U.S. AIR FORCE DOCTRINE. *Basic principles of the law of the war*. 15 3 2019.
https://www.doctrine.af.mil/Portals/61/documents/Annex_3-60/3-60-D33-Target-LOAC.pdf (πρόσβαση 10 10, 2020).
- United Nations. «Session 9 of the Ad Hoc Committee on the Elaboration of a Convention against Transnational Organized Crime.» *United Nations*. 1 3 2000.
<https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CTOC/background/session9.html> (πρόσβαση 10 10, 2020).
- Βαρσακέλης, Νίκος. «Οικονομική εξάρτηση και εθνική κυριαρχία.» *Μακεδονία*. 15 10 2019.
<https://www.makthes.gr/oikonomiki-exartisi-kai-ethniki-kyriarchia-239658> (πρόσβαση 10 10, 2020).
- Γιαννατός, Σωτήρης. *2010-2019: Το χρονικό της κρίσης 1ο μέρος*. 6 1 2020.
<https://emea.gr/analyseis/581488/2010-2019-to-chroniko-tis-krisis-1o-meros/>
(πρόσβαση 12 21, 2020).
- Ευρωπαϊκή Ελεγκτικό Συνέδριο. *Η ανταπόκριση της ΕΕ στην προσφυγική κρίση: η προσέγγιση των κέντρων υποδοχής και ταυτοποίησης (hotspot)*. 2020.
<https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/refugee-crisis-hotspots-06-2017/el/#chapter3> (πρόσβαση 4 29, 2020).
- Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος. «Θεωρία ανταρτοπολέμου.» *docplayer*. 1 1 2014.
<https://docplayer.gr/62622802-Theoria-antartopolemoy-konstantinos-koliopoylos-to-fainomeno-toy-antartopolemoy-einai-eyrytata-diadedomeno-stis-meres.html> (πρόσβαση 10 10, 2020).
- Κόλμερ, Κωνσταντίνος. «Εισαγωγή.» Στο *Η γεωπολιτική υπεραξία της Ελλάδος*, 11. Αθήνα: Λιβάνη, 2019.
- Μπόση, Μ. *Περί του ορισμού της Τρομοκρατίας*. Αθήνα: Τραυλός, 2000.
- Μπόση, Μαίρη. *Ζητήματα Ασφάλειας στη Νέα Τάξη Πραγμάτων*. Αθήνα: Παπαζήση, 1999.

- Νικολαΐδης, Ηλίας. *Τα 140 Προαπαιτούμενα Του Μνημονίου Με Απλά Λόγια*. 1 6 2017. https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2018/02/Mnimonio_050217_Upd.pdf (πρόσβαση 11 22, 2020).
- Παλαιολόγος, Γιάννης. *Πέντε χρόνια μετά το Καστελλόριζο...* 19 4 2015. <https://www.kathimerini.gr/politics/811874/pente-chronia-meta-to-kastellorizo/> (πρόσβαση 11 21, 2020).
- Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα. «greek-language.gr.» *Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα*. 1 1 2020. http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%B1%CE%B3%CE%AC%CE%BD%CE%B4%CE%B1 (πρόσβαση 8 12, 2020).
- Ρακιντζής, Λέανδρος. «Διαφθορά και κακοδιαχείριση.» *crime-in-crisis*. 1 1 2015. <http://crime-in-crisis.com/wp-content/uploads/pdfbio/dioikisi%20kai%20diafthora.pdf> (πρόσβαση 10 10, 2020).
- Στεργιόπουλος, Βαγγέλης. «Ο λοιμός των Αθηνών : Η επιδημική και θανατηφόρα νόσος που έπληξε την Αθήνα το 430 π.Χ.» *in.gr*. 28 3 2020. <https://www.in.gr/2020/03/28/plus/features/o-loimos-ton-athinon-epidimia-pou-epliksetin-athina-430-p-x/> (πρόσβαση 10 10, 2020).
- Σχοινιάς, Φώτης. «Ο λοιμός στην κλασική Αθήνα κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο.» *antifono*. 20 3 2020. <https://antifono.gr/%E1%BD%81-%CE%BB%CE%BF%CE%B9%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%AE%CE%BD-%CE%BA%CE%BB%CE%B1%CF%83%CF%83%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%E1%BC%80%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC-%CF%84%CF%8C%CE%BD/> (πρόσβαση 10 10, 2020).
- Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου. *Δουβλίνο III*. 2020. http://asylo.gov.gr/?page_id=113 (πρόσβαση 4 29, 2020).
- Φωτιάδης, Ομηρος. *Συνθήκη Δουβλίνο II*. 2012. <https://terrapapers.com/lathrometanastefsi-i-synthiki-douvlino-ii/> (πρόσβαση 4 29, 2020).
- Φωτόπουλος, Τάκης. *Η καταστροφή της γεωργίας μας στην ΕΕ*. 9 3 2005. https://www.inclusivedemocracy.org/pd/is9/issue_9_agriculture.htm (πρόσβαση 11 20, 2020).

